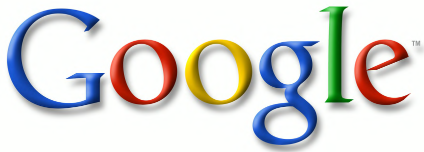

RAZPRAVA

o

podunavskih i potisanskih

Bunjevcih i Šokcih

u

pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom.

Napisao

IVAN ANTUNOVICH,

kelačkobačke biskupije Svećenik.

U BEČU, 1882.

Izdaje i razdieljiva Pisac.

Tiskom Friederika Jasper-a.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAR 10 1960

Predgovor.

Drvo živi iz zemlje, gdje mu se koren zadubio. te po sitnih žilicah crpi iz nje hranu; koja se dieli iz stabla po svih granah i grančicah. Al' ova hrana onda je tek zdrava i za život koristna, ako se sljubi s onom, koju drvo po svojem lišću i grančicah sisa iz čistog zraka, prima od svjetlosti i sjajnosti sunca, vedra i oblačna neba, te se kišom i vjetrom razgaljuje, kroza što se pretvara u onu sol, koja prolazi cielo drvo da ga oživljuje i plodom nadaruje.

Bio čovjek kojega mu drago stanja i zvanja i ma koje vjere, nikada se nemože lišiti želje, da prodre u prošlost svojega poriekla, i pogleda u budućnost osobnu i obiteljsku. To već leži u naravi čovjeka, koji kako se odlučuje i odlikuje umom, čuvstvih i voljom, tako isto živi o vjeri, nadi i ljubavi, — te ma što tko kazao, ostaje istinom: da čovjek samo toliko izvadja iz sebe silah, koliko je ovih mogao crpiti iz prošlosti svojih starijih, naime djeda i pradjeda. I koliko može položiti nade u budućnost osobnu i obiteljsku, da ona čast, kojom mora da obkoli uspomenu svojih predjah, ona ljubav, koja gine za budućnost svojih rodjenih, uzbudi u njem djelotvornost duševnu, ćudorednu i tvarnu, pa ga učini neumornim u razvijanju svih svojih silah, da zaokruži što širji i dublji temelj blagostanju svom i svojih rodjenih, pa da si steče što više znanja, što više vrlinah, što više imanja. Ovo je prirodjeno svakomu čovjeku, komu nisu poremećena čuvstva. A što je prirodjeno osobi i obitelji, to mora da bude naravno i cielom narodu.

Evo uzroka, zašto svaki narod mora nastojati, da se upozna sa svojom prošlosti, za da uzmogne iz nje crpiti krieposti za budućnost. On mora spoznati svojih predjah mane i vidjeti, kakove su ih poradi njih postizale muke, zada umije tako upraviti svoju budućnost, da se ovimi ukloniti uzmogne. On se mora potanko upoznati sa svimi njihovimi vrlinami, za da ugleda onu čast, koja im je poradi ovih u dio pala, da si oviem ojača i osnaži sve svoje duševne i tvarne sile, te

postane vriednim i dostojnim članom čovječanstva i steče ugled pred svakim drugim narodom.

Ako hoćete dakle da utamanite koji narod, zabašurite, sakrijte mu prošlost, pa ste kinezke bedeme stavili pred njegovu budućnost.

E, pa što je naravno cielomu narodu, to je prirodno obitelji i osobi. Iztrgnite ovu iz obitelji, onu iz naroda, zasjekli ste mu žilu životnu. Jedno vrieme cé kunjati, pa će na skoro uvehnut i osušiti se. Nekoristi ništa misliti, da će se ukalamiti u drugo stablo: to neide, već samo u ono, koje mu je srodno.

Neka zna dakle svaki gospodujući narod, da ako milom i silom ukalamljuje druge narodnosti u svoj narod, da se njihov u njegov pretvori život; neka znade, da će ovim svoj oslabiti, a onoga sasvim ugušiti.

Koji dakle hoće i želi živiti kao osoba, kao obitelj, taj neka znade, da mu je tlo života onaj narod, u kom se je začeo, rodio i odgojio. Ako se je pako iz ovoga izkinuo, neka mu je snaga kao što je bila Samsonova, ta će lagano ginuti, i kad tad izginuti; neka mu je svjetlost uma kao što je bila Salamunova, ta će svakim danom zalaziti u tmine, dok se na posliedku nezadubi u pomrčinu, te će mu se moći na spomenik zapisati: »Obiit inglorius« t. j. otišo bez traga.

Ovo me je kao stara i gotovo nemoćna prinukalo: da ponešto razbistrim prošlost Bunjevcah i Šokcah, te tiem kakav takav učinim rodu glas, i uzbudim ga na dični narodni ponos, na iztrajnu radinost, umnu štedljivost, i na razboritu brižljivost za svoju, svoje obitelji i svojega naroda budućnost.

Naravno, da je ovo moje djelo manjkavo i traljavo, ali je ipak ogledalo, ako baš i ne onako čisto, da izdaje cieli oblik Bunjevca i Šokca, ipak pokazuje uvjek toliko potankosti, da će u njem svaki dobrovoljan upoznati vierna Slavena. Radeć na tom djelu, ulazio sam u arkive, te sam u bečkom vojnom, financijalnom i dvorskom našao svake pohvale vriednu i susrietljivu ljubežljivost, — u budimskom dovoljni naputak; a u segedinskom, subotičkom, bajskom, bačkom i budimskom samostanu (manastiru) franjevačkom, susrieo se s bratskom ljubavlju i pripravnošću na olahkoćenje mojega râda. Županija bačvanska te grad (varoš) Sombor, Subotica i Baja, rado otvara svoj arkiv. U Baji i Subotici su spisi novijeg vremena tako u red dovedeni, da ćeš u svakom odmah naći, ako što novijega potražio budeš, ali stari su — žali bože — onako kako su se preseljivali arkivi, u gomilah zaostali. Medjutim mi je na svako dobro spremni arkivar bajski očitovao, da će nastojati, i ono staro urediti. A nedvojim da će se naći

muž i u Subotici, koji će za one stare, svojih pradjeda spise nove grobnice pripraviti, i tjelesa s novimi zavitci u iste položiti. U gradskom arkivu segedinskom, gdje sam spise grada (tvrdjave), kao potisanske kapetanije — tražio, doznao sam, da su ovi za dobe vojvodine u Temišvar preneseni.

Ovo sve napominjem zato, da onaj, koji pošao bude mojim tragom, (a takov da će se roditi, kojega će srce težiti k svom rodu, o tom neću da dvojim), neka zna, kamo da se okreće, gdje da što traži. Taj bi ponajprije proučiti imao arkiv tvrdje Petrovaradina, kao arkiv bivšeg zapovjedničtva podunavskog, pak onda gore navedene neka potraži, a i one uz Tisu ležećih povećih obćinah razgleda, pa će sigurno još više podatakah steći, no što sam ih ja iznašao, koji poradi malaksanja, više truda i vremena na ovaj posao žrtvovati nisam mogao.

Ipak mu kao nepoznani prijatelj preporučujem, da si steče znanje jezika niemačkog i latinskog (djačkog), buduć da su spisi mal' ne svi u ovih sastavljeni, da neide na taj put, a da se nije točno upoznao s pismenom u kom se listine sastavljaju; pa ako je Bunjevac il' Šokac, da se naobrazi podpuno u znanju ćirilice, jer su mnogi stari spisi s ovom pisani bili. Neću da tvrdim, ali mi se ipak čini, da su naši stari više no mi poznavali ćirilicu, te su i ovu za svoju svojinu smatrali. Barem se to mora naslućivati, kada vidimo, da su zapisnici i u Baji ćirilicom pisani bili, akoprem se zna, da je ovdje uvjek više Bunjevacah no Srbah bilo, — a u Somboru ako nebijahu u većini, to su ipak u jednaku broju sa Srbî bili, i u gradskoj viećnici (varoškoj kući) prve časti zauzimali. Pa su se i ovdje stari spisi većinom u ćirilici sastavljali.

Naravno, da je ovdje i u onom županijskom arkivu, u nesretnoj godini 1848. mnogo uništeno, što bi nam danas u razpoznanju starine koristnim bilo; a znamo uza to takodjer, da je sve ono, što je prije mohačke bitke sakupljano bilo, u prah i pepeo obraćeno. Šteta, prevelika šteta, što nismo predanja o starinah onako pomno sakupljali i u pameti zadržali, kao što ih je onaj plemeniti Bunjevac Ivan Murgić, umirovljeni graničarski pukovnik, tamo onih Bunjevacah u Hrvatskoj sakupio i pobilježio. Ah, koliko je bilo starih, koji su rado pripoviedali, a mi nevriedni unuci nismo ih slušali, dapače i ono što smo čuli, i to smo što prije s pameti svrgli, jer smo — žalibože — čast i poštivanje napram svojim starijim izgubili, čim smo se u čohu (sukno) zaodjenuli.

Braćo, ako se još koji Bunjevac izlegao bude, koji se nije svoga roda zastidio, neka posluša ostarjela Bunjevca i Šokca, da mu izpri-

povieda, što je od svojih starijih na usta primio, te neka to pobilježi! Vjerujte, da je ovo veoma skupocjeni biser, kojim ako su nakićeni unuci, zaisto će čašću prodičeni biti. Ej, da mi je pameti bilo kao što nije, kad sam već momkom postao, koliko bih od moje bake uviek rado pripoviedajuće, znamenitih stvarih čuo bio, koje bih sada kao omiljelu jestvinu, svomu rodu iznašao! — Franjevci redovnici su nam hvalevriedno sačuvali ono, što se vjerskoga života naših starih ticalo; ali što je zasiecalo u nutarnje odnošaje obiteljskog, gradjanskog i narodnog života, to su djedovi i starke pripoviedale, a djevojke i mlade (snaše) pjevale: pa je jedino naša krivnja, što svega ovoga uspomenu nismo sačuvali.

Budi svim prijateljem srdačna hvala, koji su mi, u ovom po mene veoma trudnom poslu išli na ruku. Vrh svih ipak budi najtoplija učenom Franjevcu, otcu Eusebiji Fermendžinu, bajskog manastira predstojniku, koj mi je blagodarno neizbrojenih podatakah na razpolaganje posudio.

Fratar je ovo po godinah još mlad, al učenostju veoma star. S kime kada se razgovaraš o poviestničkih stvarih, misliš: da stojiš pried košnicom sladjana meda popunjenom. Njegove u svem redu svetoga Franje sjajne vrline, proslavio je sveti otac rimski papa, kada ga je 1881. godine uz rimskog generala-ravnatelja svih po svietu Franjevacah — generalnim Definitorom — savjetnikom ravnateljskim, kakvih ima šest, imenovati blagoizvolio.

On je muž dostojan, da ga pazljivim okom prati Slavenstvo na to novo odlikovano mjesto, nedvojeći: da će mu biti u znanosti i kriepostima, sjajućom zviezdom. Rodio se u Vingi od roditelja bugarah, al' kako o njem bilježi Sriemski Hrvat, to ti je pravi pravcati Hrvat.

Bog dao! pa naš učeni otac Eusebija u velikoj Bugarskoj, postao svietlim stupom, i da uz njegovu pouku, taj plemeniti Slavenski narod uvidi, gdje je istina ljudstvu po Isusu naviešćena; te se povrati u nidra svete majke crkve. A svem našem rodu budi živa želja, da pogleda u plemenito lice svojih djedovah i pradjedovah, pa se osokoli neprikidno gledati u vis i u budućnost svoju. Za da prije vriemena neugine, pa mu se na spomenik ne zapiše »Obiit inglorius«, otišao je bez traga.

Ovo je goruća želja svoj rod ljubećega Pisca.

Uvod.

§ 1.

Matica srbska, ta plodna košnica, koja izdaje sladki med znanosti, razpisala je nagradu za opis Bunjevacah, koji se od starinah u doljnjih stranah Ugarske nalaze. Liepa hvala onomu učenjaku, koji je u svojoj revnosti, prvi o Bunjevcih poveo rieč u sjeditbi slavne matice srbske, te ovako, kako mi se čini, barem njekoje potaknuo, da i na ovaj, s mnogimi vrlinami nadareni puk, budnim okom pogledaju.

Ja ovaj čin slavne srbske matice srdačnom zahvalnošću priznajem blagohotnim, i smatram za varnicu, iz jednog te istog poriekla nekadanje bratske ljubavi izkresanu, koju je — žalibože — ruka neznanjem kretana, s ognjišta narodnoga odniela, ostaviv na njezinom mjestu zlobu i mržnju, zada se jednokrvna braća preziru, globe bez uzroka progone, i na svoju nenaknadivu štetu zatiru. Ta iskra ljubavi, ako bolest razkolničtva i nebi izliečila; ipak bi mogla na tu ranu blagotvoran melem izdati, za da se bol svakim korakom neponavlja; i napraviti zavoj, da se rana po utisku neprijatna vremena nerazžliedi

Srdačna hvala slavnoj srbskoj matici, koja je izkresala ovu varnicu ljubavi, pa nam je želiti, da se ova ne neugasi, već joj se podmetne shodno gorivo, za da se razpali plamen medjusobne narodne ljubavi, koji plamen što se god većma podpiruje, to će i razviti veću vrućinu iste ljubavi iz srdca jedne te iste braće.

Daj Bože, da se jednom izmire, bratski zagrle i sve svoje sile napnu na odklonjenje svih onih zapriekah, koje razdvajaju jednorodjenu braću! I dok bi se željno ujedinjenje božjom milošću izvesti moglo, da se sve te zaprieke barem iztanjivaju, i pukotine na tielu narodnosti izpunjivaju, kako bi ona zloba, koja nam je vezala i ruke i noge, sve manje mjesta nalazila, kudan bi se srdca narodnosti dovijala i ljubav gasila.

Ovo je onaj uzrok, koji je i mene starog sklonuo, da nešto reknem o Bunjevcih, premako u veliko osjećam, da ovakov podhvat dobrano nadmašuje sve moje i duševne i tvarne sile. Na to sam tiem većma prinukan bio, što tužnim okom gledam, da su Bunjevci i Šokci, po nauku iz naroda iznikavši mal' ne svi izgubili uzvišenu samosviest dostojanstva narodnog, neznavši da je kako reče veliki učenjak Humboldt, pravom domovinom, naročito jezik. Neimavši naravno ni pojma one neizrecive slasti, kojom se priliva srce onog, koji ljubi svoju narodnost. O kojoj tako plemenito poji divni Preradović:

Jezik roda moga. α)

1.

Kao vječno more sinje
U kretu si gibkom, lakom
Podaje se dahu svakom,
I mrežka se i propinje,
(Kakva moć je vjetra koga) —
Zuji, zveči, zvoni, zvuči,
Šumi, grmi, tutnji, huči, —
To je jezik roda moga!

Oj roda mi Slavni glase,
Razlieži se na sve strane —
Zemlje tobom opjevane,
I uzhićuj srdca za se.
Grozno kao s božje trube
Uvjeri ih tvrdom vjerom,
Da tu vriede samo mjerom
Kom po tebi dom svoj ljube!

2.

O jeziku rode da ti pojem,
O jeziku milom tvom i mojem!
O presladkom glasu onom,
U kome te mile majke
Usnivahu sladke bajke,
Koga šaptom i romonom
Duši ti se sviest probudi,
Te ti spozna i uvidje,
Da ti bolje nije nidje,
Do na tvoje majke grudih!

Ljubi si ga rode, iznad svega,
U njem živi, umiri za njega!
U njem sve si blago slaviš,
Što ti osta od starine,
Nemaš ljepše ni baštine

Po njem tebe sviet poznaje živa,
Na njem ti se budućnost osniva.
Zato uvjek k njemu teži
U njegovo jato hrli
Oko njeg mi ti se grli
I u čvrsto kolo veži,
Pa ti neće vremeniti
Burni triesi da nahude;
Po jeziku dok te bude,
I glavom će tebe biti.

Potomstvu si da ostaviš.
Dragi kamen on ti budi,
Kog da čuvaš kao oko
Kog da braniš kao soko,
Komu da si vjeran svudi.

pa je veoma riedko, da bi tko izišao na mejdan svoje slavenske narodnosti β), čega radi se bojim, da bi se bratski pružena ruka morala

α) Pjesnička Djela P. Preradovića Str. 140—142, 143—145.

β) Dočim se nalaze kukavicah, koji nastoje svoj rod poniziti do crne zemlje, kao neki neuki učitelj u jednom Listu bunjevačkom. Oni su veli (magjari) nas od turskog handžara branili sa svojim životom (zar mi nismo takodjer prieko stolietja od istog branili magjara), oni su nama ono: što je nebu danica. Da nas nisu primili, gdie bi mi sada bili, davno bi nas crna zemlja pokrivala. Bože sačuvaj nas, i magjara ovakve prosviete i ovakvih učiteljah.

opet natrag povući, bez da bi se tko pojavio, koji bi ju ljubezno prihvatio. A ipak zajednička potrieboća izizkuje; da se srodno susretamo, i ako se — žalibože — nemožemo svaki put medjusobno radovati, barem da suze sućuti zajednički pomiešati uzmognemo.

Budite dakle srdačno pozdravljeni, braćo Srbi! Ta mà sviet što govorio i pisao, nikada neće prodrmati moje najčvršće uvjerenje, da smo jednim otcem od jedne te iste matere rodjeni, krv od krvi kost od kosti *α*). O tom svjedoči slog i trup tiela, mast, lik i oblik, narav, običaj i adet u radosti i žalosti, u jelu i pitju, u odielu i obiteljskom životu; u načinu gazdovanja, mislenja i osiećanja u miru i ratu, pod jednimi te istimi imeni i prezimeni, i to ne samo ovdje, već i tamo u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Srbiji, kako sam se o tom i posebnim iskustvom osviedočio, a ne malo i u Bugarskoj. Jedna te ista bila je svih nas domovina, koja se najprije Trakijom i Makedonijom', kasnije Ilirijom, a poslie Pannonijom nazvala, te medju jadranskim, egejskim i crnim morem razastirala i u mnoge pokrajine razgranjivala[1]) pa se danas nazivlje dielom Ugarska, Srbija, stara i novija Hrvatska, Bosna, Bugarska, Rumelija, Dobruča, Hercegovina, Crna gora, Dalmacija i Istra u svojih širjih il' užjih granicah. Preko nas su mnoga stoljeća proletila, mnoge krvave bitke izbile se, mnogi narodi prohrvali, i mal' ne svaki svoje duševne i tvarne sile napinjao da nas uništi.

Al' evo nas još i danas, i premako razkolničtvom razdvojeni, al' od jednog do drugog môra, od jednih do drugih planinah uvjek uzporedo stanujemo; i premako su nas svi podpaljivali, ipak se nikad jedan s drugim nismo zaratili, već samo mrzili, ipak se zemljom

[1]) U drugoj polovini VI. stoljeća imenito izmedju god. 568. i 592. naseliše Sloveni Pannoniju u cielom njezinom, za vrieme Rimljanha, obsegu, Norik i svu zemlju od Dunava do Istre, koje zemlje carigradska vlada već je napustila.

Dr. Rački Rad. Akad. knj. 51. Scr. rerum Chroat. pred XII Stol. strana 141.

Za obranu svoje carevine je žrtvovala jednu vojsku za drugom. Da odbije navale i provale, koje su Slaveni ili na svoju ruku, ili u družtvu s Obri, u tračke i ilirske pokrajine poduzimali. Al' je ipak najposlie malaksala. Te je konačno, do prvih desetinah VII. stolieća sav ogroman prostor od crnog do jadranskog mora, od podunavlja do Egeja postao plienom raznih slovenskih plemenah. Isti Dr. Str. 144.

α) Kajkavski Hrvati u okolici varaždinskoj, zovu svakoga štokavca vlahom, bio on vjere pravoslavne ili katoličke. (Čitaj razpravu o Vlasih u Obzoru 1880. pod opazkom 5.)

jedan od drugog dielili nismo. Kako tvrde učenjaci, ovamo su podolazili kasnije Hrvati i Srbi te svoje gospodstvo učvrstili.

Ja neću da iztraživam, kakvi su to bili ljudi, koje uvadjaju ovamo učenjaci u petom i šestom, a niekoji sad već u petom vieku pod imenom Slavenah. To se tiče mladjih i zdravijih silah. Ta ako je potrebno, da onaj, koji hoće da opiše oveću bitku, mora da ide na mjesto i tamo razmatra sve okolnosti: zar bi mogao tkogod opisati poviest mà kojeg slavskog naroda, a da ne proputuje sve slavenske zemlje, i izpituje svagdje čovjeka i ženu, sina i kćer, upozna lik i oblik i sve ono, što sačinjava osobu, obitelj, obćinu i narod, u svakom pogledu života duševnog i tvarnog? — Tko nebi htio ili nebi mogao da ovo čini, taj će težko ikad naići na istinu.

Kudan su toliki narodi prolazili, kao što poluotokom balkanskim; gdje se grčko kraljevstvo, rimsko i niemačko s grčkim carstvom iztrošilo; gdje se tako miešali Slaveni, oni, što su bili na sjeveru, sve od iztočnog i baltičkog mora do Nitre i Blatnoga jezera — s onimi Slaveni, koji su iztok i jug u prastara vremena posiedovali; ondje pokazati, da je ovo i ono pleme tada i onda, ovdje i ondje bilo: ja neću da proglasim nemogućim, ali se nimalo neustručavam tvrditi, da će uz najbolju volju mnoge istine pronaći, ali će ujedno u ove i mnoge neistine umiešati.

Imena plemenah i miesta tako su pomiešana, da će, istina, neutrudljiva radinost naših mudrih i umietnih poviestničara, prostranim poznavanjem poviesti, i dubokim razsudjivanjem okolnostih, mnoga i mnoga pronaći; ali će ipak uviek ostati više pukih mnienja, no tvrdih osviedočenja.

Imena postaju onako, baš kao obitelji i narodi. U početku i koncu nezna se za nje, već kad snagom i silom ovjenčani izlaze na mejdan, i nad druge se uzvisuju, onda nam istom upadnu u oči. U kratko, pa će do osviedočenja dospieti, da bi znao i svoje s onimi mnogimi drugimi što su ih predšatnici složili — pridodati mnienje, ali do istine nikada neće dospieti. Dakle, premda se nemože tajiti, da se može ime, kao ono obitelji, tako i ovo naroda okaljati, ipak da bi ovo ili ono ime bilo porugljivo, kao što mnije naš slavni učenjak g. Ivan Kukuljević, da je takvo ime Vlah, Šokac, Majdak, Bunjevac, Bodul i t. d. α), to ja nikada neću povjerovati. Ta ako bi se i nalazio kojega imena koren u niekom poruganju, odtuda ipak nemožemo izvesti, da je to i u budućnosti takvim, a ne nazivnim postalo. Baš kao što

α) Ivan Kukuljević: Pannonija rimska. Rad. jugosl. akad. Knj. XXIII.

iz porugla Talijani nazvaše gotičkim štilom onaj crkveni šiljasti i kitnjasti, te takvim ga i danas označivaju, premako su o njem tako malo mogli znati i Gothi, a znali i Niemci kao i mi Slaveni, budué da mu korien zahvaća na vidiku Francezkę pod imenom »Isle de France« poznatom. α)

O postanju slovenskih imenah obširno nas poučava učenjak Jireček β). A da su imena nastajala kod svakog naroda po današnjem načinu, o tom nije potriebno ikog upućivati. Jer ako je tko u jednom selu il' okolišu mà i jedan četvrt stolieća preživio, taj se je uvirio, da su od djeda Adamka, jednu granu obitelji nazvali Adamkovimi, pa je nastala nova obitelj Adamkovića; a od matere Jage, ako se mà po čemu oglasila, osobito valjda brojem dobro odhranjene djece, ili se mudrošću odlikovala, nadala je svojim unukom kršteno svoje ime, pa su dobili prezime Jagićevi. Na isti način su Tehuelheti stanovnici ognjovite zemlje, na granicah južne Amerike, Patagoncem prozvani. Magelhaens glasoviti plovac oko svieta, videć, da su im noge, bivši obmotane živinskom kožom slične onim životinskim »pata« nazvao ih »Patagoncem«. Das Feuerland, Kõlnische Volkszeitung.

Ne drugčije sunastala imena pokrajinah, kotarah, varošah, selah i pustarah. Ljudem bo je prirodjeno, da il' oni sami, iliti drugi mjestu nadjenu ime, iz kog se tko kakvom vrlinom il' griehom na vidik izdigao.

Prije trideset godinah se desilo u Jankovcu, varošici bačke županije, da je bivši spahija od svog piskovitog posjeda jedan komad odvalio i podanikom na posadjenje vinove loze izmirio. Uložeć u magjarski ugovor rieč »ha lesz«, t. j. ako bude ploda i roda, onda ćete davati desetinu. Danas već na oto nitko nespominje se, kada rekne: »imam u »Haleszu« vinograd«, pa će sliedeći jezikoslovci mnogo razbijati glave, odkud postade ime, dok najposlie neiznadju, da to baš i nije magjarska rieč.

Kako su dakle postala ona silna imena, pod kojimi grčki i rimski zemljopisci i poviestničari izvode na vidik ona mnogovrstna plemena, koja su stanovala na zemlji poluotoka balkanskog kao i trostručnoj Pannoniji, to bi mučno bilo pokazati, najskole ako još uz to uzeli budemo u račun, da su oni pisci Grci i Rimljani bili, koji jezik onih plemenah nisu poznavali, pa su ista imena tako izgovarali i izpisivali, da naši jezikoslovci, kada ih sad izpitivaju mnogoput i

---

α) Geschichte der Baukunst von Karl Köhler, Stutgart 1866.
β) Entstehen Chistl. Reiche, str. 73.

proti volji izjave, da ovo nisu slavske rieči, α) tiem više, što su i Grci i Rimljani sve one, koji nisu išli pod njihovimi barjacî u smrt, okrstili pogrdnim imenom »Barbari« i »Skyte«. Pa se baš i nisu mnogo trudili, da im imena nauče korrektno izreći, tiem manje, što je poznato, da su oni pisci od starine onih plemena, po više stolieća oddaljeni bili.

Dakle nitko neće moći u grieh meni upisati, ako neidem po ovih imenih iztraživati, da li su ono bili Slaveni, koje nam grčki i rimski pisci navadjaju pod sliedećimi imeni: Sarmati, Jasigi, Pencini, Bessi, Basternani, Markomani, Kvadi, Buriji, Ante, Spori — porod Sarmatski.

Kao Thraci, Daki, Gete, Mysi, Pannonci, Dardani, Tribuli, Dalmatinci, Liburnanci, Japodi, Istri, Karni, Veneti, Rheti, Norićani, Vindelićani, sa svimi Ilirci — porodi Thrakah. β)

Meni je dosta znati baš po istih grčkih i rimskih nastarijih piscih da su oni puci, već prije porodjenja Isusova na toj zemlji stanovali. O tom se dvoji, da li su prije Kelte ili Slaveni svoje gnjezdo na toj zemlji zavili, kako i oni na sjeveru, da li su prije ili poslie Germanah današnjih Niemacah, tamo se nastanili, prem ako i jedni i drugi, koji Kelte i Germane za starije no što su Slaveni, priznaju. Ipak oni Kelte, a ovi Niemce navadjaju, da su se sa Slavenî borili, te s njimi na mnogih miestih pomiešali il' u susjedstvu bili već prije Isusa.

Pruživši moju ruku, da bratski pozdravim naše Srbe, htio sam onamo okreniti natrag na naše porieklo, da vidim, kuda to dopire u prošlost, te sam onda istom vidio, kakvi smo mi Bunjevci siromasi, dà siromasi slični onomu, koji se od svojih starih odkinuo i u sviet otišao u nakani, da se više nikad, k svojim, al' baš ni uspomenom nepovrati.

No al' ovo nije grieh tog plemena već njegovih prvakâ, koji ili spada u onu vrst, koji se oprašćaju, ili pako u onu o kojih je rečeno, da se ni na ovom ni na onom svietu neoprašćaju, jerbo se protive Duhu svetomu. To neka razabire svatko koji je trudom i krvavim znojem svojih bunjevačkih roditeljah, odgojen, bio učeni svietovnjak, bio svećenik.

Ta iskreno priznajem, da kad sam starine prevrćao, da sam mnogo radosti uživao, jer sam se uvjerio o tom, da u Europi neima ni starijeg ni slavnijeg plemena od slavenskoga. Te bilo kako mu

---

α) Zaoto reče duboko učeni Šunić: da ako bi sad slišao Cicero, Virgil il' Homer njihove besjede, i stihove kako izgovaraju baš i oni prvaci profesorah našeg vieka, ili sami sebe nebe razumieli ili neugodnost sluha snositi nebi mogli. De vera orthographia Autore Mariano Šunić. Viennae 1853.

β) Memoria gentis Illiricae. Auctore Gregor Čevapavić. pag. 36—37. (Rukopis.)

drago, da su nosili il' nenosili ime Trakah, Ilirah, Pannonacah i Slavah, dok nije kasnije ovdje na jugu prevladao naziv Bugarah, Hrvatah i Srbah.

Neda se tajiti, da je Slavsko stablo na dvie grane razdieljeno. Pa kako su oni već iz Azije izlazili, jedna je k jugu a druga k sjeveru i zapadu evropskom pravac držala. Te malom iznimkom tako i ostala. Jedna i druga je razna imena sobom ovamo doniela, koja se kasnije i na druga izmienjivala. Al' premako su ih raznovrstne okolnosti jednu k drugoj, i jednu preko druge vodile; to se ipak nikad nisu pomiešale. U današnjoj Ugarskoj mienjale su svoje granice, al, je ipak uviek tako ostajalo i da je sjeverna grana sprugom karpatah s jedne i druge strane razvijala se, pak ovdje kadkako i do Nitre i Besprima dosizala, te se na svakoj strani sastajala s onimi južnimi, dok god se nisu u sriedini utisnuli Magjari, pa iste dvie grane, jednu od druge dalje odbacili, što se potvrdjuje i sliedećim nadpisom jednog graničnog kamena: Tin ovi uklopljen biljeg jest mira sgode Krakovje, nas Markoman in bratje Slavnov, Lito V boja našega (s rimljani) Markoman prodje niz Slavnov, Stinu pokoj lieth u vieka α). A Bŏckel β) svjetuje: da se sav obći narod slavski nemieša, budué da je od vajkada na dvie grane, po nutarnjem sustavu jezika te izgovaranjem nariečja razdvojen, što nam umno predstavlja ogledalo u plemenitom rukopisu neumrlog otca Grge Čevapovića sadržano: γ)

α) Maurus orbis Regn. Slav. pag. 104.

β) Statist. orbis Edit. Vien. 1827. pag. 156.

γ) Taj silni sin svojega roda, toliko je sabrov poznanstva o naših predjih, da bi mu se koji drugi u tom obziru težko uzporediti mogao. Žalibože, što njegovo plemenito djelo, silnom učenošću izradjeno, kako se vidi, nije lica ugledalo, i sada se istom toga uspomena u jednom komadu rukopisa zadržala, koji se po velečastnom otcu Eusebiji Fermendžinu, dobom mladjeg, ali naukom historijskim starijeg fratra našao u osječkom samostanu pod naslovom: „Memoria Gentis Illiricae ab origine usque recentem aetatem Tripl. periodo sex Libris comprehensa".

Ali budué da je ovo djelo, kako već razdieljenje dokazuje, tolikom učenošću izradjeno, da mu se diviti moraš, to bi častna uprava države franjevacah neumrlu zaslugu po historiju kako obću, tako osobito povjest Slavenah stekla, kada bi učenim svojim sinovom nalog izdala: da po samostanih, osobito slavenskih, toga rukopisa zabacena djela iztraže, i za učenost sahrane. Da je ovo djelo bilo gotovo i za tisak priredjeno, neda dvojiti, sliedeći nadpis državnoga censora: „Exped. ex officio Rev. Libr. Budae 12. 9bris 1829. imprimatur. Antonius Nagy, Librorum Censor et Revisor".

Pa što je ipak u rukopisu zaostalo to djelo, neće biti drugoga uzroka, već što je taj veliki fratar već 21. travnja 1830. godine radinog svog života u 44. godini na žalost svih dobrih prerano završio, i u Budimu 23. travnja na svom rodjendanu, po Gjuri Hauliku konsiliaru, kasnijem zagrebačkom nadbiskupu sahranjen bio.

U tom on, po svojoj navadnoj točnosti, da nam olahkoti pregled srodnosti, i raznoličnosti jezične slavskih narodah, to nam predstavlja uzporedno svaku rieč Otčenaša onako, kako ista odgovara, takovoj u latinskom jeziku. α)

Ipak baš tvrdo reći u koje su doba Slavi tako kao i Galli i Germani iz srednje Azije, te kolievke ljudskoga stvora krenuli se i ovamo stigli u Evropu; to se tako malo znade, kako i ono: kada su se odanle krenuli drugi narodi. Buduć da se to doba proteže u ono vrieme, o kom učenjaci vele: da je po njih predhistorijsko. [2])

To isto stoji i o njihovom imenu. Niekoji drže, da su u starini nosili ime Frankah, Ilirah, Pannonacah i Slavah, dok nije kasnije naziv Bugarah, Hrvatah i Srbah mah preoteo. [3])

[2]) Sloveni preseliv se sa sjevera na jug i predbaciv Dunav i Savu, poplaviše u VI. vieku skoro sve pokrajine iztočno-rimskog carstva u Europi. Preko Dakije, Mesije, Dardanije, Trakije i Makedonije. do skrajnjih Krajevah Epira, Tesalije, Livadije i Peleponesa, podavši starim klasičnim imenom krajevah, gradovah, mjestah, riekah i morah imena slovjenska.

Preko Pannonije i Norika prevališe Sloveni i granice zapadnog carstva sve do Bavarske, Tirola i Lombardije, a preko Dalmacije i jadranskoga mora protisnuše svoje naselbine dielomice i u južnu Italiju (Napulj) u istoj tada arapskoj Hispaniji i Africi, nalazimo Slovene, a u maloj Aziji spominje se, njihova naselbina god. 664. 5000, god. 658. preseli Justinian II. 30,000 u Bithiniju, god. 762. pridjoše opet do 300.000 Slovenah iz Mesije u Aziju, naseliv se oko Artane Theophanes Chr. (Zar ovi podatci nedokazuju, da su Sloveni bili već i prije na poluotoku? samo što pisci začimaju sada ih pod ovih imeni navadjati. Pisac.)

Hrvati i Srbi najposli, najkasniji sa sjeverne domovine, na ilirskom poluotoku, pod raznih imenih počeše ustrojavati države. Ivan Kukuljević Sakcinski, Rad. Akad. knj. 57. Prvovjenčani vladari Bugarah, Hrvatah i Srbah.

[3]) Osebno ime Hrvatah dolazi od IX. do XI. vieka u obliku Chrvatî, u iztočnih Araba, Hrvata. Židova Kroati starije i razširenije ime slavus, sclavus, sclavenus, t. j. Sloveni.

Ovo obćenito ime slavus, sclavus i t. d. nadievalo se i srodnikom Hrvatah na zapadu, i iztoku, t. j. i Koruškim Slovenom. I tako sva plemena, koja su naselila veliki diel rimskog Norika, Pannoniju, Dalmaciju, Mesiju i sjeverne krajeve Makedonije i Tracije, nariečja nosila su jedno ime. Dr. Rački knj. 57. Hrv. prije XII. stol. strana 102—103. U domaćem spomeniku najstariji trag imena Hrvat nalazi se IX. vieka u Trpimiovoj listini god. 852. regnum Chroatorum. Isti Dr. Rački.

α) Sbog tiskovne potrieboće ogledalo je premjestjeno na 16 i 17 stranu, svaka križka pruža se prieko obije. Pisac.

Dočim su plemena onako kako su bila razdieljena na loze, baš kao i danas svoja raznolična posebna imena zadržala α). Pa niti su Hrvati Hrvata, niti Srbi Srba ime u obće uma svi nosili, već se po svojih granah nazivali β).

Tamo su gori Rusi, Rusini, Poljaci, Moravci, Česi, Lužički — Srbi i Slovaci uz Karpate i u ravninah baltajskih; a ovde Sloveni, Istrijanci, Dalmatinci, Hercegovci, Bošnjaci, Srbi, Bugari i Hrvati, a i medju ovimi Bunjevci i Šokci. Cielu sriedinu Europe zauzimali su, tako rekuć, Slaveni. Ondud od baltijskog sve do egejskog, od crnog sve do jadranskog mora, prieko Drave, Save i Dunaja, sve do Azije, življahu isti ovi narodi, naime Slaveni.

No taj posjed nije bio miran, jer oni puci, koji su se krenuli iz Azije, akoprem nisu išli jednim trenikom, ipak mal' ne svi prodjoše poluotokom balkanskim, zemljom, obširnim imenom Trakije, Makedonije, Ilirije poznavanom; pak bilo to, da su napadali Carigrad ili nasrtali na Rim, to su neprestano ovud prolazili, i narodu ovdie stanujućem, silne jade zadavali. Pa je ova zemlja, kako piše Kèrchelich, bila bojištem, na kojem su pokušavali selioci puci svoje sile, dali će dostatne biti, da si izvojšte domovinu. A pokle je u ono doba narav rata strašna bila, kako to saznajemo iz piesme Virgila, koji veli: »Jedini spas pobedjeniku, da se svake nade spasa odrekne: zaoto se svi oni puci morali biti za život i smrt; jerbo svladanom nepreostade sudbina druga, već ako nisu htili da se do konca izkorene, to su bili umorani uzmaći u dalnje zemlje ili se povući u visine. Tim odiše i odgovor Keltah, kada ih Rimljani zapitaše; »Što imate vi ovdie da tražite? Odkud vam prâvo na strane pokrajine?« Na što im ovi odvratiše: »Naše pravo nosimo na vrhu naših sabaljah, a to je prâvo jačega, koje isto uporabljate i vi Rimljani proti vašim susiedom«. Da se ovim načelom ravnao i Turčin, to nam odkriva i ono pitanje, koje stavlja sultanov poslanik u Beču ugarskomu kralju Matijašu, kada je isti svoje prestolje tamo uzdigao, a ipak Niemce gradjane u posjedu kućah ostavio, rekav: »Zašto Vi gospodaru neiztierate Niemce i nepodielite Ugrom njihove palače? γ)

No u srednjem vieku ni kod nas nije drugčije bilo. I tu je bivalo navadnim, da je pobjednik nadvladanomu oduzeo pravo posjeda, kao što je to učinio u Englezkoj Vilhelm Normanski, a o reformaciji Kromvel i Elisabeta kraljica u Irskoj, te isto pravo posjeda podielio

α) Entstehen Christl. Reiche. Jireček. Wien 1870. str. 3. 4. 72.

β) Entstehen Christl. Reiche. Jireček. Wien 1870. str. 62. 63. 64.

γ) Georg. Sirm.

Ogledalo

prikazujucé »Otče naš« molitvu Gospodnju.

Po naričju sjeveroslavenskom				Po naričju jugoslavenskom			
Moskovsko-Rusko	Sarmatsko-Poljsko	Česko-Moravsko	Kvadsko-Slovačko	Thračko-Illirsko	Pannonsko-Hrvatsko	Vinidolsko-Karniolsko	Getiansko-Bugarsko
Otcse	Oycze	Otčze	Otče	Ocse	Otecz	Ocse	Otče
násh	nasz	nass	nass	nash	nash	nash	naš
ixe	ktorish	gěnz	ktery	koji	koji	kir	kojto
jesi	jess	gsy	gsy	jesi	szi	szi	si
na	w	w	na	na	na	v'	na
nebesjih	nebesih	nebesih	nebesych	nebesi	nebeszeh	nebeszih	nebesa
svjatisja	swieczszie	osvietse	oswetsa	svetise	szvetisze	posvecsenu bodi	da se sveti
imja	miono	gmeno	gměno	ime	ime	ime	ime-to
tvoje	twoe	twe	twe	tvoje	tvoje	tvoje	tvoe
pridet	przydz	przid	prjď	pridi	pridi	pridi k nam	da dojde
carstvie	kroljestvo	kralowstwi	kralostwy	kraljestvo	kralyesztvo	krajlesztvu	carstvo-to
tvoje	twoe	twe	twe	tvoje	tvoje	tvoje	tvoe
budet	budz	bud	bud	budi	budi	izgodisze	da bde
volja	volja	wule	wula	volja	volya	vóla	vole-ta
tvoja	twa	twa	twa	tvoja	tvoja	tvoja	tvoè
jakax	jako	gako	gako	kako	kak	kakor	kak-to
na	w	v	w	na	na	na	na
nebje	nebie	nebi	nebi	nebu	nébu	nebi	nebe-to
i	tak i	taky	tak	tako i	tak i	takú	taka i
na	na	na	na	na	na	na	kakto
zemlje	ziemi	zemi	zemy	zemlji	zemlye	zemli	na zemjæ
hljeb	chlieb	chleb	chleb	kruh	kruha	krúh	hlěb-t

násh	nasz	nass	nass	nash	nashega	nash	naš
na-	pow-	vez-	wez-	svak-	vszak-	vszak-	nasѫštij
sushtni	szedni	degssy	dagssy	danji	denyega	dajni	
daxd	day	deg	deg	daj	daj	daj	daj go
nam	nam	nam i	nam	nam	nam	nam	nam
dnès	dzisiay	dnes	dnes	danas	denesz	danasz	dnes
i	i	a	a	i	i	inu	i
otstavi	odpusz	odpust	odpust	odpusti	odpuszti	odpuszti	prosti
nàm	nàm	nami	nam	nam	nam	nam	ni
dolgi	winy	winý	winny	dùge	dúge	dolge	dъlgove-tè
II) nashe	nasze	nasse	nasse	nashe	náshe	nashe	naši
jakate	jako	gakož	gako	kako	kak	kakov	kakto
i mi	i mi	y my	y my	i mi	i mi	tudi my	i ni
ostavljajem	odpuszami	odpustjme	opusztame	odpushtamo	odpuscsamo	odpushamo	proštavami
dolxnikom	winowaizom	winikum	winnjkom	dužnikom	dužnikom	dolžnikom	dlžžnici
nashim	naszim	nassym	nassym	nashim	nashem	nashim	našite
i	i	a	a	i	i	inu	i
ne	nie	ne	ne	ne	ne	ne	ne
vovedi	wodz	uvod	uwed	uvedi	vpelyaj	vopeli	vъvedi
I) nàs	nàs	nas	nas	nas	nasz	nasz	nas
vo	w	w	w	u	vu	v'	vъ
iskushênie	pokuszenie	pokusseni	pokussenj	napast	szkushavanye	szkushnjavo	izkušenie
no	alie	ale	ale	da	neg	temucs	no
izbavi	zbaw	zbaw	zbaw	izbavi	oszlobodi	reshi	izbavi
nas	nas	nas	nas	nas	nasz	nasz	nas
ot	ode	od	od	od	od	od	ot
ulkavàgo	zlego	zleho	zleho	zla	zla	hudiga	lukavago.
Amin.	amén.	amen.	amen.	amen.	amen.	àmen.	Amin.

svojim vojnikom, a svim bivšim ako nisu pobjegli, dužnost kmetstva naložio.

A premda su ti narodi selioci na izmjence sve jedan za drugim uzastopce dolazili, stoga nije bilo moguće, da bi se Slaveni svim tim po vlastitih silah opirati i svaki put suzbiti ih mogli, pa su više puta i podjarmljeni bili. No ipak izdravivši od ranah prieko stoljećah im zadanih, u životu ostali.

Koliko god su moćni narodi nadolazili, svi su s prvine gulili i morili gospodujući puk tvrdjave i uz ove podižuće se gradove porušili, stare stanovnike izgonili, a njihove staje i sgrade zajedno sa imovinom zauzimali. Dočim je polje obdjelavajući i zanat tierajući te na kopnu i moru radeći puk, na koliko nije u prvoj vatri usmrćivan bio, zaštedjivao se i buduć da je svim trebalo kruha jesti, pak u ratu čovjeka i živinu uzdržavati. Zato su slavodobitnici, kako to vidimo i pri zaplienjenju Jerusolima, ovaj puk štedili, koji je za vrieme pogibelji, planine i daljnje krajeve potražio, i uništenju izbjegavao, a kada je mir nastao, onda se u svoju postojbinu povraćao.

Vlašću razpolažući pak puci su jedan drugoga uvjek tražili na smrt i utamanjivali, pa baš za postignuće te svrhe, ruku Slavena upotriebljavali. Ipak se on od tih silnih udaracah u nastavšem miru sve jednako liečio, uporavljao, množio, pustare napučavao, polja s nova obradjivao i radionice napunjavao. Jedni i drugi nastojahu uvriežit, ugnjezditi svoje gospodstvo, ali na to ni pomsliti nebi smieli, da bi izkorienili Slavena. Pa kako se je u srednjem, tako isto i u starom vieku uzdržavao u životu, mà da mu je krv u svih borbah iz silnih ranah potokom tekla, sve plodove njegova truda izcjedjivala i njega u zakrpah ostavljala.

No kada već nije pošlo za rukom Turčinu u 400 godišnjem mučeničtvu iztrgnuti dušu iz tiela Slavenstva, već ga samo zapadnog sa južnim i s ostanci niekih starih i inih narodah izmiešati: zar bi se danas moglo dogoditi drugčije, kada bi ma koji moćni narod pokušao, u južnom Slavenu ugušiti dušu, te ga svojom vlastitom nadahnuti? Ne, ne, sto putah ne! Južni Slaven će sve preživiti, ma ga kakovom silom obarali. On će najneprijazniji mu narod preživiti i na njegovom grobu »Requiescat in pace!» odpjevati. Ostave li ga pako u miru, on neće ničiju slobodu postavljati u okove, neće ni za čijim životom zasiedati, već sa svimi, blagodati mira i radosti podjednako dieliti, a nesgode i manjkanja jednako trpiti.

Kako su slavske pokrajine svi puci selioci, a ponajviše Turci, palili, rušili i pustošili, to pokazuju ruševine njekoč cvietućih gradovah

uzduž velikog jadranskog môra, te rieke Save, Drave, Dunaja i Tise ležeće.

I. Dio.

§ 2.

Mučeničtvo Slavenah.

Strpljivost mojih čitateljah neću da tim stavljam na probu, pak im opisujem ono mučeničtvo Slavenah, koje se je začelo padom Carigrada, pa se neprekidno na sve strane turskoga carstva nemilice vršilo, dok nije Ruska i Austrougarska nad njim uzdigla svoju obraniteljnu ruku.

Onaj jauk, kog su iztiskivale nemilosrdne muke starog i mladog, mužkog i ženskog spola, onda je samo zamukao, kada je glas ruske i austrougarske slavodobitne trublje, ravninom i planinom zaorio. Ta svako kršćansko srce grči se strahom, kada štije, kako su sela, samostane i crkve palili, žive ljude derali, pekli, na kolac nabijali, i to sve same nevine. Jer što bi moćnomu Turčinu skriviti mogao Slaven, kad ni oružja nije posiedavao, niti gdje živa prijatelja na svietu imao.

Svećenik, fratar, nije smjeo uz njega progovoriti, jer patećemu nebi ništa pomogao, a sebe ipak izvrgao nemiloj smrti, pa Slaven tada nebi imao nikoga, tko bi s njim dielio ljute patnje i hrabrio ga živim Bogom. Kako je dakle bilo Slavenu prieko 400 godinah patiti i trpiti, udarce Turčina, tog silnog i nemilog gospodara, koji nije u njemu smatrao sebi u Bogu para, već je u njem gledao slugu nižjeg no što je bio njegov pàs ili konj koga je jahao.

Kako je bilo patiti Slavenu, komu nije bio siguran ni zalogaj u ustih, jer mu je sbog toga glavu na panju odvalio, a diete, ženu i kćer u svoj harem odveo. Ako ga je pako izmučena ostavio u životu, onda ga je okovao u kruto sužanjstvo, i porabu svakog oružja branio, smirajuć ovako dostignuti, da mišica Slavena oslabi, da mu junačko srce hrabrost izgubi, i sasvim u tielu i duši iznemogne, te se ovako liši svake umietnosti rukovanja oružja, i postane za ovih nesposobnim, tvrdu igu sužanjstva sa svojih ramenah svaliti.

Striele straha su vazda srcem roditeljah prolazile, ako im se kći rodila i liepom dievojkom uzrasla. Svaki čas su štrepili, da ju neće opaziti koji aga, beg ili paša, te ju iz očeva naručja na silu izkinuti i u harem zatvoriti, da joj iz srca iztrgnu Isusa, i učine nasliednicom Muhameda.

Mjesto radosti, živi strah je vladao srcem djuvegije, ako je mladu svoju kući vodio. Trebalo joj je lice zastrti i naružiti ju, jer bi ju drugčije iz zasiede na putu oteli i djuvegiju usmrtili; a dovedenu valjalo je i prieko dvie nedielje danah skrivati u podrumu, jer bi ju iz naručaja mladožene izkinuli. Jeli muž imao ženu koju je ljubio kao zenicu svog oka: ako ju je opazio dahija, tâ je morala s drugimi zajedno na njegovu zabavu plesati, igrati; pa ako se u njem nečisti duh pojavio, tomu žrtvom pasti.

Sada ako tko ima srca neka promisli, kakovom je sdvojnošću mogla raja gledati opustošenje svoje imovine, patnju svoje braće, te obezčašćenje svojih ženah i kćerih! a to zdvojenje moralo se podvostručiti onim očajnim osvjedočenjem: da raja nema pomoći na zemlji, te da sva ova nasilja mora bez nade podnašati.«)

Srbski povjestničari su nam patnje naših starih u skromnih opisih sačuvali, a njihovih potomakah žalosti, izpripovjedali su nam bjegunci, koje smo 1878. i 1879. godine na sto hiljadah izhranjivali. Od njih znamo, kako se Slaven nije smio sakupljati u crkvah, da Boga proslavi, njemu se iztuži i svoje gorke jade oplače. On se nije smio radovati, ako mu se diete rodilo, nije smio veseliti, ako je sina oženio i kćer udao.β) Ta ako mu se sin rodio i nešto liepa i zdrava na sviet donio, to ga su, kad je liepim dječakom uzrastao, odnieli na silu, i učinili muhamedovim nasliednikom, da mu odraslom, kao janjičaru utisnu u ruke oružje, kojim će cara braniti, i rodjenu svoju braću kršćane ubijati i moriti.

Ako je pako ostao kršćaninom, njemu nije Muhamed dozvolio da oružje nosi i posiedom vlada. Turčin bo u raji nije smatrao čovieka, koj bi mogao i gospodovati, već na kojega spada stroga dužnost, dušom i tielom samomu Turčinu služiti. Mà se koliko trudio, samo je ono njegovo bilo, što mu nije carevski zakupnik oteo; a što mu je ostavio dahija, to mu je oduzeo spahija. Njemu se dakle nije ništa radjalo ni u čovieku ni u živini, ni u polju ni u kući, već sve samo Turčinu, kao neograničenu njegovu gospodaru. Za njega je sve samo ginulo i umiralo.

Nu ovo bi ipak sve još živ pretrpio Slaven, da nisu nastojali i vieru, kao jedinu po njega utiehu otrgnuti. Ta crkve i samostane, nije bilo slobodno popravljati, koje se vremenom rušile; a nove sagraditi toliko je truda, vremena i novacah stalo, dok bi se povlastica

α) Kod Kallay-a: Gjurić, srbski sgodopisac.

β) Matija Nenadović, po Kallay-u.

carem podielila, pak onda opet dozvoljenje zidanja po dotičnom paši izdalo, da raja ni jedno nije mogla smoći, pa je na silne milje tamo i ovamo po jedna crkvica zaostala.

Al' gdje su svećenici, gdje kaludjeri, fratri? Ta manastiri su mal' ne svi uništeni, a škole jedva na toliko tamo i ovamo uzdržane, da bi se onaj istom nešto obaviestio u štivenju, koji bi se svećenikom posvetio, da bi samo naučio svetu Liturgiju odpjevati. A tko bi se u ovom obziru za Slavena i skrbio, kad su mu za biskupe Fanariote-Grke slali, koji buduć su priestolja biskupska za skupe novce kupovali od Turčina, to su nemilosrdno globili i svećenika i vjernika, ako bi onaj sveti red, a ovaj blagoslov zaiskao, baš kao onaj zakupnik, Žid, Armenac ili Grk, koji je bez svakog milosrdja trećinu iztieravao.

Tim načinom su dakle u Slavenu zarobili i dušu, da se u njoj nebi smila ni svjetlost nauka kršćanskog pojaviti. Zaoto ako je koji ipak nešto naučio, toga ni Fanariot biskup, a ni paša, onog ponajviše drug[α]) nije trpio. Ako je ipak gdjekoji, njekom sriećom nešto obogatio, toga je paša a i vladika gulio.

A svećenici jedva samo jednim stupnjem od raje uzdignuti, sve da bi htieli nebi joj znali pomoći. Dakle koje čudo, ako je raja duševno i tvarno do gole duše i tiela ogoljena potlačena, u zdvojnosti sve niže i tielom i dušom padala, i četiri stotine godinah u sužanjstvu i najokrutnijoj patnji stenjala? Pa ti ovdie nije razlike medju pravoslavnim i katolikom! Turska strašna nesmiljena ruka je jednog i drugog jednako pritiskala.

Kod iztočnjaka je biskupovao Fanariota-Grk, koji se za dobro Slavenah samo na toliko zauzimao, na koliko ga sebičnost nukala, da mu runo sa stada nepropadne. A uz rimo-katolika stajao ti je kukavan fratar, koji da si svoj život uzdržaje, mora da kupi lemozinu od puka, po Turčinu već do zadnje pare oguljena. Biskupe im tišti puko siromaštvo, i njihovoj revnosti marljivosti i požrtvovnosti do živca podsieca krila, god. 1656. dan 6. ožujka, Marijan Maravić bosanski, i Petar Jurievich sriemski biskup ištu ne podporu, već lemozinu od bečke vojne uprave[β]), buduć da su im biskupije sili turskoj podlegle. Podporu traže i njihovi u naslovu nasliednici, jerbo iz Bosne — vele — nedobivaju ni 25 talirah. Zaoto baš g. 1669. dne 31. ožujka biskup Benlich odreče se biskupije, pa se ova podieljuje

α) Kallay-Schwicker. Serbische Geschichte, str. 302.

β) Archiv kameralski u Budimu. Lemozina im je u godišnjih 300 for. dozvoljena.

fratru Nikoli Plumbo[α]) nazvanom, pa su izim redjenja svećenikah, svu drugu biskupsku vlast izvršivali provincijali ili gvardijani; kao što to doznajemo iz Chronicona pečuvskog i segedinskog manastira.[β])

§ 3.

Slaveni već prvih stolietja kršćanstva dobrim dielom bijaše u njedra svete Majke crkve uvedeni.

Ako pripoznajemo, da se sveto Evangjelje razprostranjivalo kod Rimljanah i Grkah, težko bi bilo shvatiti, da bi ovo uzkraćeno bilo Slavenstvu, koji je velik dio rimskog carstva zapremalo.[γ])

U »Djelih apoštolskih« u 26. poglavju piše se o sv. Paulu, da je proputovao i Misiju, koja je kao današnja Srbija, Bosna, Hercegovina, i danas susiedna Makedoniji i Thraciji, odkud stari pisci naše pradjede jugoslavene uvadjaju u Pannoniju, te mu staje na put duh sveti i upućuje ga, da ide u Makedoniju. Dakle je već prije vieru navješćivao u Misiji. A protivno držećim ni to nebi koristilo, ako bi smjeli tvrditi, da je sv. Pavao samo u Sinagogi Judeom prodikovao, jer baš u Philipolu ide na obalu rieke, gdie je puk kao na molitvu sakupljen bio, i nastavlja nauk. Napokon protivno mnienje nebi se moglo ni tim uzdržati, ako bi se navadjalo, da su i ovuda po gradovih stanovali Rimljani kao ravnajućega naroda naselnici.

Njemu se predstavlja muž Makedo, dakle različit od Rimljanah, te baš Makedonom navješćuje vieru, na što je po Isusu kao narodah apoštol i pozvan bio. A Makedoni ako za onda još i nebi pripadali slavskom narodu, da su ipak kasnije sa slaveni izmješani i baš u ove i utopljeni bili, to nam očevidno dokazuje ona okolnost, što se na onih stranah u staroslavjanskih pjesmah zadržala slava Velikog Aleksandra,

α) Otac Nikola na latinski su ga pisali Plumbo, a naški Olovčić, ko što se je i sam podpisao (Schematismus Dioec. Diakov. an. 1862. p. 6.) Bio je on Olovčanin iz Bosne, a ne Požežanin. Niti je prije biskupovanja stajao u Požegi, nego u Ljubljani, gdje je kao Lektur svetog Bogoslovja mladje podučavao. Otac Eusebio Ferendžin.

β) Histor seu. Compend. Descr. Prov. Hung. ord.

γ) Slovjeni preseliv se sa sievera na jug i prebaciv Dunav i Savu poplaviše VI. vieka skoro sve pokrajine iztočno-rimskog carstva u Europi. Preko Dakije, Mesije, Dardanije, Trakije i Makedonije, do skrajnih krajeva Epira, Thesalije, Livadije i Peleponesa. Rad. Akad. Zagr. knj. 57. Ivan Kukuljević Saksinski.

δ) Minor S. P. Francisci strict. obser. St. Salvat. opera et studio. R. P. Fr. Urban Friedrich. Cassoviae 1759. ad Conventum Szegedin.

kako ni u kakvom drugom narodu, koje pjesme i sada još pjevaju Bugari i **Pomaci** t. j. Bugari viere mohamedove. Pak one krajeve i danas zauzimaju Slaveni, našim jezikom govoreći, sriećni, ako se sjete sv. Epaphrodita, koga Pavao Makedonskim apoštolom nazivlje, te ga baš u zviezde kuje.«)

[4]) Koji želi obaviestiti se kako je kršćanluk na poluotoku Balkanskom — u Ilirikumu, već prvih stolietja bio udomaćen, — taj neka privrie Dnevnik rimskih papa — **Regesta Pontificum Romanorum**, pa će viditi da je Thessalonik Solun već bio crkvenom državom, da je u Makedoniji, u Dardaniji držano biskupsko saborisanje. Komu je volja, neka pogleda u one knjige stranu 41, 43, 44, 51, 54, 58, 59, 63, 83, 84, 85, 86, 88, 92, 95, 99, 101, 103, 107.

Tamo će naći izmedju drugi stvari: da je Siricija papa već god. 385. na toliko ovlastio Solunskog biskupa Anisiju: da u Ilirikumu bez njegove dozvole — nitko nebi imao rediti biskupa — te da njemu pripada oblast sve u toj državi razsudjivati, ovo sve što je Siricija i Damasija naredio — potvrdjuje I. Imo papa.

God. 140. I. Lav nalaže Ilirskim biskupima da se Solunskom, ravnajućem u ime njegovo pokoravaju.

God. 494. I. Gelasija, sve biskupe po Dardaniji ili kako veli po Ilirikumu, drugčije veli Daciji, upozoru je na krivovierstvo Eutichiansko — pa ih odustavlja od obćenja sa Solunskim biskupom, koji nije hotio, da ime Akacijevo (Carigrakdsog patriarhe) kara, — o kom u knjigi Dardanijskim biskupom naslovljenoj tvrdi, da je pravedno izobćen.

God. 512. Sv. Symmach sve biskupe, Djakune, Arhimandrite i vjierne po Ilirikumu, Dardaniji, i u obadvijuh kako veli Daciji odvraća od obćenja biskupa Carigradskog kao krivoviernika.

God. 514 Sv. Hormisda poziva Dorothea Solunskog biskupa, da obećanje izpuni, i jedinstvo crkvi povrati.

A god 515. pišuć Avitu Vienenskom Episkopu, izražuje svoju radost, vrhu povratka k uniji pokrajinah Dardanije, Ilirikuma i Scythije, drugčije veli Thracije.

Da je već prvih stolieća kršćanstvo do Dunaja dopiralo, to nam pokazuju evangjeoske starine u pečuvskoj katakombi po historiku Kolleru tako zvanog Kubikuluma pridvorja podzemne kapele — opisane, kao i one u Seksardu pronadjene.β)

Becker tvrdi, da se osim siedištah biskupskih u Milanu, Akvileji i Saloniku, nalaze biskupije u Pannoniji, Sirmiumu, Sisciji, Mursi i Stridonu.γ)

Sirmijum bila je prijašnja pannonska biskupija, o kojoj se veli, da je tamo okolo godine 392. sv. Ambrosija milanski nadbiskup, opiravši se zavladalu arijanizmu, u vlast biskupsku uveo pravovierna

---

α) U listu pisanom na Philipovce. 2. 25. 30.

β) Keresztény: Archaelogia. Irta. Dr. Czobor Béla I. svez. str. 140—159.

γ) Na granicah Dalmacije i Pannonije u Istriji gdje je i danas mjesto Zdrinj. Otac Eus. Ferendžin.

§ 4.

Uzroci sbog kojih kršćanstvo umah iz prva nije se u Slavenih učvrstilo i svoje dobrotvorne sile u njimih razvilo.

Žalibože, ovo kršćanstvo nije se moglo tako utemeljiti, da bi sve svoje po dušu i tielo ljudstva blagotvorne sile razviti moglo. Pa je to najvećim uzrokom bilo, što južni Slaveni uz ona krasna svojstva, kojimi ih je Bog obdario, nisu kadri bili, stalno jedno carstvo ili veliko kraljevstvo sastaviti i uzdržati, čim bo počeše apoštoli i njihovi nasljednici kršćanstvo naviešćivati, odmah se otvorio red svih onih krvavih progonstva, koja su katoličku crkvu prieko tri stotine godinah u mukah držala i morila.

Anemisa. Ova je biskupija na žalost Ilirah, kada su Avari Sirmium razorili, pod njegovi ruševinama udušena, ali je devetoga vieka kao moravsko-pannonska, a kasnije bosanska uzkrsnula.

Acta S. Domniji svakako su sastavljana prije konca VI. vieka po Historiji Translationis S. Anastasiie, njeno tielo prineseno je u Carigrad iz Sriema god. 457. Dr. Rački. Rad. Akad. 51. knj. Dakle je već onudan svudan morao biti kršćanluk veoma razprostranjen.

Prije dolazka Hrvatah i Srbah, kako to Jireček dokazuje, bilo je gotovo sve što je danas austrijsko, bez iznimke slavensko, gdje se je kršćanstvo po niemačkih svećenicih razprostranjivalo; radi česa Karlo Veliki nastojaše, da im se dade slavenski biskup.[a] A osim toga bila je biskupska stolica u Saloni prvostolnom gradu Dalmacije, gdje je silni Samo vladao okolo god. 630., te kraljevstvo dalmatinsko u širokom obsegu zasnovao, i na toliko učvrstio; da je u vrieme Dagoberta, potukao Franke, njihovo gospodstvo s ramena Slavenah skinuo. — Ova nadbiskupska stolica iztezala je svoju vrhovnu vlast nad svimi sliedećimi sebi podčinjenimi biskupijami, još i onda, kada se poslie razorenja Salone njeni stanovnici u Spliet preselili, i sebi novo gnjezdo savili u ogromnoj i krasnoj, prostor cielog grada zauzimajućoj dioklecijanovoj palači. Ovu nadbiskupsku vlast priznavali su biskupi crkavah: Osorske, Krčke, Rabske, Zadarske, Dubrovačke i Kotorske. Na ulazu Italije vladala je Akvileja kao nadbiskupija, te na sve strane sunčane trake kršćanstva pružala. Izmedju mnogih talijanskih ovoj podčinjenih biskupija, priznavale su Akvileju — Oglaj kao svoju maticu, i sliedeće, iz većeg slavenske biskupije — Julium Čivdad (Čibdad) u Furlaniji ili Vlaškoj Tiburnija, Aemona (Ljubljana), Cileja (Celje), Parenzo (Poreč), Trijest (Trst), Pola (Pulj), Pesena (Pišćan) u Istri.

Iz ove dobe spominju se u Pannoniji već i svetci u Oglaju, Hermagora, Fortunat i Celijan iz Trsta; u Norikumu: sv. Julijan i Maksimiljan u Celju (Cilli) i Pelag u Ljubljani.

---

[a]) Jireček. pag. 164—165.

Jedva se je ovo nešto utijalo, kad eto ti selitbe naroda, baš u ono doba, kad se počelo evangjelje uvadjati u južno pleme slavensko, oni puci nadošavši u Pannoniju i u balkanske pokrajine, u prvom naporu sve što je na duševnom i tvarnom polju stalo, to su nemilice rušili i razvitak sv. evangjela budué su uzastopce jedan drugom sliedili, dugotrajno priečili, a na više mjestah baš i udušili.

Ovo je bilo velikim uzrokom što je kod Slavenah u mnogih pokrajinah zaostalo poganstvo, a gdje je bilo Evangjelje uvedeno, tamo je u mnogom, i posamom načinu življenja, okaljano bilo poganskimi navadami.

U Pannoniji onih pet radnikah, koji su u Sirmiumu kao mućenici mramor, ciepali; u Norikumu 40 krččanah unieše u laureancamske, današnji Lorch, tamnice. U dioklecijanskom progonstvu pripoznaje sv. Fortunat, koji prije službovaše u vojni, svoje kršćanstvo, i bude uslied toga strmoglavljen u Enns. U Petaviji (Optuju) biskup Viktorin, a u Sisciji (Sisku) biskup Kvirin (Krn) pretrpiše mučeničku smrt.

A da su ti Iliri već tada Slaveni bili, o tom nas uvieravaju one okolnosti, koje se privezuju dolazku Hrvatah i Srbah, o kojih pišu, da su se bez borbe, dakle bez odpora nastanjivali u onih zemljah, koje i danas posieduju. To se pako nipošto nebi bilo dogodilo, da nije u njih svoj k svomu došao, koji se medju sobom lahko nagodiše. Nadalje se drži o njih, da su većim dielom bez mnogog truda primili vieru Kristovu, što takodjer nebi Herakliji za rukom, pošlo bilo, da oni nisu bili već svoj rod našli u kršćanstvu.

Kolumbana, onog plemenitog Irca, nakanu Ilirom Krista naviešćivat, izveo je okolo god. 612. nieki belgijski fratar Amand, u vrieme Samo-a, navješćujuć sv. Evangjelje kod Slovenah[α]).

Povjestničar Kallay takodjer priznaje, da je car Heraklija zamolio Rim, da mu pošalje svetih poslanikah, koji bi Hrvate i Srbe u kršćanstvo uveli[β]). A neima niti može biti sumnje, da je već onda veći dio naroda primio Isusovu vieru[γ]).

I velika Moravska se je već za onda k Isusu obratila, ali je puk, žalibože, zadržao mnogo poganskih navada. Dočim su velikaši uveli u brak takozvani libertinizam, pa se u granicah ženitbe nehtjedoše ravnati po zakonih, već po razuzdanih svojih strastih. A budué se tomu svećenici neopirahu, kao što bi se po dužnostih svojoj opirati imali: zaoto njihov vojvoda šalje poslanike na dvor bizantinski, te ištuć od cara Mihajla III. vierovjestiteljah, piše: »Naš puk je primio kršćanstvo i odrekao se poganstva, ali su u nas vierovjestnici Niemci, Talijani i Grci, od kojih svaki uči drugčije; a mi Slaveni jer smo prosti ljudi, želili bismo, da se u istinah sv. Evan-

---

α) Jireček. Entstehen Christl. Reiche. Str. 70.

β) Zaoto su crkve srbske zidane bile u štilu (načinu) rimskom, dok ne nadodjoše Grci za kojih gospodovanje bijaše uveden štil bizantinski (grčki.) Carl Köhler. Geschichte der Baukunst. Str. 79. in Oesterreich.

γ) Kallay: Serbische Geschichte pag. 87. Schwicker.

Nesreća Slavenah htiede, da su se i k Isusu obraćeni na arijance i katolike razdieljeni i medju sobom borili, trli i morili.

Iz života sv. Hilarija znamo, da se je arijanstvo u Pannoniji na sve strane širilo, pa baš i mursijsku i sirmijsku biskupsku stolicu zahvatilo.

Da se herezija i šizma nije Bogu dopadala, to nam bjelodano sviedoči izreka strašnoga hunskoga vojvode Atile, koji je sebe bićem božjim nazivao. Ako se i nebismo spomenuli po ograncih slavenskoga naroda medjusobno vodjenih ratovah. dosta će biti baciti se okom na selitbe Hunah, Gothah Avarah i Magjrah, koji su pečuhsku

gjelja prostim, razumljivim načinom poučavamo u materinskom našem jeziku, eda bi se u nas i drugi puci ugledali. Pošalji nam dakle Gospodine, od koga svako dobro dolazi, takvih učiteljah, koji će nam naviestiti podpunu i pravu istinu«.[α]

Car naumi poslati im poradi učenosti i mudrosti filozofom prozvana Konstantina, od matere Slavenske a otca Grka rodjena u Thesaloniki (Solunu), gdje se je slavenska i grčka rieč podjednako govorila. Konstantin sa starijim svojim bratom Methodom, poslie kakó je ono sv. Ivana evangjelie preveo na slavenski jezik, u pismenu danas ćiriljskim zvanu, krene se s preporučnim pismom cara Mihajla, te iz Chersona ponesav sobom tielo sv. Klimenta, prvoga na papinskoj stolici nasliednika sv. Petra, i navješćujuć uz put, kod južnih Slavenah sv. Evangjelje, stigne sretno u Moravsku, gdje, pošto su predstavljene im učenike (dakle već kršćane) uveli u liturgiju slavensku i pismena, pódje im sretno za rukom, daljnje razprostranjenje svetoga Evangjelja, nauka Kristova. Ipak nije u tom mnogo vremena prošlo, puk passauske biskupije, kuda je spadala Moravska, niemački svećenici uzbuniv, te stadoše ih napadati, budué su mjesto latinske uveli liturgiju slavensku. Na što im pobožna braća odvraćahu, da oni nezakonite ženitbe i druge u puku običaje poganske strpljivo podnašaju.

Uslied duge ovako nastavše borbe, odluče sv. braća god. 867. ostaviti Moravsku i poći u Rim, u pratnji svojih učenika, koji su već za svećenike zaredjeni bili, ponesav sobom i moći sv. Klimenta.

Na tom svom putu svrnuše k vojvodi Kocelu,[β] koji ih radostno primi i od njih pismeno slavensko nauči. Odanle prešav u Mletke, održaše pobjedu u razpravi s Talijani glede slavenskog bogoslužja, koji su u tom s Niemci jednakoga mnienja bili: da je Bog naime samo tri jezika izabrao za svoju službu, i to: židovski, grčki i latinski.

α) I to znači da su Slaveni na poluotoku već tada od davna kršćani bili.

β) Kocel je bio vodja pannonskih Slovjena „in ducatu Blatensi" te je po Solnogradskom Anonymu pribivao kraj Szale „in nemore et palude Salae". Grad mu se je zvao Morburg. Dakle nije dalmatinski vojvoda. Ovako misli i Rački Odlomci str. 30. te se zove ovu stranu doljnjom Pannonijom. S Račkim se slažu stariji Dobrovius i Kopitar (Vid. Miklossich Slavische Bibliothek, Wien 1851. I. p. 67.) Isto dopušća i Henszlmann Magyarország Misemlé Rei 1876. pag. 146. Otac Euseb. Ferendžin.

biskupiju razorili [α]), da spoznamo uzroke, zašto se kršćansko ime za onda nije moglo proslaviti u Slavenih. A da je kršćanstvo svakomu narodu bilo podlogom državnoga života, o tom ćemo se odmah uvieriti, čim povjestnicu prevraćajuć našli budemo, da su na svjetskom pozorištu samo oni narodi ostali, koji su glavu podvrgli trnovoj kruni Isusovoj.

Za prvih viekova kršćanstva je u slavenskom narodu duh poganski nadmašio duh Isusov, te Slaveni uz svu hrabrost i vještinu svoju, nisu našli sredstva, kako da svoja junačtvom stečena prava sačuvaju. Poganstvo nije davalo mudrosti, koja bi Slavenu dokazati mogla, dokle se može iztezati posebno prâvo, zada onomu obćemu

Dašav u Rim, nenadjoše više Nikolu I. na stolici svetoga Petra, već god. 837. ustanovljena Hadrijana II.

Svojim nastojanjem i dokazivanjem, sklonu papu, da odobri slavensko bogoslužje. Te još i u znak dragovoljne privole, položi prevod sv. Evangjelja na oltar bl. dj. Marije od jasalah, dozvoliv ujedno da se Metod zaredi svećenikom i da se počem od onog doba slavensko bogoslužje u baziliki sv. Petra, a tako i u drugih crkvah obvršuje. Slavensko bogoslužje postane dakle sredstvom službe božje u moravskih, hrvatskih i dalmatinskih crkvah, te ga je papa tako obljubio, da je odlučio sriemsku biskupiju uzkrisiti, i njenim biskupom Konstantina zarediti; nadjenuv mu ime Ćirilla. Koje dostojanstvo nije on već samo za kratko vrieme obnašao, jerbo je svoj, mnogobrojnimi suprotivštinami izmučeni život, dne 14. veljače 869. viečnjim zamienio. Srdačno preporučujuć svom bratu Methodu; da se povrati u Moravsku. i ondje požrtvovanjem nastavi započeto posladničko djelo. Koji zaisto, koncem god. 869. na molbu Kocelovu posvećen biskupom i kasnje uzvišen na stolicu sv. Andronika kano biskup sriemski i metropolit pannonsko-moravski, povrati se u Moravsku [β]), a Ćiril bude u Rimu uz kajanje tugovanje papinskim načinom običajno pokopan, te ga Moravci Česi i danas još štuju kao svoga zaštitnika.

U isto doba pada i rat Rastislava sa Franci, iz kojeg je kao moćan i slavan vladaoc izišao Svatopluk.

Ali buduć da je Method i nadalje ostao trnom u oku Niemacah, zato ga začmu ovi još žešće napadati i osvadjati, kao takva koji je tobože uništao u polja njihovoj biskupiji pripadajuća. Uzalud ga zakriljuje Kocel, i u crkve hrvatske uvadja slavensko bogoslužje. Adalvin, solnogradski nadbiskup, obtuži Methoda kod Ljudevita niemačkoga kralja i pozvà Methoda na nadbiskupski svoj sud, gdie ga, pošto isti nehtede odreći se prava sirmijsko-pannonske biskupije, po rimskoj stolici, njemu podieljene zadrža dvie i pol godine u Niemačkoj ograničena.

α) Prol. in Hist 5. Eccl. Jos. Koller pag. 37. 38.
β) Profesor Mato Mesić, Poviest Isus-Crkv. Zagreb 1865, pag. 229

nebude škodljivo; pa čim su slavni Ljudeviti, Dušani, Svatopluci i Zvonimiri životom dovršili, odmah je i jedan i drugi vojvoda mislio, da je njegova sloboda ugušena, ako je samo sienkom odvisnosti zastrta bila, sbog čega je jedinstvo, dotično cjelokupnost i Srbska i Dalmatinska, i Hrvatska i Moravska na komade raztrgana.

§ 5.

Gdje mogu korien svojeg poriekla tražiti Bunjevci i Šokci podunavski.

Odkud i kako su došli pradjedi svih Slavenah, o tom nedolikuje razglabati umom i tielom oslabljelu čovjeku. To je posao mlada i umna čovjeka, koji zna i može, da izvadi jezgru iz svake knjižurine i listine, a i oštro pogleda svakomu plemenu u oči, zada ga razsudi što u njem stanuje, i razgleda sve one zemlje, na kojih se Slaven odhra-

Trebalo je dapače moći i vlasti papinske, dok se je god. 873. iz rukuh bavarskih izbavio. Ove razpre bijase, posliedicom, da su Moravci, iz svoje zemlje izagnali niemačke svećenike, i zamolili papu: da panonsku biskupiju uzvisi na dostojanstvo nadbiskupije, premda u moravskom puku živi predanje; da je iz Rima od sv. Petra primio krštenje.

U to vrieme je i u Českoj crkva katolička procvala, kada je naime sv. Method vladara Borivoja I. s velikaši, a kasnije i njegovu suprugu Ljudmilu pokrstio.

Svatoplukovo kraljestvo na temelju slavenskom osnovano i utemeljeno sve širje i dublje pružalo je svoje životne žile. No pošto se niemački svećénici baš ni zato nehtiedoše izmiriti što su vidili! da puk uz službu božju slavenskim jezikom vršenu sve većma i većma prianja, to su Methoda iznova u Rimu osvadili i obtužili. Zašto ga Ivan VIII rimski otac pozove na odgovor. Method sviestan svoje nevinosti neoklieva, već kao pokoran sin svete stolice rimske, uz pratnju pobožnih svojih učenikah, noseć sobom preporučno pismo Svatoplukovo, krene se na put, i došav sretno u Rim, tamo se opravda na čisto od zlobnih kleveta svojih niemačkih protivnikah. Te primiv od sv. otca na Svatopluka glaseći list, u kom ga opravdanim nazivlje, povrati se natrag u Moravsku, gdje je god. 880. od pape Ivana VIII dobio vlast, da se služba božja u slavenskom jeziku ovršava, primjećuć, da je Bog, koji je židovski, grčki i latinski jezik stvorio i druge jezike na svoju čast i slavu odredio; samo neka se ipak sv. Evanglelje, uvjek najprije latinski, a zatim slavenski odpjeva, te svagdje i latinsko bogoslužje slobodno obavlja.

U to doba se je i njitranska biskupska stolica, kano pannonskog nadbiskupa podružnica ustrojila i u Alemanu Wiching-u prvog svog biskupa dobila. α)

α) Entstehen Christl. Reiche v. Joseph u Hermenegild Jireček, pag. 189—193.

njivao, te poput marljive pčelice, vosak nabavi, i sastavi povjest silnih plemenah slavenskih. Moje je samo nešto reći o Bunjevcih i Šokcih, koji u Srbinu i Hrvatu smatraju brata, ali takova, s kojim u diobu nepristaju. Štogod sam knjigah prevrnuo, svagdje sam to našao: da su Sloveni, Slaveni, Sclavi, Slavi svi jednog te istog koriena, iz kog su silne žile i žilice izrasle, koje trupu ili deblu stabla svega Slavenstva život daju i ovaj uzdržaju.

Kako se ona plemena miešala i komešala, kako se jezici razvijali, i kako se je to dogodilo, da ni Srbi, kojim se taj naziv ili ime ljubi —, negovore onaj stari srbski, koji se zadržao u Lužičkoj, a ni Hrvati onaj kroatski, koji se udomio u šopronskoj, željeznoj i šomodskoj županiji, pa tom prugom tja u nutarnja Hrvatske dospjeo: već svi Srbi kao i Hrvati, zvali se oni Dalmatinci, Bokezi, Hercegovci, Bošnjaci, Albanezi i Bugari, govore onim jezikom, koji je kroz sve vjekove zadržao sav krasan svoj oblik, i u kom se na južnoj grani ujedinila sva plemena s malom iznimkom u kom pismenu ili rieči, — to dakako nije lasno dokazati.

Pa zato neka tim muče i razbijaju glave naši mladi povjestničari. Ta mnogo je još tog, što nije svjetla ugledalo, jer su naši učenjaci tek u novije doba za svoj se narod zauzeli; a učenjaci drugih narodnostih, kano da su nam zakleti zlotvori, nisu se trsili mnogo o nama na svjetlo iznašati. To su činili samo onda, kada su htjeli, da nam se bud' u čem narugaju. Pa i to nevalja zaboravaiti, da je od popisana mnogo i izgorjelo, kada je ovuda Tatar, Arap i Turčin, harao i divljačio, kao ni to, da je više bilo toga, što nikada nije bilo napisano; jerbo kad je u cvatućem stanju bio Grk, pa je za njim Slaven košar strielah nosio: kako bi se on brinuti mogao za to, da povjestnicu Slavenah piše? — Kada je Rimljanin vodio Slavena u svojih legijah, i Galije ravnati dao po Dalmatincu: Zar bi on više što zabilježio bio o Slavenu, no da je Sklav t. j. sužanj, kada nam i sâm naš (ako je naš) Krčelić takovo ime o vrat vješa, i ljuteć se na fratrove prieti im se što se usudjuju proslavljati Slavena, i što ga neće da ponize do okovah biednoga sužnja. Kako bi onaj Goth, čiji je jezik u iztočnom i rimskom carstvu govoren, i koji je snagom Slavenah i jedno i drugo carstvo srušio, hotio u slavi i časti uzdržati ime Slavena? Kako bi Avar, koji o sebi nije ništa uvjekovječio, u svoje slavje umiešao Slavena, kada je ovaj pod vodstvom njegova Kagana, mramorsko more svojom i svojih žena krvlju ocrvenio?

Ojačali su Niemci, uzdigli se opet rimskom pomočju Grci, a u tom nadodjoše Magjari. Komu je od ovih Slaven na bubreg prirasao,

da za njega koju prijaznu napiše, akoprem ga je svaki na kopnu i vodi u vatru vodio, a u miru se njegovim râdom posluživao? U naravi bo ljudskoj leži, da mu se otimati treba onom osiećaju, kano da bi se tudjom slavom vlastita dika utamanjivala. Ali kao što još nisu sve rude izkopane, tako isto i mnogi još spomenici leže pod crnom zemljom, čekajuć na učene a i bogate vlastita roda sinove, da oni troškom ovijuh izkopaju stare ruševine Sirmiuma, Siska, Subote i mnogih drugih slavnih gradovah, ležećih na vječnih obalah Jadranskoga mora, — i da o tom polože nepobitnu sviedočbu: da smo mi danas živeći Slaveni isti i jedni s onimi, koji su pomagali one spomenike njekoč u vis podizati.

§ 6.

Dali je opravdano reći: da jugoslaveni nisu imali sposobnosti za osnovanje države?

Ja ću tek u kratko napomenuti: da su i ovi južni obitavaoci imali svoje kraljevine, kojim su bili glavni gradovi Subota, Sisak, Murza, Sirmium, Beligrad na Jadri, Biograd na Savi, Niš i Ipek, te su i Grku i Rimljaninu zadali silne muke, dok su ih na moru i kopnu savladali i pobili. Nu posve nisu ih nikad podjarmili ni ovi, ni poslie njih Huni, Gothi, Avari i Magjari; jer u svakoj dobi spominje povjestnica njihove krajeve, u koje neprijatelj baš tako nije mogao prodrieti, kao ni Turčin za 400 godinah u Crnugoru, u cielu Hrvatsku i u cielu Dalmaciju unići; te čim je kojemu od onih izbijena bila iz ruke sablja, odmah se je Slaven pokazao na pozorištu. Evo njega poslie Hunah i Avarah baš onakova vazda, kako ga sad vidite, da uzdiže svoju glavu i kupi lovor-vience da ju s njimi ovjenča i nakiti.

Gdje je god bila ma kojeg naroda bitka u Europi, tamo svagdje nalaziš Slavena. Ako i nebi rekao, da ga gledaš kao Thraka s velikim Aleksandrom, gdje pomaže svladati Perzijance. Apian piše: »Narod uz Istar veoma golem, šireć se u duljini od Japida do Dardana, komu je velika slava radi proizišavših iz njeg Agrijanah, koji su Makedonom Filipu i Aleksandru mnogo pomagali u ratu«[α]. Eno ti ga s rimskimi carevi u junačkih legijah kako to ponajviše sviedoče oni carevi, koj su iz njegova plemena proizišli, te se na rimsko a i grčko carsko prestolje popeli.

Ovdje još uvjek u zviezde kuju Upravdu-Justiniana, a ondje silnog Aurelijana. Eno ih s Atilom na balkanskih poljanah, s Kaganom

α) Appian: de bellis Illirici. Cap. 14.

Avarom pod zidovi Carigrada. Eno ih proti Turčinu, komu poput gorostasah na put staju sve jedan za drugim; i nestupa Turčin u Ugarsku i Niemačku inače već preko mrtvih njihovih tielesa, dočim mu konjanici do koljenah gaze u Slavenah krvi. Pa kad je azijatskom silom — pošto mu nedodjoše za vremena u pomoć ni Ugri ni Niemci — Turčin Slavena porazio, tada je od hrabrih njihovih sinčićah, koje je zarobio α), odhranio si neutrudive i neustrašive čete janičarske s kojimi je prodro u Ugarsku i u Niemačku.

Ej, Slavene! kako da ne spomenem, koli je velika bila tvoja slava, kada su i iste gradove tvoje ovom krstili, nazivajuć jedan Zlatnim Pragom, drugi Slavnim Vratam, (Bielgrad u Dalmaciji i Srbiji, Albo-Carolinu erdeljsku Rumunji i danas zovu Bъlgrad. Belgrad beli dvori itd. znači: Splendita arx, aula, palatium. Otac Ferendžin. Bosnom ponosnom itd., te su za Rimom i Carigradom Siscija (Sisak), Mursa (Osiek) i Sirmium (Mitrovica) najglavniji gradovi bili. Ti imaš već u prvih stoljećih kršćanstva svoje biskupe u Sirmijumu, Sisciji, Mursi, Neutri i Sabariji. Ti imaš svoje svete mučenike, imaš glasovite svoje vodje. Tvoj se Kraljević Marko nikda neće zastiditi grčkog i rimskog Herkula.

Dobrovsky opat u dvorani českog učenog družtva, u prisutnosti cara Lavoslava II., govoreć o Hrvatih i Slavoncih, veli: »Svi oružani stoje na vašu zapovjed, spremni na obranu Vaših državah. Njihova je hrabrost svemu svietu poznana. Prvi su oni, koji su u Vašem jasnom domu ustanovljenu i u ženski spol prenešenu nasliedbu god. 1713. svečano primili i svojom krvlju branili.« β)

Slavenske plemenite krieposti iztiče i ista dvorska komissija, kada o Slavenih nazivajuć ih Ilirom, ovako piše: »Iliri su pod turskim igom (jarmom) podivljačili se i opačine svojih gospodarah poprimili; ipak njihovi poljodielci nisu tako nedotupavni, preprosti, ne tako bedasti, kao oni u drugih pokrajinah. Medju Ilirî nenalazi se toliko odpadnikah od viere, kao u Francuzah, Talijanah, i Niemacah, koji otišav u Turke, zaviju glavu turbanom. Njihove su krieposti, viernost prama vladaru, gostoljublje, neustrašivost i hrabrost u svakoj pogibelji, pripravnost na rat i osobita srčanost u ratu. Iliri stanujući u austrijskih državah nisu nikad učestvovali u urotah i bunah.« γ)

α) Samo je izpod Jajca odveo na jednoč do kakovih trideset hiljadah. — Katona.

β) Dobrovsky. Edit. Prag. 1791. pag. 4.

γ) Geheim-Archiv-Commissio. Aulica § 50.

Slavenom nije bio prijateljem Gjuro Sriemac, pa ipak priznaje »racku« hrabrost, kada prigodom opisivanja Jovana ili Ivana cara, toga predstavlja kralju Ivanu Zapoljiu, veleć, da će taj car Prinyiju lahko smrviti, jerbo je ovaj slab u mišicah, a neizkusan u načinu ratovanja, dočim su Thraci veoma izkusni, oprezni i lukavi, a uza to kriepki i jaki na rukuh.[α]) Isto tako piše o Thracih i Bōhm, veleć, da su to hrabri junaci kao za boj stvoreni.[β])

To se isto priznaje i u pismu na magjarskom jeziku o dombovarskoj gospoštiji, upravljenom na Verbőczija,[γ]) gdje se doslovce veli o »Racih« da su dobri vojnici, koji s oružjem dragovoljno služe. Junački su »Raci« bili zapisani već i u taboru silnoga Giskre, pa su i pravednoga Matijaša, kralja ugarskoga, crne legije jezgru sačinjavali.

Pa kao što niemački pisci ob onih na sjeveru vele: da su najvierniji bili carstvu rimskomu uzpostavljenu u Frankih i Niemcih; tako, ob ovih na jugu sam dvor u svojih kabinetskih spisih tvrdi: da su vieru naprama sjajnom Domu, naime vladalačkoj kući, neokrnjeno sačuvali.[δ])

Ipak se čude niemački povjestničari, a za ovimi i Magjar Kallay, kako da nisu bili kadri uz ovakove krieposti ustrojiti carstvo ili kraljevstvo onakovo, kao što ga ustrojiše Grci, Rimljani, Franki, Niemci i Magjari? — Da ovo u cielosti nije takova istina, kako ju rado iztiču današnji zlobni Niemci, evo im ogledala u veleučenom Gebhardtu, koji veli:

»Davno već prije bila su u ovih državah (Dalmacja i Pannonija) možna kraljevstva, koja spadaju u najstarija izmedju svih evropskih monarkijah.« [ε])

Zar oni Antijani, Bodrici, Česi, Poljaci, Rusi, Kroati, Srbi itd. nisu imali svoje kraljevine? Ta baš zato i postaše glasovitimi Ljudeviti, Nemanje Tomislavi, Trpimiri i Krešimiri,[ζ]) Berislavi, Svatopluci itd. — Da mudrost u tom pogledu nije manjkala Slavenu, o tom neće nikto dvojiti, ako zaviri mà u kojega naroda povjestnicu s kojim su Slaveni mà kad u zajednici živili. U njih je bilo vazda ne samo velikih vojvodah, već i umnih državnikah. Tko bi samo u Ugarskoj pobrojio sve Vojvodiće (Jerolim, Laczky) Utješinoviće, Petroviće,

---

α) Georg: Sirmien, pag. 163.

β) Hof- und Staats-Archiv v. Bōhm Relation. 1747.

γ) God. 1692. dne 9. siečnja, piše Mihajlo Kélcz Racz-kanižki exactor, velikomu gospodaru St. Verbőcziju.

δ) Geheim-Archiv.

ε) Histor. Illir. edit. Pest 1855. pag. 1.

ζ) Dr. Rački, Rad. Akad. Knj. 56. Str. 83. Hrv. prije XII. stol.

Tekelije, Bakače, Kegleviće, Subiće Zrinjske, Frankopane, Gorjance, Ujlakije, Kinižije, Draškoviće, Bakiće i Jakšiće? A novije vrieme Krajina je ne samo sa svojimi vitezovi slavu vojne vladalačke povećala, već je takodjer sa manjimi i većimi častnici, sa dikom okrnujenimi generali, od Slave matere rodjenimi, istu oplemenila. Ta sigetski Nikola Subić, Zrinski s Juranićem takovi su junaci, kakovim je jednakih samo Grčka pokazala; a mladji je Nikola tolikom vještinom i silom odbijao i suzbijao Turke, da su ga dotične vlasti imenovale generalissimom ciele Ugarske, pa mu se ime slavilo po svih evropskih dvorovih, a kada je umro, okaja ga i sam sveti otac rimski.«[a])

Zlatan vienac u slavenstvu proslavljenih imenah, vriedan je da se sveže s onimi dičnimi i glasovitimi imenî Nemanjićah, Obilićah, Vukašinovićah, Brankovićah i Černojevićah.

Ipak je u tom obziru Slavenu dvoje manjkalo, prvo što nezna mrziti, već se odmah izmiri, čim mu tko liepu rieč kaže, budući da u njem ljubav prevladjuje strast: a drugo, što mu srce nezieva lakomošću, da bi želilo i hotjelo posiedovati tudje, već je suviše sklono na darežljivost, pa će ti i ono pokloniti, što bi samomu njemu trebalo. Usried pako onih silnih ljudskih slabosti, štono su u sedam glavnih griesih unizane, negradi se uz ovakova svojstva ni kuća, a kamo li carstvo ili kraljevstvo.

Zato i veli Slaven: »Tko hoće da svoju obitelj obogati, mora se predati djavlu.« A kad k tomu još dodaš njegovu neograničenu ljubav slobode, to ćeš onda lasno shvatiti moći, zašto se nije jedan drugomu pokoravao, već svaki u svom gnjezdu neograničeno gospodovao, kao onaj starješina u svojoj kući svojoj obitelji. E, pak je pojedince razciepkan, baš zaoto popadao pred sjedinjenim dušmaninom, osobito onda, kada je i kod njega svim narodom upijeno zlo, ono grdno izdajstvo, našlo podle sinove, koji su nastojali, da nad glavam nepokorivših im se sunarodnikah, tudjim oružjem gospodstvo zadobiju.

Ako sad ona svojstva u susret stavimo silnom iztočnom i zapadnom carstvu, odmah će nam jasno biti: zašto se ovakovim silam nemogahu oteti, akoprem su u ratu hrabri, a u miru umni bili. A to će nam još jasnijim postati, ako uzmemo u obzir juriš selioca puka, od kog je svaki udarao prieko Slavena i mjesto si tražio.

Slaven dakle nije imao mira ni pokoja, da se u njem viera kršćanska razvije, te mu razsvietli pamet i ukroti srce; jer čim je

[a]) Ivan Kukuljević. Sakcinski u Opisiu veliki Muzeva književnika slavenskih.

prignuo glavu kršćanstvu, komu se nije u ostalom nikad opirao, odmah su mu na vratih bili već, Avari, a za onimi opet Magjari. A budué da se je već za onda pokazalo takmenje medju Rimom i Carigradom, kada još razkolničtvo nije Slavena razdvojilo u dobi Ivana IV. patrijarka, te su nad njim prst vukli iztočnjaci i zapadnjaci, pa jedan drugoga pred Slavenom ocrnjivali ili ga baš skroz zanemarili: to je jasno, da u tom leži onaj znamenitiji uzrok: što su se Manikeji uselili u Slavenstvo i u njem se učvrstili, pak napokon pod imenom Patarena-Bogomila Krivoviernika zapriečili kršćanstvu svaki razvitak na svem jugu, i njegovu ujedinenju stazu zakrčili. Ostalo je dakle mnogo u njem poganstva, koje se je prije rukovalo s heresijom Patarenah, nego li sa katolicizmom, pa je gorke muke imala katolička viera, dok se je na novo uvela, a još veće, da se je mogla uzdržati.

Da je južni Slaven već prije šestoga vieka katolicizmu pripadao, to nam svjedoči ona lahkoća, kojom su po caru Herakliji iz Rima pozvani vieroviestnici, vieru razprostranjivali. Ali kad ovomu dodamo, da je u to doba u zapadno carstvo upao selioc puk, te ovo razorio, a novo utemeljio u heresiji arijanskoj, koja je svoje gospodstvo zadugo održala u obadva carstva, a zatim nadošlo kipoborstvo (ikonoklatstvo), progonstvo kipovah i prilikah: onda će nam jasnim postati, zašto nije katoličanstvo kod Slavenah uspjelo.

Nu seoba još se nije ni dovršila, ruševine još niesu odstranjene, niti se nove crkve i samostani podigli, već eto ti razkolničtva, komu je tim lašnje bilo širiti se, što je rimstvo ubijeno i satrveno stojalo, koje je prije katoličanstvo u Pannoniji razprostiralo; a Niemci tja iz Passave niti su dospieli, a niti baš i hotjeli Slavene za popove uzgajati, već su tim više Niemce na vrat Slavenu slali, buduć da im se srca većma dovijala niemština nego li viera, te su ovu samo na uštrb ove zadnje, razprostranjivati nastojali. U takovu stanju se je slavska crkva medju katolicizmom i razkolničtvom kolebala, kao što je svaka njena država sad niemačkom, sad grčkomu carstvu privlačena bila.

Ali su Grci dosietljivi, te opazivši: da je slavskomu narodu draga sloboda, zato kao što su za rimske vlade iz državnog obzira, Slavena od nje neprestano odtudjivali, predstavljajuć mu nasilja, koja su Rimljani na Slavenu počinili, — isto su tako kasnije Slavena neprekidno Niemcem strašili i po niemačkom caru rimsku crkvu niemačkom prozvali, a svakog rimokatolika, imenom »Švaba« okrstili, kako to još i danas činiti običaju.

Puk naravno nemudruje, već izrečeno prima za istinu, i neće da bude ni u vieri Švabom, već kad su mu dali misu[α] u slovjenskom jeziku[β] voli trpiti i grčkoga biskupa, nego li se pokoravati tobožnjem švabskom. Dobro su to znali Grci, da bi se Slaveni prije osviestili, kada bi svojih biskupah imali, zato na takova šta ni pomisliti nedozvoliše.

Grci neizrecivo mrze na Rimljane, već od onda, od kako je njihovog najposliednjeg zaštitnika u Filipu II. macedonskomu kralju, Pavao Emilijan satro, i Grčku pod krila rimskoga orla prikućio. Tom je mržnjom Grk napajao Slavena, pa ga istom ne samo u razkolničtvo okovao, već u njem sve do danas zadržao; što nam jasno dokazuje okružnica pape Lava XIII. od 30. rujna 1880. na proslavu slavenskih apoštolah Ćirila i Metoda izdana, u kojoj se saobćuje, da koren razkolničtva nije našao tvrda temelja sve dotle, dok god su sjajne narodne vladalačke kuće vladale.

Ovo su uzroci, koji su južnim Slavenom ruke vezali, a i mudrost im pomeli, da nisu kadri bili onakove države utemeljiti, kao što je Ruska, još onda katolička, Poljska, Česka i Moravska bila. Ipak uzprkos Grkom, mà i za kratko vrieme, sastavili su veliku Hrvatsku, veliku Bugarsku i veliku Srbiju, dočim su uz oto, omanje svoje države uz strašne žrtve, jade i muke, sve do danas sačuvali. Takova je, ako i mimoišao budem Hrvatsku, Koruška (Carinthia), Kranjska (Carniolia), Istrija, Dalmacija. Eno Hercegovina, Bosna, Bulgarija i Srbija, koje su tlačene, gažene, mrvljene, guljene, derane, robljene, paljene i siečene prieko mnogo stoljećah, pak ipak nisu ubijene usmrćene. U najnovije vrieme pokazale su da žive, te čim im je car Aleksandro odušak otvorio, odmah su glavu podigle i na noge skočile.

§ 7.

Udes Slavenah u obće.

Čovjek zna, da nije kadar u sunce gledati, pak ipak nemože, da se okani, kad i kad u njeg pogledati; kano da bi želio pogoditi

α) Rimska crkva je prije dozvolila da se sv. Misa i Evangjelje čita u slovenskom jeziku, negoli crkva iztočna. Medjutim vriedno je pročitati rieči učenog Miklošića Altslovenische Formenlehre. Wien 1874. pag. V.

Dass die griechische Kirche dem liturgischen Gebrauche der slavischen Sprache weniger abhold gewesen sei als die römische, oder denselben gar begünstigt habe, ist eine ganz unbegründete Voraussetzung.

Da bi crkva grčka porabi slavenskog jezika u službi božjoj manje neprijateljita no rimska, ili da bi joj baš i prijateljila, to je neutemeljeno predpostavljenje. Otac Feremdžin.

β) Što je svim pravom zaslužio, buduć da je Evangjelje iz apostolskih rukuh, poput Hebreah, Grkah i Rimljanah primio Pisac.

što može biti, što tako obradjuje čovjeka svojom svietlošću i toplinom, te razveseljuje i oživljuje sve polje, da se na njegov izhod sve krene, što je pod nebom na zemlji i u zemlji; a kad zadje tada se sve na počinak sprema. Istina, da kako je bilo o njem neprekidno različitih mnienja, tako ih ima i danas mal' ne i više, nego što ih je u starini bilo. Al' kako ova, tako ni ona neće se do stepena istine podići, već će se s nadošlim mnienjem, nova mnienja novoga pokoljenja izmienjivati.

Nečini čovjek inače ni s providjenjem božjim, koje vlada udesom čovjeka, obitelji, naroda, a i cieloga svieta, premako se je već nebrojeno putah uvjerio, da je ovo za uvjek po čovjeka najdublja tajna. Uzprkos tomu, sakuplja on sve svoje duševne sile, da pokuša u onu dubljinu pogledati, te razgledati, kako ide jedan čovjek za drugim, obitelj za obitelji, narod za narodom, grad za gradom, kraljestvo i carstvo za kraljestvom i carstvom, te sve jedno za drugim odlazi s pozorišta družtvenoga, mnokrat tako, da mu se zabašuri i ime, a riedko ostane kakova uspomena. Sve, sve propada pod zemlju, pa se nadošavša pokoljenja sisifovom mukom muče, da iztraže ime, začetak djelovanje i svršetak barem jednoga naroda. Ali ovo neznam da je komu pošlo za rukom. Ipak Bog nije dao uzalud misleću pamet i ćuteće srce. Svatko mora sebi tražiti i nalaziti krug, u kojim će — kako se obično veli — po svojoj volji guditi.

Neka je, kao što treba, dietetu igračka. Muž treba da ima široko polje, na kom će bilo mà u kom pravcu, svoje duševne i tvarne sile izoštravati. Ta kada nebi tako bilo, nebi imao starac što da prevaljuje svojom pameću i srcem, te o čem da se lupa u prsa ili hvališe jezikom. Svakomu neka je njegova zabava, samo neka se nevriedja Bog, te nezavadja i od njeg odvadja ljudska pamet; a providnost božja izvadjati će svoje ciljeve, dočim će čovjek, obitelj i narod igrati svoju ulogu, dobro ili zlo, za da se vrši stvoritelja, odkupitelja i posvetitelja božanska volja po neograničenoj mudrosti. Dočim kao što se trava vrhu trave, grad vrhu grada podiže, tako ide narod ne samo stopam, već baš po drugom narodu, da pokaže svatko i svaki svoju vriednost ili pako nedostojnost za kraljestvo božje, ili se utiska u ždrielo vječne zaboravnosti.

Što se je dakle vršilo na površini ciele zemlje, to se je vršilo i u Iliriji a kasnije u Pannoniji. I ovamo su dolazili i odlazili narodí, akoprem možda svoga kretanja i premieštavanja daljnji uzrok nisu nikada upoznali.

Sve što je pred čovjekom, slično je onomu obzoru pred okom, koji nam dopušća donjekle u daljinu gledati, a kad nam vidokrug dalje nedosiže, tad se sve zamagli i pričinja, kano da se je nebo sa zemljom spojilo, i oku dalje gledati zabranilo. Tako je i s obitelju i narodom. Kada već djeluje na svietu, onda ga vidimo i razabiremo što je, tko je i odkuda je, pak se poslie njekoliko viekovah nadje čovjek, koji nam na pitanje odgovara onako kako misli da nešto znade. Ovo je povjestnica postanka svake obitelji i svakog naroda.

Nije drugčije ni jedan narod činio, no onaj koga je povjestnica najvierojatnija, jer je božjim nadahnućem napisana. To je narod izraelski, narod u starom i novom zakonu osobito izabrani. Kad se koji narod krene, u nakani, da si zgodno miesto potraži i nadje, gdje će svoje gnjezdo saviti, ako mu je pretežnija duševna ili tvarna sila u prvoj navali, sve što pred njeg izleti, kolje, ubija, pali, ruši i uništuje, gdje će on siesti te po volji širiti i graditi.

Ali kad je prvi udarac izazvao, onda se dosieti pameti i pomisli, da neće dobro biti, baš sve usmrtiti, popaliti i porušiti, jer će i po njega silna nevolja nastati. Tim počme djelovati po samoljublju, koje se napram svladanom narodu izdaje u velikodušnosti. Uvjek se opėtuje i izpunja ono, što izreče pjesnik, premako drugim riečma ipak to: da je naime spas pobiedjenoga jedino u biegu; te poslje izgubljene na braniku bitke, trči i bieži sve što je živo, samo da si život spasi. Pa se ovako ili svali na slabijeg susieda, da s njim isto onako učini, kako je malo prije na sebi od protivnika oćutio, ili se pako povuče u planine, da barem nešto od svoga imetka i plemena za budućnost sačuva.

A ako je to puk bio ne selioc, već osvajač, kao što su bili Babilonci, Egipćani, Grci i Rimljani, a oni tada sve što neposieku i što im neuteče, u svoju domovinu povedu, da im kao sužanj ili rob, bezplatno obdjelava zemlju; ako je to pako puk selioc, a on kada se smiestio, ide u susiedstvo, kamo si je biegajući utočišta tražio, ili gdje je već drugi od prije nastanjen; pa si sabire podanikah silom, za da mu kruha i vina nabavljaju. Ili se na osvojenu zemljištu namiesti gospodarom, a bivšega vlastnika učini svojim podanikom, koji će mu svojom diecom i na ovom posiedu mučnom radnjom proizvadjati sve, što je njemu kao gospodaru za život potriebno, al' ujedno i svog sina davati u njegove čete, kojih će on vodjom biti, da se za njeg, za njegovu obitelj i posied biju, ràne se i umiru. Te se još tim diče: da za gospodara umiru, dočim mu se kćeri otimlju, da i prieko volje postaju priložnicami gospodara i njegovih sinova.

Ovo je povjestnica Slavena, od onda od kako je, ako bi slobodno bilo reći, prozvan Trakom, Ilirom, Pannoncem i Slavom. Pod barjakom i težkom rukom svih onih narodah, koji su mačem strielami i topovi oružani dolazili, za da ono što je njegovo na silu otimlju. O svakom nemogu ja kazati, što se je dogodilo; to će iz naših bočinah izrasli Slaveni sve popisati, a nam je za danas dosta znati: da su svi oni puci isto tako činili, kako smo i mi tvorili, dok su još naši stari ovako odgovarali Kaganu: „Mi neplaćamo danak, dok nam je ćorda u ruci, već ga sa osvojenih zemaljah pobiremo".

Ti narodi zauzeli su odmah najplodnije zemlje, koje se uz tekuće male i velike rieke, i u plodnih dolinah te nižjih planinah nalaze, pa sve važne za trgovinu i lûku gradove posieli i osvojili, dočim je Slaven, nehtijući se pokoriti, išao u velike planine; a koji je spasiv si život, pokorio se gospodarstvu silom vladajućega naroda, taj je postao razne vrsti podanikom. Kada je nadošao drugi silni narod, taj je potražio najprije onog gospodujućeg, te je robeć, paleć i rušeć ili otišao dalje ili je pako zasieo; ako je zasieo tad je prijašnjeg gospodara, ako nije možda pobiegao, posiekao dočim je Slaven dobrano od rieke udaljen, ostao. Je li silnik podlego, tada je Slaven sašao sa svojih briegovah i planinah, pa je vladanje na svoju ruku započeo.

Ovo se izmienilo nad Slavenom — da neidem dalje — od Grkah i Rimljanah svaki put. Zato se njihove starine izkapaju posvuda, gdje je Slavin, Slovin, Slovak, Slaven stanovao. A tko ovo nerazmatra, onaj se zavede u bludnju te začme vierovati, da je Grk i Rimljanin prije bio na obalah jadranskih i lûkami vladao, akoprem čita, da su Slaveni Liburnjani učili Rimljane, kako valja lahke galije praviti i s njimi viešto upravljati. Nisu li i danas najvještiji mornari u Austrougarskoj Dalmatinci? Pa ipak se ovi nehvale već se hvale Austro-Ugri.

Kao što je Grk u svoje, tako je i Rimljanin u svoje doba zauzeo lûke, uselio se u gradove, te na silu uveo u gradsku upravu grčki ili pako latinski jezik, pa je povelje (diplome) i listine u grčkom, a u svoje doba latinskom jeziku izdavao. Al' zato nikad neće biti istinom, što neki od same slavske matere rodjeni povjestničari pišu: da su tobož ovi gradovi bili grčki ili rimski, već su samo za vriemena u njih zavladali Grci ili Rimljani, te ako su koji grad obljubili, kao u svoje vrieme na obalah mora ili riekah ležeće gradove, tuj su takodjer i življem slavskim prevladali; ali ipak Slavena nisu izkorienili, koji je svoj lik i u Mletčani tako duboko zarezao, da i danas u najvećoj strani toga puka, koji se tako dugo kitio slavskim

perjem, a trudom, znojem i krvlju slavskom pojio, te na kopnu i vodi branio, upoznaš u njem izumrla u Mletci Slavena.

E pa kad staneš danas na balkanskom poluotoku, i razmatraš Slavena, to se moraš čudom čuditi, kako da je mogao ostati živ, kada su ga toliki moćni narodi morili i ubijali [5]).

[5]) Da nisam godinam već dostigao ono doba, kada kriepost duše i tiela brzim korakom pada. Te se mudar više nepouzdava u svoje sile, već se rado naslonja na štap, mal ako nebi stao u stope gorostasnih fratrovah, silne učenosti otca Katančića i neumorne marljivosti otca Čevapovića, da tražim pod i nad zemljom u kamen uriezane, i na papir napisane sviedočbe, po kojima bi se Slaven privezao starim Trakom i Ilircem. A kad je već tako, kako je, prigibam vrat u igu, koju nam natakoše učenjaci naše dobe; te hoćeš nećeš moram da pristajem uz sile mladjih, koji tvrde, da su pronašli, da Slaveni na Balkanu i Pannoniji prije petog stoljetja nisu bitisali, već kakvi drugi puci, koji su kakono mnije i diplomat Kallaya, već onda izamrli, ili kako nam učeni Dr. Rački razlaže: da su Iliri i Traki te dvie srodne skupine dielom po Grci raztvoreni a dielom po Rimljani probavljeni. Što je pak iz te starine sahranjeno, to da čuvaju Arbanaši, izgledajući kao spomenik na grobu stare Slave i dike[α]). Al poklem taj naš bistrog uma i oštrog vida poviestničar na svom mjestu i to priznaje: da još dotična znanstvena iztraživanja nisu dovršena, u koliko imade staro-siedioca ilirskog življa, koj je u današnjoj arbanštini zastupan, u hrvatskom i srbskom jeziku, (kanda bi ovo bili različiti jezici) odkle bi se dalo zaključiti, kako bijaše, kada su hrvatski i srbski narod njekadanje ilirsko zemljište zaposieli, to se ipak već danas utvrditi može: da je on na onom zemljištu morao veoma slab tada biti, jer nije skoro nikakovih tragovah ostavio u hrvatštini i srbštini[β]). Neka se učeni Dr. Rački nenalazi uvriedjenim, ako ga zamolimo, da nam izvoli razjasniti.

Kako se ime naroda i zemlje, u imenu Ilira i Traka, samo i jedino u nami zadržalo, pa nijednom drugom puku, koji je ovuda živio, nije to ime podieljeno, i to na toliko, da su Slaveni i oni istim imenom nazivani, ako su se iz ovih zemaljah i izselili, te ne samo uz Dunaj, već i prieko Dunaja tamo tja do Vácza i Ostrogona nastanili, Bunjevci, Šokci i Srbi s onimi imeni od drugih narodah označivani bili*).

---

*) Kruna Justiniana koji je pritvorio sav dvor (upravda) jeste slika one krune koju nose mlade hrvatske, bunjevačke, ubradjaj naliči kruni bizantinskoj.

α) Dr. Rački, Hrvatska prije XII. stol. Rad. Akad. Knj. 57. str. 147.

β) Zar tim umovanjem nebi se mogla potaknuti ona misao: da ih i nije bilo, na onom mjestu već samo tamo: gdje su i danas Arbanaši. Ta da su bili valjada bi ih napomenula ona stara poviestnica, kao što ie zabiljeližila da su Hrvati Avare nadvladali.

II. Dio.

§ 8.

Srodnost Bunjevacah i Šokacah s Hrvatimi i Srbimi, po svem jugu razprostranjenimi.

Bilo je vremenah, kada se Srbimi nazivahu svi do jadranskog mora, a bilo opet i takova, kada se Hrvatom krstili svi do Biograda na Savi živeći[6]). Ali u povjesti zovu ove k jugu »Kroate«, a one više k istoku »Rascijane«, dočim Niemac i danas svakog južnog Slavena, kada ga čuje govoriti, veli, da govori »raciš«. A njihovi pisci kada o više plemena govore, i sad još upotriebljuju ime Ilira. Magjar nikad neće drugačije u govoru reći, već »rac«, a dok je god pisao latinski, uvjek nam je navaljivao ime Ilira, nu od kako je počeo pisati svojim magjarskim jezikom, od onda napominje imena pokrajinska, naime: Srb, Bošnjak itd.

No mi sirote, Eve sinci, Bunjevci i Šokci, potucamo se poput sirotčadi od jednog do drugog plota, te nas Hrvat i Srbin svojim imenom nadaruje; a naš Magjar, poklie mu je od njekog vriemena i ovo i ono zazorno, od kako je u Banatu i Bačkoj ukinuta vojnička granica, i od kako je magjarsku sviest car Josip uzbudio: od onda kao da su zamrzili na ime Bunjevca i Šokca, te nam u uredovnih listovih, povjestničkih knigah i svećeničkih imenicih nadievaju ime Kroata, Dalmatá i Ilira, a Srbom vele da su Rascijani. Pa evo, i mi sami, mal' se nezastidismo starih naših imena; jer koji je od nas frak, habit ili reverendu navukao, taj bi u istinu vrtio, kada bi ga tko o imenu njegova plemena zapitao, te pod nipošto nebi hteo priznati, da je Bunjevac il'

[6]) Chroatia et Dalmatia, il' Dalmatija Chroatija, u inostranstvu običnije bijaše ime Sclavenija, Sclavonija.

Po Konstantinu na staroj Dalmaciji postale su zemlje, Hrvatska, Srbska, Zahumska, Travunjska, Dukljanska (Zeta) i Neretvanska. Dr. Rački. Rad. Akad. Knj. 56. Hrvat. prije XII. stol. Str. 61. 64. 66.

Prokop tvrdi, da je car Justinian naginjao na barbarske običaje glede jezika, nošnje i umnih nazora *a*).

Učeni Nikola Alemanni u svom komentaru o djelih Prokopjevih nagadja: da se pod barbarskim jezikom i nošnjom, ima razumieti Justinianov narodan jezik slovjenski. (Fortasse sermonem habitumve patrium indicat, hoc est illiricum.) Ubradjaj nose ne samo u podunavlju mlade, već i u Rusiji *b*).

a) Hist. Arcana. Cap. 14.

b) Ivan Kukuljević Sakcinski. Rad. Akad. Knj. 57. Prvi vjen. Vladaoci Bugarah, Hrvatah i Srbah.

Šokac. Ovo je ime nosio i do današnjeg dana zadržao samo poljodjelac. A Slavonac, i to jednako bio on Srbin ili rimokatolik Hrvat, nazivao nas je Magjarom, dočim nas je opet onaj biogradski Srbin okrstio Švabom. A da mi nismo drugo, no što je onaj narod, koji se danas nazivlje Srbinom, Hrvatom, Dalmatincem, Bošnjakom, Hercegovcem, Istraninom itd., to mora priznati svatko, koji nam oblik, staru narodnu nošnju, način življenja, râda, žalosti i veselja razmatra. Pa da i isti jezik govorimo, mislim, da nije potriebno dokazati.

Istina, da su ovdje stanovali, kako jedni kažu, Skiti, a drugi vele Kelti; ovdje su na glasu bili Huni, Gothi, Avari, i Longobardi. E, pak zašto se nijedno ovih imenah nije za nas priliepilo? Akoprem su svi ovi svojim sjajem cielu Evropu, a više njih i dio Azije i Afrike zasjali, ipak se je samo ime Trakah, Racah i Ilirah kao obćenito, i to ni u kom drugom, već jedino u našem narodu u nami zadržalo.

U označenju rodstva, u rieči baća, baćo (brat, bratac), zasnovala se je najslavnija uspomena imena »Batova« u nite obitelji. Kao što su Iliri dične svoje vodje »Batom« nazvali i tim onu tiesnu svezu, koja ih s vodjom njihovim spaja — označili: isto tako su uspomenu ovog slavnog imena i u najtiešnjem obiteljskom odnošaju sačuvali. Zar nećeš u svakoj ulici množinu domovah nabrojiti, gdje sin i kći otca, strica, starijega brata a i obiteljskog upravitelja, mà on i najmladji bio, a takodjer i svakog onog člana obitelji, koji se iz nje izdigao, i na mà kako svietlono il' crkveno dostojanstvo uzpeo il' bogatstvom se odlikovao, ma on koliko mladji bio, imenuje baćom. Te premako učeni Jireček[α]) Tatova Longobardam daje za kralja, koji se izpried Slavena povukao onamo iztoku, ipak se ista rieč, označivajuća otca ponajviše u Slavena i po onih zemljah, kod Magjara i Švaba udomaćila, koja su Slaveni svojinom nazivali. U tih se krajevih nalaze ona miesta, koja su slavu Batova u svojih imenih zadržala. Kod nas je Batnonoštor, gdje su prije Mohačke bitke rimski, a poslie, oni grčkog bogoštovja redovnici stanovali; kod nas je Baća, u Baranji je Bat, Batina, Bataszék u Tolni [7]).

[7]) No premako niti hoću niti mogu, da mučeć prodjem uz ono: što o tih riečih scieni učeni otac Eusebio Feremdžin. Imena veli on Baćo, Baća itd. nemogu se po filologičnih pravilih izvadjati iz Batova.

Baća, Baćo su rieči slovjenske. A znamo da gdje se danas izgovara **ć**, tamo su stari Slovjeni izgovarali **št**, tako n. p. današnje

α) Entstehen christlicher Reiche von Joseph Jireček. p. 2.

No i donle dok se naši rodjeni nebi većma osokolili i na polju povjestničarskom, te pokušali više na svoje noge stajati, no samo na inonarodne učenjake oslanjati se [8]).

Ja se neusudjujem ni jednom stopom koraciti dalje od petog vieka da u Slavenu potražim Bunjevcá i Šokca sve donle, dok nije kasnije mah preotelo ime Hrvata i Srbina. S moje strane ostavljajuć slobodan prostor onim, koji još uviek teže za diobom jezičnom, da nas po volji ukrašuju jednim, il drugim imenom.

gaće, pleća, staroslovjenski se je izgovaralo gašti, plešti. A taj staroslovjenski izgovor zadržali su još samo Bugari. Uzmimo sad rieč baća, to će po staroslovjenskom pisati i izgovarati se bašta, a danas se još kod Bugara otac zove bašta, a kod Bunjevacah živa je rieč baština, baštinik, što je synonimno rieči: otčinstvo patrimonium. Ovim riečma koren je bat, kao što u grčkom, latinskom i niemačkom jeziku pater. Miklošich Lexikon. Palaeo Slovenic. graeco-latinum. Vien. 1866 pag. 12.

Ipak ako se i uzme u obzir ono: što naš veoma častni otac Feremdžin u mjestnih imenih Bat, Batina itd. nagadja, da je ovim povodom mogla biti staroslovjenska rieč »botenije« značeća vlažna, močarna mjesta, to ipak sve još ne izključava, da mi nebi mogli u srodnosti biti s onom velikom Slavom starih Batovah jerbo se nezna: da li je to bilo ime, prezime, ili valjda kao samo počastno, izključivo vladaocem podavano ime.

[8]) Za cielo držim, da će te svjedočbe od dana do dana u veliko rasti, buduć da na ovom polju muževski začimaju raditi naši učenjaci u Zagrebu, Novom-Sadu i Biogradu, iztražujuć i izdajuć, »Monumenta Historica« — povjestničke spomenike. Srce nam poigrava u grudih, kada štijemo, da starine, kako ih slavni Čevapović u svom napomenjenom djelu, str. 258. nabraja iz siede davnine po Titu i Liviju: »Biela zora.« »Bog je ono, Menin brieg, Poltin brieg« — po Strabonu. »Nas sve utiši« — po Harduinu. »Vjivice! šta nosiš mi jednoga otroka« — po Marsiliusu. »Bježite, eto Cesara!« — po Cedrenu. A u familiji Justinianovoj po Agatonu i Procopu ima: »Vedrina, supruga, Ljubična, Ljubica, Lljuba«; a glasoviti Justinian ima za otca »Istoka« a za mater »Viljenicu«, te se u dietinstvu naziva »Upravdom«, pa kao car govori barbarski i ilirski jezik. (Kollar: Hist. aut. vol. I. cap. 3.) Ove starine baš tako glase kao i one jezika svećenika Dioklesa, pisavšeg povjest Slavinah u polovici dvanajestoga stoljeća. Pa su u svemu srodne jeziku našemu, kojim 1478. godine u Rimu, samostanu »Ara Coeli«, piše svoju nadgrobnicu bosanska kraljica: »Katarini Kralici Bosanskoj, Stipana Hercega od Svetoga Sabe, od poroda Jelina i kuće Cara Stipana rodjenoj, Tomaša kralja Bosanskoga ženi, koja živi godinu 54. i priminu u Rimu na lito Gospod. 1478«. [α]) a nemanje i onomu, kojim piše svoju opo-

---

[α]) Čepanović.

Jerbo prolazeć onamo današnjom Srbijom, Hrvatskom i Dalmacijom i Bosnom, svagdje sam naišao nalikom i stasom, po načinu življenja i nošnje uz jedne obiteljne i družtvene običaje, jedan te isti jezik, jednaka imena i prezimena po krvi rodjenu bratju zvali se ovi Hrvatom il' Srbom. A to su mi tvrdili oni, koji su Hercegovinu i Crnugoru proputovali. i o narodu u tih zemljah pribivajuću. Pa sam se u dnu srca uvierio: da onaj tko nas dvoji, može biti veoma učen. Al' u njem niti će Srbin, niti Hrvat ikad naći prijatelja. Dakle bili naši pradjedi Bodrici il' Anti, a oni Šokaca, Succi il' Sagaste, kako stariji mniju, meni je svejedno, sbog onog velikog uzroka, što ja vierovatnijeg poriekla, po mojih slabih sila nesmijem da idjem tražiti. Bivši sasma već i tim zadovoljan, što nalazim u poviestnici: da su naši pradjedi ovudan već tada stanovali, kada su Magjari ovamo nadošli, te su bile, kako nam listine u Arhivî Bečkih sahranjene pokazivaju: već u doba prvih kraljevah mnoge obitelji sbog njihovih gradjanskih i vojnih krieposti oplemenjene, pa su sudbinom naše mile domovine ravnale [9]).

ruku žena Ignatije Pecsulia koncem 16. ili početkom 17. vieka u Niemcih, tada župi (parokiji) pečuhske biskupije, koja ovako glasi; »Imadem na potoku Oroliku kod sela Orolika na drumu pô vodenice, ovo ostavljam drugu momu Ignatiji do smrti njegove, s načinom, da se imade od mene i od nashe rodbine spomenuti, i misah koliko moguch bude, za nas mrtve — dati govoriti; po smrti rečenoga moga druga Ignacie, ono pô vodenice, imade se crkva i redovnik u Niemcih stojechi pomagati, S obligaciom i zadužbinom, da svakoga miseca za nas mrtve misa pivana imade se govoriti.[α])

U tih glasih spoznaju rodjeno svoje nariečje svi puci slavenski koji se razastiru uz obadvije strane Dunaja.

[9]) Kad sam se baš ovim poslom bavio, sreća me je poslužila pa sam se sastao, s jednim, plemenitog srca, čeličnog značaja, otvorenog, zdravog i iskrenog duha hrvatskim bunjevcem (koji je na moju veliku žalost, već 1881. godine još uviek preranom smrću preminuo) s gospodinom — junačkog stasa — Ivanom Murgić, umirovljenim pukovniku, koji mi je po zadanoj bratskoj rieči hrvatske bunjevce obširno sliedećim načinom opisao:

Puno puta veli već u mojej mladosti čuo sam pitati: odkuda ili zašto se mnoge u njekih predjelih i mjestih u Liki s ove strane Velebita, pa baš i s one strane iste gore, uz more ili u tako zvanom Primorju i Podgorju stanujući žitelji, zovu Bunjevci?

Baš nije tomu ni dugo, što me jedna ugledna osoba, koja je vrlo učena i književnošću se bavi, te koja je osobito u prvo vrieme

---

α) Visita Diaces. Pečuvska 1755. Recensio cleri 5 Eccl. Brüssle T. III str. 992.

§ 9.

Različita mnienja o imenu Bunjevac i Šokac.

Što se tiče imena Bunjevac i Šokac to sam već mnogo različitih mnienja čuo i štio; ipak barem s moje strane moram priznati,

okolo god. 1848. u slavu neumrloga bana Jelačića, liepe i jezgrovite pjesme spjevala, u razgovoru o našoj poviesti upitala: »Gospodine! Vi ste tamo iz Like rodjen. Tamo ima ljudih, koji se Bunjevci zovu. Znate li Vi, odkuda to ime dolazi? Ta i tamo u Bačkoj, u Subatici, a i drugih mjestih, kamo sam kao djak dolazio, zovu se stanovnici Bunjevci, i nitko mi nije znao kazati, odkuda to ime dolazi. Jedni kažu, da su se njihovi stari uvjek bunili, t. j. da su bili rebelijaši, pa da su ih drugi zato prozvali Bunji, Bunjevci«.

Ja na to neznadoh ništa drugo odgovoriti, već rekoh:

»Gospodine! ni ja neznam ništa drugo od imena »Bunjevac« kazati, nego ono što sam čuo pripoviedati, od mojeg djetinstva od toga tamo u Liki, gdje pod otim imenom više obitelji (familijah) u više mjestah stanuje, a sami se Bunjevcî imenuju«.

Te su pripoviedke sve samo predanja (tradicije), koje u samom narodu žive, pak od otca na sina prelaze. Osobito prvih vriemenah, dok je tako zvani patriarkalni život postojao, te za prošlost i povjestnicu, za pjesme i popjevke, za slavu i diku svojih pradjedovah, za junačtvo i hrabrost, narod smisao i čuvštvo imao, i u svakoj kući pjesmarica neumrloga Andrije Kačića na stolu ležala, i osobito u zimi u svakom prelu, posilu čitano je ili pjevano — bile su te tradicije (predanja) na redu i širile se. Polag otih predanjah dokazivali su naši stari, da su prvaci svih onih ljudî, koji se danas još u Liki i otim drugim prideljim gornje Krajine, Bunjevci imenuju i od drugih tako zovu, od vode Bunje iz Hercegovine potekli.

U nesretnom vremenu, kad je Muhamed svojim janjičarom Turkom, Bosnu zauzeo, bosenskog kralja Tomaševića objesio i prieko 200 bosanskih plemića pogubio, koji nisu htieli zasužneti se ili muhamedansku vieru primiti, oni kršćani ne samo iz Bosne, nego i iz Hercegovine od straha pred otim krvnikom, dalje k zapadu ili k jadranskom môru biežali su. Medju ovimi biegunci bijaše više stanovnikah, koji prebivaše na obali vode Bunje, koja se saliva u veliku Neretvu, dakle od miesta Neresinja, Bľogasa, Stolca, Počitelja itd. Sve te obitelji biežahu, jer se bojahu krvotočnoga turskoga handjara ili jatagana. Naravski, da uzeše najbližji put, a to bje u zemlju Dalmaciju i k sinjem moru. Dalmacija stajala je pod vladom dužda mletačkoga iliti mletačke republike, i bila je gusto naseljena. Dakle ovi biegunci od vode Bunje iz doline Dubrave, Stolca i Počitelja, baš od obale velike Neretve, otiskoše se preko Metkovića, Gabele i Goba niz medju od Dalmacije. Uz put na njihovoj selitbi ili njihovu kretanju, pridružiše se iz ostalih miestah glasovite Hercegovine, kao na priliku od grada Livna mnogi stanovnici k onim od Bunje

da na dokaze još nigde nisam naišao. Neki vele o Šokcih, da im se ovo ime priliepilo po načinu krstjenja, buduć da se šakom krste, te ih

dolazećim. Svi ti bieguuci zauzeše put prama dolnjem Kotoru; ali kad i tu nenadjoše dosta prostora, dosta miesta da se naseliti ili okućiti uzmognu, krenu dalje i dodjoše do Knina. Tu se razdieliše. Jedan dio, ali veći, ode uz more kraj mora s one strane Velebita, a drugi dio okrenu uz vodu Zrmanju i ode preko Velebita. Oni, koji se razsuše niz more na podnožju Velebita visoke planine, spustiše se ondie, gdie miesta nadjoše.

Tako se razširiše uz more skroz do bivšeg grada Ledenice i Zagona. Oni dakle naseliše miesta u tako zvanom Podgorju: Takalice, Vidovac, Konjsko, Karlobag, Dolac, Cesaricu, Prisnu, Bačvicu, Jablanac, Stinicu, Starigrad, Kladu, Lukovo, Volarice, Sveti Juraj, Stolac, Senjsku dragu, Kostrenu, Sveti Jakob, Povile, Ledenićei Zagon. Na površju Velebita naseliše: Ostarije, Crni Padež, Krasno, Vratnik, Krivi put i Krmpote. — Drugi, to jest oni, koji odoše kroz dolinu od Zrmanje, oni posiedoše Velebit i naseliše se u Gračacu, Stikadi, Rudom polju, Ričicah, Svetom Roku, Cerju, Lovinču, Vraniku, Smokrici i Vaganu.

Od onih, koji su se uz more i na površini Velebita naselili bili, prešli su kasnje i to onda, kad su Turci iz Like i Krbave iztirani, preko Velebita i naselili su više miestah u Liki s ove strane velebitske planine. Tako na priliku došli su Rukavine, Pavelići, Kovačevići iz Vidovca u Trnovac, Smiljan i Bužim. Drugi od Bačvice, Jablanca, Stinice i Starigrada u Pazarište. Takovi bijahu Jovanovići, Starčevići, Milinkovići, Batovci, Osmokrovine, Čačići, Baričevići, Dragičevići, Živkovići, Šimići, Balenovići, Vlatkovići, Vojinići, Dundovići, Levari, Muhari, Radoševići, Filipovići, Šikići, Vrkljani, Hodaci, Markovići, Kalačevići, Pečine, Rogići, Krmpotići, Dučići, Lopci, Legci, Samarčije, Kociani, Kučani i mnogi drugi, koje ovdie imenovati miesta nemamo. Svi se ovi zovn sami Bunjevci i kažu: »Mi smo, vriedna braćo, Bunjevci!« — Ove obitelji prešle su iz primorja, ili kako sami pripoviedaju iz Podgorja, na ovaj kraj Velebita okolo godine 1686., kad su se baš njihovi pradjedovi ili predjaci digli i s onimi Hrvati, koji dodjoše od i preko velike Kapele pod vodjom glasovitim popom arcidjakonom Matom Mišićem, složili, te Turke iz Like i iz Krbave iztierali, pa onda ona pusta miesta naselili. Njihovi poglaviti vodje bijahu neki Jerko Rukavina iz Vidovca više Baga, i Dujam Kovačević iz Konjskoga. Osim naprvo imenovatih miesta ima još i drugih u Liki, gdie su se ti tako zvani Bunjevci nastanili i sa drugimi ili katolici ili s pravoslavnimi u jednu občinu skupili. Tako bijaše n. p. u Novih, Brušanih, Mušaluku, Osieku, Budaku, Kuli, Vukšiću i Perušiću. Da se je to moralo dogoditi, svjedoče jednoglasna imena predivka tih nekojih obitelji, koje i danas u tih miestih stanuju, kao — recimo — Butkovići, Pavičići, Antonovići, Ratkovići, Vojvodići i drugi još mnogi. Antonovićah ima u Mu-

prozvaše prvo Šakci a kasnije Šokci, dočim barem danas valjda bi shodnije bilo reći da se dlanom krstimo, a ne šakom!

šaluku i u Perešiću; Butkovićah ima u Primorju, na Osieku i u Krmpotah; Došenah ima u Smiljanu i u Podgorju, — a u Brušanu i u Mušaluku ima Mažuranah, Kovačevićah i Krmpotićah. — Svi ovi Bunjevci, to jest, sav puk koji pod tim imenom u Liki živi, jest rimo-katoličke viere te drži, puno i čvrsto na svoj zakon i pohadja marljivo crkvu. A ljudi su to dosta moralni (ćudoredni) tako, da se je malo kada ili skoro nikada iz tih občinah, prijašnjih satnijah ili kompanijah, koje pod militarskom (vojnom) upravom tamo u Krajini obstojaše, koja osoba u iztragi sudbenoj, iliti onda zvanom štokhausu, nahodila. Ja sam godine 1828., dakle prije 53 godine s timi ljudmi i u tom narodu počeo služiti, pa sam vidio i izkusio, da iz občinah, gdie Bunjevci stanuju, kao osobito Smiljan, Trnovac, Bužim te doljnje i gornje Pazarište, nije nigda bilo kojega čovieka u štokhausu poradi kradje, ubojstva ili drugih kakovih sramotnih pogriešakah. Ako je kada tko u iztragu i potegnut bio, dogodilo se to većinom poradi kavge ili smutnje pri vinu. Tako isto može se kazati i o narodu iz primorja, koji spadaše pod sveto-jurjevačku (St. Georgen) kumpaniju, kojoj su sva miesta od Senja s ove stranne mora pripadala.

Pazariška i svetojurjevska satnija spadala je pod otočku pukovniju, koju je 1829.—1835. nieki Heinrih Liebrich, rodjen u Neuvidu blizu Koblenza — upravljao. Ovaj bijaše pukovnik u Otočcu, postade godine 1835. generalom i brigadirom u Kronštadtu u Erdelju. On bijaše najstrožiji ali i najdobrohotniji i najizvrstniji pukovnik i upravitelj povierene mu krajiške pukovnije. Njemu nije bilo u austrijskoj vojski jednaka, a niti će mu već biti. On je bio toli strog zapoviednik otočke pukovnije da je ljude, ako bi tko samo dvie šljive drugome uzeo ili ukrao, u štopu kod regimente kazniti dao.

Mora se znati, da baš u ta dva miesta, ondašnjih satnijah, svi stanovnici k rimo-katoličkom zakonu ili vieroizpovidanju spadaju. Tu nema ni danas tako zvanih Vlahah, ili kako se sada od niekoliko godinah, najviše od godine 1860. zovu — Srbah. To je poznato od prošlih vriemenah, da su se u Krajini u onih miestih, u kojih sami katolici stanuju, gotovo nikakove ili barem najmanje pogrieške proti zakonu i ćudorednosti (moralu) dogodile, dočim su se tamo u onih miestih, gdje je čeljad tih dvajuh različitih zakonah pomiešata, ili gdje jedan uz drugoga pribiva, dogodile što kakove opačine, kao: tatbina, paljevina, robstvo i ubojstvo. Poznato je vrlo dobre, a to su spoznali prvo vrieme svi generali, osobito pako sudci — auditori u Krajini, da kad bi došli u jedan tako zvani štokhaus, da bi tu najviše ljudih od iztočnog vieroizpovidanja našli. Tomu je bio prvi i najpoglavitiji uzrok taj, što je katolički narod bolje i marljivije u crkvu išao i božju rieč slušao; da su katolički sveštenici učeniji i naobraženiji ljudi i pastiri

A drugi bi im htje ovo ime naditi, što bi tobože prigodom kada su poslie podjarmljenja Bosnije uklanjav se turskoj sili, prieko vode pre-

svoga stada bili, i da su se trsili dužnostim svojega zvanja čim revnije zadovoljiti.

Miesta, koja leže izvan ličkoga prediela ili okružja, u kojih Bunjevci stanuju i s drugimi, najviše s pravoslavnimi obće, jesu s ove strane Velebita: Vlaško Kompolje, Brlog, Melnice i Vratnik. Tamo ima Rukavinah, Šimunićah, Marasah, Nekićah, Biondićah, Katalinićah, Jurkovićah, Babićah i mnogih drugih. Oni svi kažu, kad ih tko upita: »Što si i tko si?« da su Bunjevci; a oni drugi stanovnici okolo njih kažu opet, da su Kranjci ili Vlasi pravoslavni, a sada već skoro svi, da su Srbi.

Ima još miestah u bivšoj ličkoj, otočkoj i ogulinskoj pukovniji, gdje se potomci tih Bunjevacah nalaze. Takovo je miesto Rudopolje u Liki. Tu su svi Bunjevci katolici, i zovu se Franići, Baričevići i Dragočevići. U tom miestu rodio se je glasoviti general Pilip, ili kako naši stari pripoviedaju, Pilipac Vukašović, koji je 1809. godine kod Vagrama blizu Beča poginuo.

On bijaše ne samo najumietniji general austrijski, nego i najveći junak u svoj vojsci carevoj. To je on pokazao svagdje, gdje je u boj ili bitku prispio, osobito kod Dega u Italiji god. 1796., gdje se proti cielom francezkom koru pod maršalom Massenom, s jednom brigadom 2. pukovnije i to sve krajiške, cio dan borio, dok nije dospio na bojnom polju sam ondašnji general Bonaparte, kasnije car francezki, okolo 4 sata sa četiri polubrigade.

Ono je naličilo onomu generala Grivičića dne 27. lipnja 1866. kod Trautenova u Českoj za prusko-austrijanskog rata — General Grivičić, onda je kao jedan od mladjih pukovnikah zapoviedao jednu brigadu. Ta se je sastojala od regularne pukovnije cara Alexandera, skoro samih Rumenah iz Erdelja, iz okolice Fogaraša, i od druge regularne pukovnije br. 23., onda Airoldi, koja se skupi u Zomboru, dakle većinom hrabri Bunjevci i Srbi. S ovimi junaci suzbio je ondašnji brigadir, pukovnik Grivičić cio pruski korps (kor) natrag, i tierao ga tri sata daleko u prusku zemlju. Ovo je jedini boj, koga je austrijska vojska 1866. proti Prusom dobila i nje nadvladala.

Moja je zadaća nadalje, sva ona miesta još u Liki i Krbavi, a tako i u drugih predielih nacrtati, u kojih tako zvani Bunjevci žive ili se tim imenom zovu.

Rudopolje bijaše najzadnje, koje u tom pogledu imenovasmo. To je kolivka junačkoga Vukašovića. Ovo miesto spadaše niekadašnjoj bruvljanskoj a kašnje Sveto-Petrovskoj satniji, dok je lička pukovnija u životu bila. Od ove satnije — niekadašnje graničarske kumpanije, — a tako i od lovinačke, kašnje sv. Mihovilske kumpanije, imamo samo kao jednu epizodu ovdje navesti, da su u ta dva miesta, Bruvnu i Lovincu, u prvo vrieme, kad je god. 1746. pod caricom Marijom Terezijom,

važali se jedan magjar ladjar podviknuo šok leszmár, to jest da je već suviše. [19]) (Vidi na strani 53.)

Krajina (Granica) uregulana ili po militarskoj formi ustrojena, dva častnika (oficira) poslana za administraciju, od kojih se jedan zvao Labicki a drugi Eberstein, po narodu ubijena, zato, što su inostranci bili, — nisu narodnoga jezika razumieli, i narod nije hotio o militarskoj upravi ništa znati, i njoj se podložiti. To je prouzrokovalo kavgu, veliku gungulu i smutnju tako, da su nieke kolovodje te bune, nemilom smrću zaglaviti morali. Tu spominjemo samo niekog Testa i Škendera.

To bijaše u Liki drugi slučaj, da su c. kr. činovnici u 18. stoljeću od naroda priekim sudom pogubljeni bili, što su nepravedno, sebično i samovoljno radili i svoju službu vršili.

Ovako su poginula dva cesarska tako zvana komesara, nieki grof Koronini i plemić Ramschüssel u Ribniku blizu staroga grada Bilaja na lievoj obali vode Like, godine 1712. Kod toga čina sudielovali su i nieki Bunjevci, kao na priliku u Lovincu Škender, u Sdunici Babići i drugi, a u Ribniku Pavičići, Rendulići i drugi, koji se ovdje imenovati nemogu.

U Lovincu stanuju sami Bunjevci imenom Brkići, Sdunići. Krpani, Kovačevići, Blažanini, Milletići, Šarići, Vrkljani, Japunčići i drugi ostali. Kako sam naprvo kazao, u miestu Gračacu, Štikadi, Ričicah, Svetom Roku stanuju takodjer sve sami Bunjevci pod otim imenom; samo u Gračacu ima pravoslavnih, koji su se tamo — neznam kako umiešali, ali to su većinom nekakovi trgovci, zvani u stara vriemena, »Kalajčije«, a to su Išpirovići, Pistovići, Drobci, Mandići i Kulundjići. Osim gore navedenih miestah s one i s ove strane Velebita, visoke planine, u kojih tako zvani Bunjevci stanuju, imam još navesti, da ima u miestu Boričevcu na medji Vakupa, to jest s ovi kraj stare medje turske i kanerske zemlje, na bivšem kordonu, nekoliko obitelji, koje su poriekla bunjevačkoga. Ove su tekar za vrieme rata trogodišnjeg tursko-austrijskog godine 1789., dakle poslie mira Svištovačkog god. 1792., kad je Austrija s one strane plišivičkoga brda, niekoja zemljišta zadobila, najviše iz Lovinca u Boričevac naselile, i zovu se: Kovačevići, Pavelići, Pavičići, Krpani itd. Tako isto su se niekoje obitelji u Željavi, Baljevcu i Skočaju, koje takodjer od Bunjevacah svoje poriekio izvode, u isto vrieme, god. 1792. iz Pazarišta u ta miesta naselile. Ta su miesta, Željava, Baljevci i Skočaj, spadala već onda postojećoj otočkoj 2. krajiškoj pukovniji. Kada se je to od Turske zadobito zemljište s one strane planine Plešivice (1521 stopah nad morskom površinom visoka) mirilo, ali na gospodarsku osnovu uzimalo, bijaše kod tadanjeg inžilira niekog Fenrika (barajtara) Rentza, pripomoćnik (adjunkt) imenom Mate Rukavina, mudar Bunjevac iz Pazarišta. Ovaj izradi kod toga Rentza, da je on njemu najbolija zemljišta s onkraj Plešivice prikazao, na koja je Rukavina svoje rodjake i svoje seljane iz Pazarišta naseliti dao.

A Bunjevca nieki prijatelji hoće da izvedu iz bunje, jame zemunice, u kojih su poslie razorenja dolnje Ugarske stanovali. Kanda u

I tako su tamo došla plemena Rukavine, Levarah, Ivelićah Hodaciah, Balenah, Rogićah, Šimićah, i Lulićah.

Još mogu dva miesta naznačiti, u kojih se potomci Bunjevacah i danas nahode, a to je Zaborsko u Kapeli, nedaleko od Plitvice, i Vaganac blizu Drežnika. Tu imade Matovinovićah, Hodakah, Kneževićah, Glavinićah i još niekih drugih. Miesta u Liki i Krbavi, u dolini od Kovenice i Gašcice sliede sada, u kojih na samo ili pomiešani sa pravoslavnimi i tako zvanimi Kranjci, to jest medju stanovnici različitih vierah žive Bunjevci. Pravoslavni i Kranjci zvali su se prije nego li je današnji razdor medju narodi jednoga poriekla, imena i siemena postao, Vlasi i Kranjci; ali kad ih je tko upitao za vieru, njemu bi odgovorili: »Ja sam katolik«, a većinom »Hrvat«; drugi: »Ja sam hrišćanin«, a Bunjevac je vaviek kazao: »Ja sam pravi Bunjevac«. Od kuda to dolazi, ja neznam, samo znam da sam to od kako sebe pamtim, a toga ima više od pol vieka, godine 1819. u Liki čuo. Po prije godine 1848. pa baš i do 1861., živile su ove obitelji različite viere jako mirno jedna uz drugu. One su božićevale i uzkrsovale skupa; one su se družile i kumile jedna s drugom: a danas nemože jedna drugu da gleda. Osobito Vlasi i Bunjevci jesu veliki Antipodi, te se nemogu trpiti, i mrzi jedan na drugoga.

U bivšoj otočkoj pukovniji bile su tri satnije, u kojih nije bilo nikakovih žitelja pravoslavnih ili vlaških. A te bijahu: pazariška, svetojurska i leščanska kompanija. U ovoj posliednoj bijaše pučanstvo najodličnije, ugledno i čisto; osobito ženski spol bio marljiv i držao čistoću u kući i odieći. Tu i svagdje u gornjoj Krajini s one strane planine Kapele, spravljaju, predu, tkaju, šiju i pletu, crne, modre, biele i šarene haljine i vezu svakom bojom, bilo od platna ili od sukna — same ženske za sebe, za svoje muževe i diecu, svu obuću i odieću, to jest rubine, hlače i haljine. To je krasota, kako žena bez razlike, bila to Kranjica, Bunjevka ili pravoslavna, znadu sve to načiniti. Svako čeljade, bilo mužko ili žensko, ima osim svakdanjeg svoga odiela, i svoju svetačnu robu, koju u nedielju ili svetac, kad ide u crkvu ili medju narod, obuče, što ga u provincijalu nisam baš opaziti mogao.

U ovom — istinabog — ima miestah, u kojih jako liepo platno satkati znadu, i liepe rubine, košulje i gaće spraviti mogu, ali čarape ili što drugo splesti neznadu, nego sve što na sebi nose, u dućanu kod Čifuta i Kebenskog majstora kupiti moraju. Osobito sam to zlo u okolici glavnoga grada Zagreba opazio. Kakova je to na priliku nošnja mužkih i ženskih u Čučerju, Svetom Šimunu, Granešini i u drugih miestih, pa baš i u istom Zagorju! Žene neznaju — kako rekoh — ni obojakah splesti. Iznimku od toga čine žene u Posavini, pa i u Podravini, ali samo u niekoj struki.

to doba nebi pribivali bili u zemunica i Srblji, a takodjer i Magjari, koji su se usudili — u toj opustešenoj zemlji pomoliti.

Sve što smo naprvo od Bunjevacah, kanoti od Vlahah i Kranjacah napomenuli, to su sve naši stari pripovjedali. Osobito sam ja to sve od starih ljudi, koji su se tim bavili, i takozvanih samoukah, to jest, koji su se sami naučili čitat i pisati, nebrojeno putah pripoviedati čuo.

Osim pokojnoga popa Nikole Murgića, najviše sam jos čuo od niekog Mate Rukavine, rodjena brata pokojnog generala Juce baruna Rukavine, koji je god. 1848. i 1849. Temešvar branio, i sam pravi Bunjevac bio. Isto tako mi je i nieki Tomo Jovanović iz dolnjeg Pazarišta dosta pripoviedao. Isti taj Toma bijaše samouk, vaviek tamo u Primorju i u crnom Padežu ovce čuvajuć. On je bio iz kuće, u kojoj se je današnji podmaršal barun Stipe Jovanović, sada u Beču, rodio. Obitelj Jovanovića bila je vrlo ugledna. Iz nje izadje više častnikah (oficirah), koji nošahu znakove junačtva. Tri imadoše kolajne za junačtvo, dvie zlatne i jednu srebrnu. Stari kapetan Mate, djed generalov, dobio je u turskom trogodišnjem ratu (1789.), najprvi zlatnu medalju u bitki na Priboju, kada je car Josip te medalje uveo ili za vojsku naredio. Taj starina nosio je sedam ranah, koje je za turskog rata i u francezkih bojevih na Rajni zadobio. On bijaše 1793. na Rajnu izašao i tekar se 1801. poslie mira u Amjenu (Amiašu) natrag povratio. Kao što god taj Mate Jovanović, tako se i puno drugih Bunjevacah u junačtvu i hrabrosti u svakom ratu i u svakoj borbi odlično izkazaše. Može se kazati, i to je svemu svietu poznato, da ti ljudi, koji se u Liki i Krbavi Bunjevci zovu, i u gornjoj Krajini stanuju, čeličan značaj imaju. Nitko nije kadar Bunjevca o protivnom osviedočiti, ako se on sam neosviedoči, da je to istina i da je pravo. Oni su tvrdi kao kamen, gdje osobno osviedočenje imaju. Bunjevci su jako daroviti narod; imaju naravski talenat, da se čoviek čuditi i diviti mora. Iz toga plemena, poriekla ili pokolenja, proizišlo je već mnogo mudrih i umnih ljudi, ne samo junaka u vojsku, revnih svećenika u crkvi, već i veleučenjaka na polju znanstvenom.

Svi generali koji su iz Like potekli ili tamo rodjeni bili, jesu osim dvojice (to je bio Demetar Radošević od Radoša, niekadanji Hofkriegsraths-Präsident, umro u Beču 1836; drugi pako Bude pl. Budisavljević, umro u Gospiću 1865.), sami rodjeni Bunjevci ili bunjevačkoga poriekla. Ovi su bili, kako se pripovieda i kako je meni poznato: tri Rukavine, Mateša, Juco (Jure) i Jerko, a zatim dva Kneževića. Ovi su potekli iz Gračaca. Njihovi stari došli su iz Livna i naselili u Gračacu, gdje im je i danas temelj (fundament) njihove nekadašnje kuće ili kule.

Kada je carica Marija Terezija Krajinu na novo uredila, onda je obitelj Kneževića odstupila militarskom aeraru svoja zemljišta i sgrade u Gračacu, a za ove dobila u Medjumurju (Murinsel) kod

Koji pak hotiše Bunjevcem većma prijateljiti, ti su nastojali dokazivati: da im je to ime zaostalo na uspomenu, kao takvimi, koji su ondud okraj Bune vode, iz Bosne izašli.[11]) (Vidi na str. 56.)

svete Helene nedaleko od Čakovca liepo i veliko imanje. Ovi su Kneževići kašnje postali baruni. Najzadnji je bio Vincenc barun Knežević (general kavalerije). I jedna dragunska pukovnija nosila je ime njegovo. Taj general Knežević bio je u Zagrebu 1815. godine vrhovnim zapoviedajućim generalom (Kommandirender General), te zemaljski kapetan Hrvatske i Slavonije. Na njegovo miesto došao je ovamo nieki general Pajo barum Radivojević, bivši rodjen u Sriemu, mislim iz Krajine. Nadilje bijaše roda bunjevačkog generalah iz Like: jedan Krpan, dva Došena i tri Filipovića. Dva su i danas živa te služe. Jedan Vrkljan i jedan Jovanović živu takodjer jošter danas, te služi.

Kao što god generalah, tako još i više bilo je štobskih oficirah od bunjevačkih porodica u Liki.

Što se tiče naroda, koji svoje poriеklo od Bunjevacah izvadja, može se reći, da je liepa i baš zdrava uzrasta, da je mužki spol većinom crnomanjast, ugledan i visoka stasa. Nieki pokojni Mateša Vrkljan bio je šest stopah i šest palacah visok; nije znao ni čitati ni pisati, pa ga je ipak francezki maršal Duka Marmont 1809. kad je kroz Liku prošao, za oficira (častnika) načinio. On je umro kao fenrich u Gospiću, god. 1849.

Svi Bunjevci, ili barem većim dielom, jesu gizdavi ljudi, drže na sebe i na svoje pleme vrlo puno.

U bivšoj ličkoj pukovniji bijahu dvie bunjevačke satnije, Lovinčani i Smiljančani, sve liepi visoki momci, da ih je bila milina gledati. Takovi bijahu i Pazarištani u otočkoj pukovniji. Ne manje bijahu i Svetojurci i Krmpoćani takodjer liepi i ugledni te jako čvrsti i jaki ljudi tako, da je jedan Bunjevac, nieki Roko Devčić iz Lukova od Karlobaga, niekoč, kad je jednom čovieku, koji je iz Karlobaga sol kući gonio, paripče sustalo, to paripče i njegov tovar te sve što je na njem bilo, na sebe uprtio i cielu uru hoda na sebi nosio. Taj isti Roko Devčić, kadar je bio za ručak cielo janje pojesti, i pol akova vina popiti. Ali su svi ti primorci ili podgorci onkraj Velebita siromašni, jer neimaju dosta zemljišta, te mogu samo živiti, ako si što iz cesarske šume izbiju ili od mora dobiju. Većim dielom bavili su se Bunjevci, i to oni koje uz more žive, ribarstvom.

Ženski je spol ili tako zvane Bunjevke, krasan i vrlo liep, osobito u Lovincu, Smiljanu i Pazarištih. Tu se može viditi ženskih tako spretnih i liepih, da bi svakomu slikaru gotovo svaka treća za uzor služiti mogla. Sve su crnooke, liepa rumena lica i divne kose. S ove strane Velebita drže se liepo čisto, dočim s one strane, naime u Podgorju, nisu tom naučene, jer nemaju svagdje dosta vode. U ljetu je tamo velika suša. Mora se u dupljih ili pećinah snieg tražiti i vaditi pak na suncu topiti, da se tako voda dobije. Ondie, gdie je vode

Vrli častni otac Antonio Zorica, fratar dalmatinski god. 1880. poklonivši se u Kaloči uzoritom gospodinu Dr. Ljudevitu Hajnaldu,

dosta, jesu ženske i mužki, kao n. pr. uz more, vrlo čisti i snažni. Odieća je svagdie u Bunjevacah jednaka: jedan kratelj, gornja haljina, uzke hlače, obadvoje crno ili modro, obuća, t. j. crne čarape i opanci, a svagdie crvena kapica kao kod Dalmatinacah, malo gdie šešir, — jest obćenita nošnja.

U prošastom vriemenu, i već u ovom stolieću skoro do godine 1848., nosile su ženske, koje bijahu udate, kosu u pletenicah na obadvie strane; neudate ili dievojke, pletenice nazad niz ledja u takozvanoj »kiki« (Zopf). Haljina osobito u primorskinjah ili podgorkinjah, bijaše jedan zubun, tkanica (pâs) i pregača (zaslon); kod udate: bila povezača ili crvena marama (rubac), a kod dievojke crvena kapica, kao u Dalmaciji.

U novije vrieme to se je odielo promienilo, osobito s ove strane Velebita. Sada nose se sve više po nekakovoj modi. Bunjevke se nose skoro već kao Kranjice, sve je nalično na štajersko ili kranjsko odielo. Mužkarci nose se snažno i pristojno bez razlike, da li je Bunjevac, pravoslavni ili Kranjac. Takova šta nemože se nigdie u provincijalu opaziti. Sve što tko nosi, sve je načinjeno kod kuće, nije kupljeno, kao u provincijalu kod čifuta, u dućanu ili kod kepenskoga majstora. Inače nije, kao prije u vojničkoj Krajini pod vojnom upravom, da bi ih u oskudno vrieme erar i carstvo podupirati htielo. Onda se je davao novac i žito u svakojakoj potrieboći.

Kako u nošnji ili opravi, tako i u razgovoru i nariečju, razlikuju se Bunjevci u svojih besiedah, osobito u onih miestih, gdie na samu žive. Oni n. pr. kažu: »Čovče, gdi si bija? što si radija?« — »Tutek mu je kuća. Vridni brate Jandrija (Andrija) što si zabliš tija?« — Kod njih izlazi sve na »ja«. Oni kažu lipo dite; vridan bija; kuću pogradija itd. U drugih miestih u Liki i gornjih krajevih, gdie su plemena pomiešana, kao n. pr. u Perušiću, Buniću i ostalih miestih, koja su bili Turci osvojili, izražuju se ovako: otišô, došô, vrtô, kotô, bio, radio, pošô itd. Sve im se svršuje na »o«. Ali i tamo kažu: lipo dite, sino, bilo, kabô, kotô itd. Pravoslavni govore: »Liepo diete, vrijeme, išâ, pošâ, — i miešaju različite izgovore. Ako se pravo uzme, nije tu medju njimi i Bunjevci tolika razlika, kolika je izmedju njih oboje i Kranjcih. Ovi kažu: ča, kadi si bil? ča si radil? kude greš? (ideš); jesu dobro spali? Bunjevac kaže: «Jesi dobro spavô ili spavao?«

Kranjci u Lešću i Otočcu kažu: Moja hiža, — malih peteh«, t. j. malo pile. Tu ima puno drugih rieči. Osobito u naglasku velika je razlika medju Kranjci i Bunjevci, a tako i pravoslavnimi. To se može razabrati, kad ih čoviek razgovarati čuje. Pravoslavni kažu: moj čoječe, a pokrštenici: čoče. Imaju nekoliko i turskih rieči, n. pr. arman (gumno, gdie se žito vrši), čatrnja (bunar, zdenac), hat (konj) i još nieke izraze. Baš bih mogao ovdie primjetiti, da sam u Slavoniji i Banatu čuo više rieči turskih nego u Liki. U Slavoniji

jednoć svome saučeniku, pripoviedao mi je: da je u dalmatinskog Bunjevca i Srbina navada, ako se pririeče, da Bunjevac dovikuje

a i u Banatu kažu: ćuprija, barut, burmut, čaršap, jorgan, šamija itd., dočim u Liki zovu te stvari: most, prah, plahta, duhan za nos (šnjofanac), pokrivač, oglavnik. Bunjevac kao i pravoslavni neće da rado jede raka, pod nipošto žabe i puha. On jede, kad ima što dobra; gostoljubiv je, dobar drug i prijatelj.

U Liki bilo je prvih vriemena dobro stojećih obitelji. Bilo je kućah, koje su imale 400—600 komadah ovaca, kozah, konjah i govedah. Sad je sve skoro došlo i otišlo na ništa, sve postalo siromašno i od dana do dana sve veća sirotinja. Osobito je u Primorju oskudica i siromaštvo zavladalo; jer neima narod zemljišta, a k tomu je predil sam kamen. Nestalo je šume, nestalo gore, pa ljudi nemogu s drvetom prometa imati, i kao prije s kolonialnom robom, osobito šećerom (cukrom) i kavom potajno tržiti, ili po njihovu »švercovati«.

Tako, mislim, da sam sve, što sam znao i vidio, izkusio i od starijih pripoviedati čuo — koji se Bunjevci zovu tamo u Liki i Krbavi te ostalih drugih miestih s onkraj Kapele do sinjeg mora i s obadvie strane divnoga Velebita — naznačio i naveo. Je li sve istina, neznam, jer sam sve ovo, kako u početku rekoh, iz predanja (tradicije) crpio, a nešto ovdie i ondie iz knjige razumio. Ja bolje neznam. Tko može bolje, prosto mu polje! — Ivan Murgić.

No poslie toga prostog al' iskrenog opisa, usudjujem se ma kojeg podunavskog il' potisanskog Bunjevca il' Šokca zapitati: da li u tih Bunjevcih nevidi svoje rodjene dedje, s kojima je kao unuk u drage uspomene družini sladke dječačke dane provadjao?

[10]) Šokac iz spisah pokojnog Andrije Torkvata Brlić.

Ja — veli Rumi — dovadjam rieč šokac iz glagolja »skočiti,« i držim, da je ovaj pridivak jednak s onim koji u Iliriji nikoji ljudi imadu, koje mi uskoke zovemo, jer su nikoč iz Turske uskočili k nam; na priliku: uskočili ili prekoračili tursku medju i skočili k nam Šokac ili Schokac mjesto skokac dolazi od pisanja talijanskog, kojim su se stari katolici (Slavonci) služili, a i sada se služe Dalmatinci, mnogi po turskoj zemlji Bošnjaci štijući **ch** kao **k**. Ova dakle rieč napisana Schokac čitaju niemci šokac mjesto skokac, jerbo nisu poznavali načina pisanja, i tako prozvaše one uskoke, i posli sve jednoga zakona i jezika ljude, Šokci, pa tako počeše i kršćani posprdujući se katolike imenovati, a zašto? možebiti (veli g. Rumi, da su oni od grčkoga na rimski zakon odskočili. Završujuć ovo tumačenje kaže gosp. Rumi: »Illiacos intra peccatur muros et extra, t. j. da niti katolici neimaju pravo nazivajuć hrišćene Vlasi, niti hrišćani nazivajuć katolike Šokci. — Da je g. Rumi dobar temelj našao tražeć izvor rieči šokac u slovjenskom jeziku, nesmjemo ni najmanje dvojiti, nu da on (možebit iz neznanja slovjenskoga jezika) pravoga izvora nije niti našao, niti ga je mogao najti, podpuno se možemo osviedočiti iz sliedećih uzroka.

Srbinu ti si »Hrkač«, a ovaj mu odvrati ti si »Bunjevac«, što bi po priliki veli toliko značilo: kao da bi se tim označivalo poganstvo.[12]) (Vidi na str. 57.)

Najprije sastavi g. Rumi pridivak uskok i šokac zajedno, misleći: da su ove obadvie rieči jednoga izvora, i da jedno znamenuju, t. j. da jedna i druga, čovieka imenuje, koji je iz turske na ovu stranu, ili iz grčkog na rimski zakon uskočio; ali će nam g. Rumi dopustiti, da bi se onda, i sami hrišćani i uskoci šokci zvali, i da se ovo ime iz toga pogleda katolikom ni najmanje nepristoji, buduć da iz Turske najviše hrišćani uskakaju, i da po stranah Ilirije sami hrišćani ime uskokah nose, jer možemo lahko uzeti, da se medju 500 uskokah, težko jedan katolik nalazi. Taki u početku svoga iztraživanja veli g. Rumi: mi netriebamo objavljenja nebeskoga, netriebamo magjarski »sok az«, netriebamo talijanskog »sciocco«, nego moramo izvor ondie tražiti, gdie i stvar samu nahodimo, t. j. u slovjenskih državah, kod slovjenskih ljudih, u slovjenskom jeziku, — i istinito, da je on stvar plemenito počeo tražiti, samo da je tako nasliedovao, ali našavši u Iliriji uskoke, ostavi on sve dalje kušanje, i tako se ove rieči lati, hoteći u šokce obratiti; ali buduć da je valjalo prva dva slova **sk** u jedo **š** priokrenuti, neznade si druge pomoći najti, nego uze talijanski pravopis, i iz toga pravopisa niemački izgovor!!! Što je kod ovoga pisanja, i iztraživanja g. Rumi mislio, Bog sveti znade. Istina je, da u Dalmaciji i Bosni katolici još mnogo talijanskim pravopisom pišu, i da su prije više stotina godinah pisali, ali u kojih naših knjigah (ili barem u talijanskih), ima uspomena od rieči šokac, tko li ju je prvi u knjige osim prvoga O. Petra Katančića vrgao, ili spomenuo? — ja bi to vrlo želio znati, da barem vrieme znamo, odkada se Šokci u knjigah nazivamo. Uzmimo mi, da je moguće, da je kojigod našinac, makar Srbljin, ili kojimu drago Slovjenac bio, ili barem Talijanac ovu rieč izrekao i napisao; ali odkuda je Niemac došao, i štio, je li moguće, da je čitav narod od niekoliko stranskih ljudih ovakov nov izgovor primiti mogao, ostavivši svoj pravi i od matere naučeni? — Ovo je dakle g. Rumi, kako se vidi nadotegnuti želio, što nije moguće. A što kaže nadalje, da su hrišćani za Niemci počeli katolike Šokci nazivati, jeda li zato veli, što su s grčkoga na rimski zakon odskočili? Gospodin Rumi, koliko ga ja poznadem, jest čoviek veoma učen, čudo mi je dakle da nije zagledao u poviestnicu Ilirika, u njoj bi bio našao, da su svi sada pod imenom Ilirah poznati narodi, kano: Dubrovčani, Istrijanci, Dalmatinci, Hrvati, Bošnjaci, Slavonci, Srblji, i katolici bili, od rimskog pape odviseći, i pod vlastju spletskoga arcibiskupa postavljeni, prem da su crkvene običaje od grkah poprimili. i po ćirilićkom privodu slovjenski službu Božju držali. Buduć da to vrieme nije bilo nijednoga slovjenskoga kralja koji bi bio zabranjivao, da se kaludjeri latinsko-rimskih običajah, medju Iliri nenastane i nenasele, zato se osobito Franjevci po Bosni i Slavonii naseliše, i manastire i crkve ponačinjaše, u koji su Boga, po svom načinu molili, i bližnji puk na latinski način Boga štovati

Dakle kako se vidi, većina mnienjah traži imenu Bunjevac i Šokac vrielo u vieri. Čemu se opirati nikakva nenalazim uzroka, samo mi

učili. Medju tim nikoji kralj slovjenski, po potaknutju ondašnjih vladikah, koji nisu hotieli pod vlastju arcibiskupa spljetskog stajati, i njemu nikoje crkvene onda običajne dohodke pripustiti odvrgne se i od arcibiskupa, i od pape rimskog, budući da su svi Iliri ono doba, i onako službu Božju, na grčki način držali, osim onih, koji su bliže samostanah fratarskih, i tako pod njihovom duhovnom brigom stajali. Odmetnuvši se i Pape, nebijaše im težko na grčki način bez vidjenoga poglavara crkvenoga za sebe živiti. Katolici koji su se u kojoj katoličkoj župi zatekli, ostadoše sa svojim misnikom svećenikom kod latinskih običajah, koji su pako slovjensko-grčke župnike imali, odieliše se s njimi od vlasti rimskog biskupa. Ovo je odgovor na one sumnjive rieči šokac koje se u ljanskom kalendariću nalazile.

Sada nam ostaje još da spomenemo O. Petra Katančića, koji je ovoj rieči izvor u pridalekoj starini tražio — i našao, ali je i on po svoj prilici, kao i gori rečeni zabludio. O. Petar Katančić izvodi rieč šokac u svom još neutiskanom zemljopisu Mezije i Tracije od rieči »Succus«, a zvala se ovako jedna planina, koja je Ilire od Trakah razstavljala. Stanovnici ove planine, i okolo nje, bili su s jedne strane naravno Traci a s druge Iliri. Pa su ove na granici pribivajuće Ilire, kako Ammijan i Sokrat javljaju u staro vrieme zvali succei t. j. sukci i od ovih ljudih, ili njihova imena dobiše veli naši šokci ime, budući da se je od sukci za dugo vrieme i govorenje lako šokci u izgovaranju načiniti moglo. Ovaj bi izvor rieči šokac istini još najbljižji i naravi najprikladniji bio, da je ime šokacah tako staro, kako bi O. Katančić rada; ali do nas nedodje ništa pisana, što bi nam od ove starine sviedočanstvo dati moglo; a drugo: možemo misliti, da bi se onda čitav koji priedel ili okoliš Ilirah koga mu drago zakona ovim imenom i dan danas zvati morao; medjutim vidimo, da to nije tako, dakle ono mišljenje O. Katančića nemože se ni na jedan način primiti. Izvor rieči šokac morao bi se dakle sliedećim načinom stalnije i sigurnije tražiti i možebit naći. Prvo: moramo znati, da se katolici po Slavoniji, Sriemu, Bačkoj, Bosni i po Srbiji ovim imenom posprdno nazivaju. Drugo: da katolike nijedan drugi narod i nijednog drugoga zakona ljudi nezovu Šokci, nego samo hrišćani[a]), koji su jednog i istog naroda s katolici, i to po gore spomenutih državah. Iz ovoga sliedi, da je ovo ime sama razlika zakonah stvorila, jerbo ljudi jednoga i istoga naroda i pokolenja predivke si daju zbog različitog bogoštovja. Dakle ime šokac nemožemo niti s Katančićem u dalekoj starini, u rieči sukci tražiti, niti možemo primiti, da je od magjarskog šok az, ili od talijanskoga sciocco, ili od rieči uskok načinjeno, nijednim bo se ovim nemožemo na gornja dva promatranja gledajuć podpuno i stalno o pravom izvoru osviedočiti. Naravno da nam

a) U Bačkoj je i kod katolikah to ime navadno za svoje sunarodnjake podunavske. Pisac.

neide u glavu, kad je katolik Bunjevac po III. Bonifaciju papi, zašto da nije takim postao i Šokac, a i svaki rimo-katolik Bošnjak i Dal-

sada samo u načinu bogoštovja izvor rieči šokac tražiti ostaje. Kako je gori rečeno, u stara vriemena za kraljevah srbskih, bosanskih, buduć da su uz način bogoštovja grčko-slovjenskoga pod rimskim biskupom s katolici sjedinjeni bili, — bijaše dopušteno kaludjerom latinskoga bogoštovja, po naših stranah naseljivati se, koji su ovaj puk bližnji pod svojom brigom i oblastju u duhovnih imali i njega na latinski način boga štovati učili. U ono su doba naši ljudi (kao što je i dan danas kod mnogih hrišćanah) slabo što od zakona svoga znali, nego se prekrstiti i tvrdo postiti (kalendar je onda još jedan bio, i post je bio jednak i tvrd, kao što je i danas kod katolikah bosanskih), što je dakle u ono doba ljudem moglo bolje i više u oči pasti, nego način, kojim se tko krsti? stariji pako način bijaše ovidie grčki t. j. sa tri prsta, kao što je i dan danas; noviji pako bijaše latinski, po kojem su se fratri i njihovi župljani krstili, t. j. čitavom rukom koju mi šaka zovemo. To je dakle starijemu običaju nešto novo bilo, i ljudi grčko-slovjenskoga bogoštovja počeše onda sve latinskoga bogoštovja ljude, premda su još onda mogli biti sjedinjeni pod rimskim biskupom, zvati šokac u više brojniku šakci, koji se šakom, a ne po starijem slovjenskom običaju sa tri prsta krste. Da se je poslie šakac u šokac u čestom, i da reknem, u svagdanjem govoru lahko bez svake razlike talijanskog, niemačkog štivenja, i ostalih nadotezivanja obratiti moglo i obratilo, to će mi svaki, koji je s naravju jezikah i njihovih manjih promienah poznat, lahko moći dopustiti i vierovati.... Prepisao jedan Brodjanin starinom Bunjevac iz Subotice.[α])

[11]) Niešto o ličkih bunjevacah.

Pravi postanak bunjevacah, iz koga koliena i od koga vriemena postaju, neznam temeljito navesti, već toliko ovdie zabilježeno nalazim i iz vlastita izkustva sam niekoje potankosti crpio. Odmah poslie Grkah i Avarah; od ovih se zadnji jedan dio pretvori u Hrvate, naseliše ponajviše Bunjevci pustu Liku, a kadno biesni aziatički Turci godine 1463. osvojiše Bosnu, Hercegovinu, Liku i Krbavu, tad se naši Bunjevci po bielu razprsaše. Eno bunjevacah sa onu stranu ishijanske Učke u župi Vodicam, pa i u više ishijanskih župah do rieke Raše; eno jih u Liču, Mrkopolju, Vrbovskom Fužine zagonu i malo da ne u kom selu županije riečke; ima jih u Dalmaciji i na kvarnerskim otocim, u čitavoj krajini, gdiegdie u provincijalu, u Bosnoj i Hercegovini i Albaniji pod imenom »mažari«. Da se potraži, bi se moglo u Kranjskoj i u Štajerskoj bunjevačkih plemenah naći. Svi Bunjevci obdržaše pravu katoličku vieru; jedino se Bunjevci u Hercegovini, Bosni i Albaniji, pa većim dielom i u Sriemu, Banatu i Slavoniji kadno nad njima polmiesec gospodovaše, što neimaše katoličkog svećenstva iznevierili, oni se pretvoriše u iztočnjake. Bunjevci

α) Izvadak iz Bunjevačkih i Šokačkih Novinah g. 1870. str. 143.

matinac. Ta i u jednom i u drugom bilo je za onda rimo-katolikah. Te zašto je to ime zaostalo i na onom pravoslavnom oko Velebita? A u

izim onih na kvarnerskim otocim, koji čakavski govore i slovenski svi ostali, govore pravo ikavskim jezikom. Iz ikavskog jezika bi morao, polag moje slabe prisude postajati jezik, s kojim se služi srbski narod, s kojim se hoće, da se od ikavočkog kad je u vieri razdvojen razdieli, te jedino uz »i« hoće da ima i »j« drugo je sve u govoru jednako. Ta i mi ikavci govorimo, »što« — a miesto »vjera« — »vira« velimo. Srbi iliti iztočnjaci su bunjevcom u nošnji obojega spola jako srodni, oni se od šokacah (ovdje zovućih kranjacah) bitno razlikuju. Bunjevci su ljudi bistroumni, razboriti, postojani, gostoljubivi, odvažni, dobri težaci a još bolji čobani, ćutljivi, blagi, vriedni gospodari, vode pametan i stidan govor, kao pravi kršćani bogomoljni a riedki bogogrdci. Stari su Bunjevci u prvo doba pried kućami svako jutro i svaku večer Boga molili i strogo postili, bog sačuvaj petak i subotu, pa cielu korizmu i o mlieko omrsiti. Bunjevac je pun stalne viere, kadšto poduzme riedko kad tako popušta, a nikad ne ustrašeno. Bunjevke su u svemu nalične mužkom bunjevačkom spolu, umietne, radine, dobre majke i domaćice, ukusno vežu, umietno sve tkaju i dobro šiju, sve su stidne. Čitavo bunjevačko pleme ponešeno je za voćom i jest osobito rukopružno. Bunjevačko pleme u Lici i na koliko ga ja poznajem, većim je dielom višeg stasa, crnomanjasto, smedje kose, poduguljasta obraza, crnih očijuh.[α])

[12]) A kako mnije o Bunjevcih i Šokcih učeni otac Martin Nedić, to nam god. 1881. ovako priobćih Djakovački »Glasnik«. Povjestnica kaže: kad je car grčki Fokas (god. 602.) carevao, tada je u Carigradu bio patriarha Ivan, a u Rimu bio je papa Grgur veliki. Ivan poče dakle ozbiljno raditi, da se on, a ne rimski biskup ili papa zove sveobći biskup ili patriarha. Ovomu se zahtjevanju Ivana patriarhe car Fokas, premda je bio zakleti neprijatelj Rimljanah, žestoko protivio i naredio, nek se rimski biskup prizna i štuje za obćeg biskupa svega kršćanstva, a ovo je bila velika uvrieda rečenom Ivanu, te on naredi kod sliedbenika grčke crkve u slovjenskih državah, neka se svagdje glaša, da njega priznadu za sveobćeg poglavicu kršćanstva, a ne rimskog papu. U to doba Grgur umre, a nasliedi ga Bonifacius I., a ovog nasliedi Bonifacius II., a ovog papa imenom Deusdedit; ovaj poslie tri mieseca umre, a nasliedi ga Bonifacius III. Tog vriemena, koji su grčkog patriarhu priznavali za sveobću glavu svega kršćanstva, zvali su one, koji su priznavali rimskog papu za sveobću glavu »B o n i f a c«, a odavle došlo ime »B u n j e v a c« t. j. koji sliede Bonifacija. Tomu niešta slična nalazimo i u Bosni, naime, kršćani hrišćane zovu »Efežianci« t. j. sliedbenik Marka od Efeza. I vlastitost jezika dokazuje, da ime Bunjevac nije od rieke »Bune«, kao što se čovjek n. pr. od rieke Bosne zove Bošnjak ili Bošnjanin,

α) Izvadak iz Bunjevačkih i Šokačkih Novinah g. 1870. str. 35. Stiepan Pavelić.

ostalom ako je Bunjevcu dao ime Bonifacia, morao bi pravoslavnom dati ime Ivan posteći, Cyriak ili drugi koji onog doba Carigradski patriarha a ne Marko Eugenikus Efesinski mitropolit, koji je svoju žalostnu ulogu, kao razoritelj jedinstva zasnovana u Fierontinskom saboru poslie god. 1439. odigrao. U ostalom u tom predmetu bivši naravi da se volim oslanjati samo na podatke, dobrom voljom primam svako mnienje. Te se počastjenim smatram, ako bi pradjedi iz Bosne il' Dalmacije, te starodavne kolievke (koje ime nam se i danas kao predievak dodaje), proizašli i one obitelji koje se u Bunjevcih od starine poznaju, te iste po prezimenih nalazimo u Dalmaciji, u Bosni, u Hrvatskoj, u Hercegovini, u Srbiji i Crnogori. I to na toliko, da ih netreba ikakovom pomnjom iztraživati. Podji ma kojim krajem tih zemaljah, svagdje ćeš se susriesti s onih istih prezimenih, na koja si u svojoj postojbini navikao. Eno nam Vojnića kod sadanjih ustaških četa vodje u Hercegovini, prišavšeg iz Crnogore.

§ 10.

Bunjevci i Šokci u poddunavju i podtisju starosjedilci.

Kako je sve to bivalo u starini, nespada u moj krug, zato se nje oprašćam i prelazim na onu dobu, kada su ovamo Magjari nagnuli. Nu niti ovdje neću da razmatram, kakva je bezplodna radnja i umnijih glavah, da se zabašuri svaka uspomena Slavena, koga su Magjari ovdje zatekli bili. Ta nam je svanuo dan za svako pleme slavensko, kako onom na sieveru, tako i ovom na jugu, pa će sve većim i većim postajati broj Rački-a, Mesića, Smičiklasa, Gjurića, Nenadovića, Ruvaraca, Kollara, Miklošića, Šaffarika, Palacki-a i Riegera, koji će razbistrivati, što su drugi pomutili.

Meni je veoma mala, baš mojim iztrošenim silam razmierna zadaća, predstaviti ugarskog Bunjevca i Šokca na ovoj zemlji, koja se danas širjim imenom Ugarska, a užjim Magjarska nazivlje.

od Save zove se vjetar Savac, ili čovjek Posavac ili Posavljak. Osim toga povjestnica kaže, da su za niegdašnjih progonstva iz Bosne i Ercegovine i Racke (Rascije) pomješani kršćani i hrišćani bježali u zemlje krune Ugarske, pa ipak nigdje i nitko nezove hrišćane »Bunjevci«, nego samo kršćane, a ovim su ih imenom prozvali hrišćani za porugu, kao što su jih prozvali i »Šokci«. (Naime o. Martin na drugom miestu tvrdi, da je ime »Šokac« došlo od rieči »šaka«, jer se kršćani s tri prsta pružena, a mali do malog sgrčiv krste.) Po tom dakle »Bunjevac nije topografično nego vjersko ime; kao što je to i ime »Šokac«.

Ono što je u naravi bilo svakog nekrštenog puka, izveo je i Magjar na koliko je mogao, pa i Nagy- i Kiš-Alföld, to jest sve, što je nizine i doline riekah, dakle Dunaja, Tise, Save i Drave, sva tri Kőrőša, Vaga i Maroša, to je sve zauzeo i u svojinu primio. Tim je potisnuo Slavena u otok sriemski, Slavoniju, današnju Hrvatsku, a Rusnjaka, Rumunja i Slovaka u Karpate. Ali poklie nam povjestnica o Magjaru piše, da je sve do one dobe, dok nije svetu vieru Kristovu primio, živio samo o oružju, i ratujuć u tudje zemlje, naročito u Moravsku, Niemačku, Talijansku i Grčku nasrtao, to je naravno, da niti je vriemena, a niti volje imao, da zemljište obradjuje. Nužda ga je dakle gonila na to, da kad je vlastnike zemlje odagnao, i sebe gospodarom učinio, puk nadilje neprogoni, već odbjegle pače pozove; pa se je tako dogodilo, da su Slaveni s onkraj Dunaja, uz Dunaj, pa s ove i s one strane Tise, s Magjari izmiešani, i baš isto tako kao i danas ostali, s iznimkom: da se u jedno doba Magjari u Slavene, a u drugo Slaveni u Magjare u jednom ili drugom miestu obraćali. To nam sviedoče nebrojene slavske rieči, u magjarskom, a i mnoge magjarske u slavskom jeziku zaostale.

Što je ne samo učeni Dankovski u svom riečniku dokazao, neć je na otu istinu naišao i akademik gospodin Florijan Mátyás, rodjeni magjar, kada je sastavljao svoju historiju o riečih magjarskog jezika, (što mi je ustmeno očitovao), samo što mu je djelo ostalo valjda baš zaoto neštampano u rukopisu.

Vrhu toga i veleučeni drugi magjar P. Hunfalvy priznaje, da su rieči u magjarskom jeziku, kojimi se prosviećeni odnošaji u crkvenom, državnom i družtvenom životu označuju, od Slovjena pozajmljeni[α]).

Stara pisma sviedoče, da su naši predji već i prije mohačke bitke na Dunaj, Tisu i Maroš sve do Ostrogona razprostirali se, pa isto tako baš kao i danas s Magjari, puk s pukom a plemići s plemići izmiešani živili, o tom nam jasnu sviedočbu daju i miestna imena selah i gradovah, o kojih vidimo, da su slavska pomagjarena, ili magjarska slavskim imenom zaodjenuta. A da o tom svatko razglabati uzmogne, navadjam sva miestna, a i niekoja osobna imena, koja su nam iz Bačke, Bodrogha, i Baranje, iz opisa dikalskog desi-

---

α) Ethnographie von Ungarn S. 180—185. Pozor br. 47. 1882. To je isto dokazao i učeni evangjelički pop — G. Rohonyi u svom posmrtnom djelu: Palma quam Dugonics, Similesque Magjari, Slaviae eripere attentarunt vindicata opus posthumum g. R . . . y in Gložanj cottus Bacsiensis.

stinskog od prije vriemena mohačke bitke, ili na kratko vrieme zatim sastavljena i sačuvana [13]).

[13]) 1520., 1521., 1522.

Dikalski desetine opis sastavljen iz parbenih spisah velmože Josipa Czobora, dne 8. ožujka 1783. izvadjen[α]), predočuje nam sliedeće obćine[β]) u županiji bodrožkoj (Bodrogh): Janošy, Erdealja, Sary, Budi, Gergery, Toth falu, Bodrogh, Kiskekud, Szőlős, Vizmelleky, Laka, Wudvart, Hethees, Nagy-Hethes, Warfer, Darvaz, Apatly, Érsek-Saka, Arnath, Apos, Répás szent Király Wujfalu, Bèd, Ságod, Csanad, Szentgeregh, Kertweles, Chanád, Isser, Kákos, Zent-yván, Istvanwelgye, Zentpál, Zenthyván, Belfalu, Parragh, Hwyfalu, Sykesd, Kakwch, Bathmonostra, Dawoth, Herchegsanto, Kayand, Pathala, Kathmár Eszther, Zekszél, Kakoth Halmós, Chomoklaya. Vanna, Choborszenth-Mihál, Besnye, Zanthó in Sárkez, Boroth, Sidee, Arokháza, Mathishaza, Zenthgwrgh, Gara, Borsód, Chesapa.

U okružju Bodrog-Monostor: Tyzhaz, Wely, Sary, Udvardh, Cheoth, Kyskwlwa, Retkes, Nagykwlwa, Zewlews, Kethaz, Erdealya, Leczke, Borschanch, Janosi, Papy, Kyshetes, Nagyhethes, Gessh, Baraczka, Zath.

U Obćini Tothfalu su pod ovakovimi imeni podpisani stanovnici: Pava Toh, Pava Bodroghy, Lovre Wargha, Thoma Cheke, Lovre Nagy, Ilia Kovacs, Mate Mikus, Bartal Warga, Mihojla Nagy veli in Veselw, Martin Vas, Blaž Banchyd, Gjuro Warga, Gjuro Tewtho, Matia Santha, Ivan Kokwt, Petar Wargha, Stipan Vuch, Benczo Toth, Stipan Warga, Nikola Molnar, Blaž Chonok, Nikola Borbola, Barthul Deak, Imro Chiothy, Dinisko Turčsin, Mathia Pathoczky.

1522.

Dikalski desetine opis predočuje nam sliedeće obćine u Bácskoj: Banchya, Mindszenth, Zenthlelk, Geecze, Waryad, Kapwet, Horvathy Kerekd, Machal, Gare, Isak, Keseked, Thyl, Tolmach, Dal, Chyka, Mattha, Cser, Jakabfalva, Alatk, Jono, Iwankafalva, Tothfalu, Chomafalwa, Ewk, Petrwcz, Tharcza, Kypak, Thatar, Rew, Banrad, Monostorszegh, Zeplak, Herne Tothchiregh, Herdemegh, Kéménd, Dersfalwa, Fabianfalwa, Kereszthur, Berchek, Herchek, Falkhomar, Baykhot Fyzegh, Cherefalwa, Zond, Chazlo, Kyzond, Tothchyregh, Kereszthur, Keemen, Jozan, Drag Vasarwskarad, Zayol, Kiszath, Morthalyos, Chemery, Bodogazonfalwa, Chyregh, Boron, Hedwar, Szenth-András, Izpanfalwa, Tothwayzka, Perkeleth, Vayzka, Bozyas, Kerels, Tothfalu, Morhanth, Moricka, Kysfalud, Alsopalona, Felsepalona, Nemethy, Kysgerech, Naghgerecz, Kwegethew, Warzegh Hwlatagh,

α) Budimski zemaljski arkiv. Fasc. 1710. br. 29.

β) Občine ako su imena razriedjenim slovima štampana, nose na sebi biljeg slavenski, premako je obrazina magjarskog jezika nataknuta.

Kako su medjutim bili ovdje Slaveni po granah razdieljeni, to bi težko bilo razjasniti. Ipak ono što danas vidimo, služi nam ogledalom, da u njem prošlost ugledamo.

Nagwegh, Zenthmartony, Feleghaz, Tyrfalwa, Werefyen, Peczel, Nychh, Fedwar, Monosfalwa, Lengel, Iwfalu, Zenth-Lőrincz, Egyedfalwa, Zwrdok, Gemechen, Zandorfalwa.

U Monostorszeghu nalaze se imena stanovnikah: Petar i Augustin Morich.

Falkhómár: Reta Margith.

Cserefalva: Barnaba Thwda, Lovre Thus, Martin i Stefan, Thuza, Chiko, Mate Mart. Vhrto, Stef. Tholos, Gjuro Bodis, Fabian Chovachu, Lovre Miszaros, Reta Zeplachije, Petar Nema, Tobia Kható, Petar Milath, Benczo, Barich, Mihojla Bacha, Barnaba Zezethy, Barnab Mathy, Mathe Alatky, Petar Jobothw, Blaž Miszaros; u Zaglu: Radonja Voch, Ivan Jelko; u Kiszathu: Bartul Bichak, Ilia Vocahin; u Bodogaszonyfalva: Thoma i Kliment Rados, Gregur Remeeh; u Boroni: Benczo Miche; u Hedwaghu: Ivan Suga, Lovre Ochich; u Zenth-Andrašu: Andria, Ivan, Imra Iweta, Pava Pochocha, Dimitria Zatoch, Mathia Iweta, Bartul Banchi, Pava Zerenche, Sofia Ago; u Tothvajszky: Dimit., Luka, Lovre Zabo, Jab. Faboh, Pava Micha; u Moriczki: Mihojla Bedeih, Stipan Kupcza, Mijo Choncha, Blaz Radah; u Alsopaloni: Mihojla Capoch, Toma Kaitha, Martin Philah, Luka Antha, Imra Bobich, Ambros Ancha, Diniško Cherech; u Felsőpaloni: Filip Jurachin, Pet. Cik, Šimun Threczin; u Nemethu: Gjuro Khatho, Nik. Dwbitha, Pava Bedeh, Jakov Domoh, Pava Kozák; u Kisgerechu: Nik. Kathona, Imra Zerenich, Mijo Karloh, Ilija Zevech, Stip. Benceh, u Nagy-Gergechu: Imra Marich; u Kewegethewu: Andria Berech, Ivan Ceceh; u Monostorfalwi: Andria Capuch, Gabro Czyrak, Andria Horvath, Imra Zilech, Ivan Cwrka; u Zenthlőrincu: Nik. Kathona, Ivan Palech, Mijo Alch, Blaž Cereh; u Egyedfalwa-u: Stipan Pogacha; u Awrdoku: Filin Bwhach, Grgha Warghah, Pava Mato Brasoh; u Gemeczenu: Grga Myladin, Dimitria Cocha, Ivan Dorka, Blaž Babach itd.

Miesta iz starih povlasticah povadjena u budimskom arkivu.

1462. Kralj Matija daruje Jelisavi Szilagyi sliedeća sela: Okor-Keregegház, Nagybaych, Fybaich, Hymesegház, Kewkewkews, Wyzethworol i pustare Hegyesthwrol, Akosthwrol, Feyekakathvorol u Bačkoj.

1409. Obitelji Reeg, o kojoj se piše, da je sklavska, daruju se sela: Bodroghska, Reegh, Bakach, Zenth-András, Chamakla, Bakhetw, Calman, Zenth-Márton.

Fasc. 1525. br. 25. Godine 1462. spominje se Baymok u Chongradu, a Borsod u valkovačkoj županiji.

Fasc. 1503. br. 19. Godine 1279. dolazi naprvo Boršod takodjer u valkovačkoj županiji.

Tamo od Sirmiuma protezahu se gore Šokci s ove i s one strane Dunaja u Baraniju i Tolnu, a u sredini Bačke, većma onamo k Tisi,

Fasc. 1508. br. 34. Godine 1462. nalazi se Pachyr u županiji Chongrad, a god. 1308. Zebuszegh u Bačkoj.

Fasc. 1522. br. 30. Albe kralj daruje bodroghske obćine: Madaraš, Towankuth, Zabatka, Halaš i polovicu sela Chewzapa.

1483. sudište županije bodroghske jest varošica Haj St. Lőrincz.

1499. Czobor traži sela: Tapolcza i St. Pál na kraju bodroghske županije; a god. 1520. sela: Parragh i Hwyfalw.

Fasc. 1710. br. 29. od god. 1633. u palatinskih darovnicah gospodara Wesselenyia, Eszterhazya i Palfay-a, nalaze se sliedeća sela i pustare u Bačkoj; 1655. sela racka: Nagy- et Kis-Velik i Mali Gjurić, Zlokuha, Krussovje inače Körtvélyes; sela racka Kovinczy, latine Keresztur, Botna, Vekalo, Tompa, Mirgus, — i pustare Kutas, Csekeria, Felső-Also Roglatica, Kumbania, Baraczka, Borsod, Monostor, Szurdoh, Pejaka, Bigitta, Sary, Czalla, Kozmo Borod, Sztanicic. — Sela racka: Czicz o, Dantova, Zlokrošny, Bobora. Sela opustošena: Adorian, Pucz, Hat, Horpas. Ceste, sela i šume: Braknonity, Boba, Obus, Haraszthy, Radunich. Sela Bikes, Gád, Biabonovo. Izpraznjena sela: Sary, Meriticz, selo Cseptő. Pustare: Horgas, Puczat; selo: Aranyos, Szalasić, Richa, Czeczo, Filipovo-selo, Opsenicha, Nagy-Devecser, Szementhő, Mélysi, Pehocza, Sofron, Filyti, Atkal; pustara Kis-Malios.

Zemaljski opis u Bačkoj, obavljen dne 7. travnja 1727. po g. Ivanu Zadich-u podžupanu (viceispanu) sadržaje dolje poredane obćine sa svimi njihovimi stanovnici, od kojih sam samo njekoliko izvadio, za da se vidi, kakova su, imena bila.

Monostorszegh: Andria Janich, Pero Jager, Sivko Janus, Martin Jerkovich, Andrija Blažev, Marko Palech, Mart. Kovács, Pava Vinko, Simon Pošta, Mijo Balmakovich, Jakob Darasus, Thoma Vidakov, Ilija Susich, Blaž Madestia, Mirko Pavošev, Josa Pejakov. Ovakova su i ona pomiešavših u »ich« i »vich«. — U Storbaczu i u Kolluthu svršuju se gotovo sva na »in, ich« i »vich«. U Bereghu su izmiešana kao n. p. Marko Tercin, Gorjanacz Daražac, Filipovich. U Szantovi: Marko Kollar, Ivan Lepokatić, Kovacsevich, Kovacs i Bosin; u Dautovi: Stip. Sagorcsin, Gruševacz, a druga su izmiešana i od sela uzeta. U Baracski: Kollar, Jankovcsanin, Tatich, Sivkovich, Putnikov i Zelkov. U Bathmonostoru: Passinada, Mirko Šink, Branko Lala, Ign. Adjunin, Godecsovan, Stojanovich. Medju ovimi ima u ostalom i magjarskih. — U Daroszlo-u su pomiešana sa onimi u »ich« i »vich«, a tako i u Prig. St. Ivanu. U Kupustini: Radosavlev, Runavacz, Dombovacz, izmiešana. U Bukcsipovczi: Kikan, Vertinos, Ravich, Nemirlich i Vidakovich — izmiešana. U Karavukovu: Ostoin Grujich, Chekerdia, Koláz, Vukesich, Bosnyák. Nalazi se u Sztivcu i pustari Gakovi i Magjarah izmiešanih.

Bunjevci i to sve do Budima, svagdje dakako većinom sa Srbî u zajednici.

U Futaku: Sremacz, Bugarin, Baba, Bogicsev, Csobanin. Malo ih je na »in«, »ich« i »vich«. U Petrovcu su izmiešana: a u Begeču od sela Gospodince: Taczak, Nikolin, Katy, Mali, Lilicza, Utva, Srbich i Jankovslev. Sela Kobila, Mossorin, Prekaja i Lok, neimaju imenah na »in«, »ich« i »vich«.

1723. Bacs. — Bachlia, Mali, Philipovich, Betyams — izmiešana.

Bajska selitšta (salaši), kao: Gara, Vaskuth, Bikely, St. Ivan, te u Katymaru i Almašu, imaju sva imena na »in«, »ich« i »vich«.

1726. Plavna ima: Kaplarov i Kurucz, — malo na »ich« i »vich«.

Za Vajskom ide selo Kladje.

Fasc. 1710. br. 5. Velmožni Ganyí u parbi Czoborskoj dne 22. veljače 1789, preslušava svjedoke u pogledu obćinah i pustarah, iz koje se vidi, da je postojala odnosno bila pustara: Aranyadis, Sireg, Kamenden, Medenicza, Almás (gdje su se vidile i ruševine crkve), Topolya i Parasztin. Za pustaru Kenyereš neznadu, već za Kruševlje, medju kojom i Sztanicsiczom pruža, se jezero, koje se nazivlje barom »Zecha«. Kakova je niemačko selo uz Zombor; a ona stara Gakova, što je danas Brestovac, leži medju Szaparom i Veprovcem. Janko je bio Raczom »Jankovacz«. Kod Palanke su pustare: Thiteus, Ürös. Neznaju, da se Topola njekoč »Toporczom« zvala. — Kod Kupusztina nalazi se bara pod imenom Hetešica; ali o pustari Heteš, ništa neznaju. Vele, da su Raczi selo Almas, »Halmašem« nazivali.

Za onda su kameralskimi obćinami bila u somborskom okružju sliedeća mjesta: Monostorszegh, Szontha, Prigl, St. Ivan, Karavukova, Doroszló, Bezdán, Kupuszina, Bogojeva i Raczmilitics; u okružju Palanke: Playna Bukin, Silbaš, Paraga, Hodzságh, Tovarišova, Bulkeszt, Obrovacz, Gajdobra, Sivacz, Ocz, Uj-Verbasz, Ókér, Sove, Despot St. Ivan, Pivnicza i Kuczura; u okružju Szantove: Szantova, Berégh, Dautova, Csatalja, Baracska i Kolluth.

Mjesta prozvana Nassaditska a kasnije Čajkaska, Mossorin, Gospodince, Lok, Gardinovacz, Kobila, Katy, Titel. Sedmicu su predavala mjesta: Apatin, Brestovacz, Gakova, Keresztur, Filipova, Veprovacz, Kula, Prekaja, Tudja, Ó-Palanka, Petrovoselo i St. Tamás. — A u drugom opisu medju god. 1723.—1731. opisuju se sela: St. Tamás, Csakovacz, Mlagje, Bassinada Sztapár, Nemes, Csastér, Hegyes, Parasztina, Sztublina, Torzsa, Nadaly, Martonyos, Csernak, Csurogh, Kis-Dobra, Feketity, Golozelisthe, Gložan, Hegyes, Kis-Kér, Lalich. Pronicz, Perkasov, Iruma. U zakupu bivše pustare: Ostrovnicza, Filipovo, Medgjes, Nemusich, Perkosevo, Petrovacza, Birvala, Bresztovacz, Keresztur, Bandobra, Bellya, Roglaticza, Gološtinje, Aulpin, Balkest, Szudbina. Subatičke pustare: Vanteelek, Gyurgye, Tavankut, Verusich, Sebesich, Ludos, Csantavir, Baymak.

Ali uz to ipak netreba zaboraviti; da su se ove grane i miešale, te nalazimo i uz Dunaj Bunjevacah, naročito u Baškutu, Baji,

Fasc. 1004. br. 60. svez. 55. Godine 1712. navadja nieki barun Ladislav Ebergényi sliedeće obćine: Ranyes, Bela, Zlokrussa, Baskut, Gara, Also Monostor, Legeny, Szántova, Beregh, Kaluth, Szerbács, Kupuszina, Bukcsinovicz, Bodgyán, Bara, Feőlse ö Monostor, Szivacz, St. Ivan, Katty, Mussurin, Kobila, Titel, Ponszky, Zombor, Rén, Jankovacz, Mélykút, Kumbaja, Matyeove, Csatalya, Belos, Lőrincze, Lok, Puszta Szent Mihál, Uzdi Szullihál, Pápi, Telek, Klenti Telek, Dobovnok, Udvard, Varasd, Szurtkány, Staracska, St. Györgу, Körmes, Paris, Therenyö, Baracska — kao fiškalske, pitajuć, da li niesu izmiešane i crkvene?

Ovo je sve Racko.

U arkivu budimskom fasc. 101. br. 16. prigodom razprave o utjelovljenju Krajine, navadjaju se sliedeća mjesta kao racki šanci:

Reske, Martonyos, Kanizsa, Szentha, Ostrova t. j. Ada, Mohosly, Petrovasela, Földvár, Becse, Csurogh, Zsablya, St. Tamás, Bresztovácz, Sombor, Szabadka; a u okolišu petrovaradinskom: Šanac petrovaradinski, t. j. Novisâd, Kobilla, Vilova, Tétely, Palanka i Csenye. Godina i mjesto nije napisano.

To je sve Racko.

Br. 4. str. 432. Godine 1557. navadjaju se mjesta koja se u Baranji nalaze:[α]

Gyüd, Berecsnye, Zeles, Poborzeles, Bodaša, Gredisthye, Zook, Cherkuth, Malom, Okoragy, Pitthes, Bákonya, Bewehchyerd, Gadán, Zylvas, Zeüske, Veczer, Zalontha, Nemegy, Bostha, Regewnye, Kemhid, Zenth-Demeter, Lorantfalva, Zelfalu, Lodhard, Keüvke, Petherd, Berán, Herend, Érsekkyskewesd, Zenth-Miklos, Nyaratd, Zaprogyr, Zakal, Rakos, Balwanios, Abalygerthy, Zabochy, Metce, Szewrevo, Zensked, Kiskozár, Zomoly, Izewgy, Kezew, Pogány, Lomov ili Šomov, Zentheržiebeth, Okri, Zenthgáll, Lórantfalva, Parraghy, Arpád, Lypochu, Egrišto, Erfe, Zenth-Miklós, Biked, Migyefalva, Zenth-Damján, Kethely, Zent-Márton, Hertelend, Almas, Korpád, Kaan, Bystrica, Hagymáš, Zlathina, Hethmehele, Okorvölgy, Zenth-Katarina, Hethfehele, Karachyachyfalva, Chyerdi, Boda, Phwron, Győd, Velyn, Gáre, Aranyos, Kyazzonfalwa, Kerys, Nagy-Besen, Kis-Belek, Kakychy, Gylvanfalva, Ozd, Osztrhó, Kerthenye, Pelerd, Pozdán, Igrychije, Okorány, Kis-Pessen, Poborfalva, Radfalva, Wyfalva, Haraszthy, Hathwan, Phopord, Wayzlo, Chyerthesche, Samod, Hidwégh, Dobvaychaya, Papragy, Haraszthy, Besem, Megyer, Patachy, Beüdkez, Harkán, Abranthoya, Nagywyfalu, Kis-Harsán, Felfalw-Ellend, Hashagy, Heder, Nagy-Harsán, Nagyfalw, Kápolna, Szenth-Gyenyes, Nagywachy, Pethve, Gywlafalwa, Vivin, Babocha, Zantho, Helesfalwa, Kalachya, Mechyhe, Molnos, Ohor,

---

α) Na riedje štampana, nose biljeg slavenstva.

Csebu, Novoselu, Futoku i Novomsadu. O tom ćemo se još većma uvjeriti, ako pogledamo u zemlopis Orthelija[a]) u kom, i to u izdanju:

Senkyschyan, Kapolnás, Peterde, Agg-Telel, Gyegyfalwa, Almamellek, Ochyard, Kyzder, Peremhegy, Boldogh-Asszony, Koronača, Araniás, Bewdechhyfalwa, Gerchyen, Egerszegh, Bellye, Kisostro, Kisfalw, Barchya, Baxa, Puszta, Zenth-Márton, Borytheleke, Choka, Mints, Zemt Zawa, Chonatha, Zents, Laszló-Kereszthur, Zenth-Miklos, Zwrdalaka, Zentherzsébeth, Sebews, Kanothfalwa, Botsika, Bewgyer, Feketehegy, Fyzesd, Agy-Belek, Bath Mindszenth, Medwez, Pethe, Werthike, Berewkfalwa, Bodou Monjarwid, Bagotha, Pegherin, Udwarthly, Nagy-Kotar, Becefalwa, Bodorfalwa, Lapsy, Lyky, Hernathfalwa, Pewtery, Palfalwa, Gerde, Bogad, Genrychie, Marochya, Lebanfalwa, Nagywatsy, Poklostho, Denyebeky, Semlekhegy, Sybolts, Zent-Egyed, Remethe, Tothfalu, Chyokma, Endewsfalu, Nagy-Byan, Kyskövesd, Erczy, Kewesd, Berechyen.

U tolnanskoj županiji onda je bila Iwkaa i Iregh.

Izwadak

iz zemaljskoga opisa baranjske županije, obavljena 1696. po prečastnom Mihojlu Csanaky-u opatu i Veszprimskom kanoniku štiocu, i gosp. Ivanu Szigethy — toga kaptola prisegnutomu bilježniku.

Ovdje se navadjaju samo one obćine, u kojih stanuju Raci, za onda imenom Ilirah označeni.

Kublin: njekoja imena Juricza, Radiša, Pánt, Szana, Vidak.

Némethi: Bošnjak, Gorianitz, Abraham Vandanics, Bošnjak, Simič, Matić, Lomić, Sztimanovich, Lukačević.

Mosgó: Žuvić, Lučić, Bošnjak, Szučić, Matyašović.

Villán: kaže da su svi stanovnici Raci, sa imenimi okončani »in« i »ich«.

Pocsa: Bošnjak, Bošiković, Vraczau. Ima i u Velikom Haršanyu niekoliko Jlira.

Kassád: Kopanlia, Rišitar, Kovačević, Maraševié, Kasačon.

Bán: Bošnjak, Sriemacz, Toth, Danielović, Gorbris, Bacsvanin Thodor.

Kisfalu; Stojan, Crnogorac, Sinko, Čuvečia, Mačnani, Zanessa, Urica, Gančinac, Bošnjak, Šokac.

U Baranyavaru su Iliri, a njekoč i u Monoštoru.

U Lücsu su Iliri izmiešani, sa okončkom na »ich«. Isto je tako i u Magyar-Boya, Racz-Boya i u Lipom.

Marok. Tuj se navadjaju stanovnici samo pod krstnim imenom. Takodjer su u Nagy-Kácsfalu, Petendu i Maysu Iliri s Magyari.

Daráz: Jusin, Starac, Brodgyasi, Dekanis Jančić, Pessovan, Klutaž.

Marok: Balatinecz, Jurovič, Tersić.

Isip: Molár, Dugi, Csurcsia, Thomiš, Starac, Lukač.

Dalok: izmiešani su sa onimi na »ich«.

α) Theatrum orbis Terrarum, seu Atlas Antverpiae 1570. Kalačka knjižnica.

od god. 1596., stoji velikimi pismeni natiskano »Rasciani«, na kom se u izdanju prvom nalaze polja Mahovska i Mačovska, sačinjavajuća

Szekesü: malo Ilirah kao i u Babarczu.
Rácz-Liptod: Milisava Fećovan, Vukadi, Marian Milio.
Bátaszék: Iliri izmiešani i na »ich«.
U Emenyi i Demirkapi su Iliri izmiešani.
Pécsvarad, Szent-Katarina, malo na »ich«, Šumberek, pomiešani i na »ich«.
Nadasd: Iliri s krstnimi imeni, i Ugri.
Bekefa i Vörsönd: Iliri.
Cziko: pomiešani s Magjari.
Hodas: Iliri.
Kublin: Iliri s krstnimi imeni.
Hajmás: Iliri.
Györgen: pomiešani s Magjari.
Mowilah, Kazar, Ó-Stiszen, Konfalu i Bikala: sve sami Iliri.
Nyérges: s krstnimi imeni.
Baratur, Samos ili Janos, Pocsu, Köncse, Jakofalu, Kisbudmir, Masa ili Kasha, Juni, Borgas Kissa, Burian i Nagy-Budmir, sve sami Iliri, smiešani s onimi u »ich«.
Udvard, Szökve: Iliri.
Belévardi: pomiešani s Magjari.

Magjaru je i Niemcu u navadi, da ondje gdje je moguće, svako mjesto prevadja na svoj jezik. Ako se tko hoće o tom da osvjedoči, neka potraži sela šopronske, gjurske i željezne županije, pa će naći, da gotovo svako nosi toliko imenah, koliko sadržaje u sebi narodnostih. A to je nepobitna istina, da tamo gdje i danas stanuju Slaveni, da su ondje prije Magjara i Niemca stanovali.

I ove je godine u mjesecu ožujku izdana ministarska naredba po kojoj je u trenčinskoj županiji više mjestnih imena pomagjareno. Dakle nespretno je vrlo od učena povjestničara g. Pešti Frigyesa, kada u iztraživanju valkovarske utonule županije, ide čak tamo do Zemuna, pa u svoj današnjoj Slavoniji traži gole Magjare[α]), tobož zato, što je u listinah nalazio imena mjestah, koja imahu na koncu dodatak »falva«, pa mudruje, da su kasnje načinili od »Bogdanfalva« Bogdanoc, »Košarfalva« Košarovac, »Milkafalva« Milkovce itd. Nu da je učeni gospodin, prije no što bi ovako na svoju ruku sudio po pukih imenih, najprije ista imena uz znanje mà kojeg slavskog jezika razmatrao, to bi se za cielo osvjedočio, da ni u jednom po njem navedenih mjestnih imeni, neima ni sjene magjarskog jezičnog

---

α) Nije ni čudo, kada i današnji Niemci u svojih novinah na sav glas viču, da »današnja Hrvtska u obće neima nikakva historičkoga prava, pak niti na sadašnje svoje hrvatsko-slavonsko zemljište .... dočim su slavonska i njekim dielom zagorska okružja bila magjarske županije.« — Čudo da netvrde, da su novci u naših žepovih, ne naši, već njihovi. Op. prep.

prostor današnjeg Torontala i bivše banatske granice (militarije), — tamo, gdje je zasnovao svoju kraljevinu Jovan = Ivan car; onamo od Lipe gore s obe strane Tise[α]), pa su medju ovom i Dunajem, počam od Titela gore do telečkanskih briegova, čega radi je mačvanski ban i velikim županom bačkim bivao. A dalje gore k Budimu, bijahu s Magjari pomiešani. Uprav zato se je u tih krajevih s ove i s one strane Dunaja, rieč »Bath« ponajviše ukorienila na toliko, da su u gore spomenutu izdanju Orthelija na prostoru, koji Šárkőzom nazivlje, i s ove strane Dunaja počam od Šolta, a s one od Pakšá dolje pruža, piše »Comitatus Bathiensis«, zatim »Bodrogh« i onda »Bácsmegje«, koji se ovako zove i kod Gjure Sriemca, kada na strani 142. i 167. govori o plemićih, tužeći se Zapolji, da je Ivan car njihove zemlje Tracianom podielio. Ovo mora da priznaje i g. Pešti Frigyeš, kada na strani 262. svoga spomenutoga djela ovako govori: »Useljivanje Srbah, bolje rekuć Bošnjakah, počimlje u dobi kralja Sigismunda, ponavlja se pod kraljem Adalbertom, a osobito Matijašem okolo god. 1465., kada su sa Vukom Brankovićem, unukom Gjure Despota, mnogobrojne obitelji uselile se, te po Sriemu i susjednih županija ponamiestile se.

Pa se je tim načinom dogodilo, da su Slaveni u svako doba i plemićkimi povlasticami nadarivani bili. O čem će se svatko na lahku ruku uvjeriti: Ako mu se prohtelo bude, stare listine u budimskom i bečkom kameralnom arkivu prevrtati. A baš nimalo nećemo o tom

znaka, pa što svaka ta rieč nosi sobom u slavenskom jeziku poznatu stvar. A jerbo tvrdi, da su mnoga mjesta od posjedujućih obiteljih posudila svoja imena, to da mu pristranost nije zastrla vid duševnih očijuh, mahom bi opazio, da »falva« ništa drugo neznači nego posjed, sličan onomu u slavskom jeziku: Poljakov, Gorčakov, Vukov itd. On zaboravlja, da listine u ovom obziru polažu svjedočbu jedino za posjedujuće plemiće, koji da su pod krunom sv. Stjepana magjari svagdje u većini bili, neće tajiti ni jedan Slaven[β]). Slaven riedje no itko drugi prevadja u svoj jezik već uobičajena magjarska ili niemačka imena.

α) Rukopis Gjure Sriemca, izdan po Gustavu Venczelu. Troškom ugarske akademije. 1857.

β) Pešti Frigyeš: Eltűnt vármegyék, str. 262. Šteta, što valkovsku županiju netraži uz Dunaj, tamo naime gdje je tolnanska. Ta listine pokazuju, da je Madocsa, štono je god. 1706. Gjuri Pekrin darovana, u Valkovu ležala. Po njem nebi danas bilo ni Slavonije ni Hrvatske. To je njemu sve Magyarska. On zaboravlja, da su se granice (medje) vazda po moći i vlasti, pače i po imenu mienjale. On neće da zna, da je njekoč Slavonija tja tamo okolo blatnog jezera (Balaton) bila, i to okolo god. 798. Jireček, str. 164.

dvojiti, da su ovudan prije mohačke bitke stanovali Slaveni, ako pomno pretraživali i razmatrali budemo o njih stare podatke.[14])

[14]) Iz dobe Andrije II. kralja ugarskoga, sačuvala se je oporuka kraljevskoga vojnika grofa Behicha god. 1220., a kao pravi plemići kraljevski, sliede god. 1242. ugarskoga kralja Belu IV. uklanjajućega se izpred čoporah tatarskih u Dalmaciju: Dicklišich, Rubinich, Davidovich, Mikulich i Radich[α]).

Kao velikaši i vojskovodje racki pred nesretnom mohačkom bitkom, utanačenu za boj osnovu, i od svoje strane odobravaju: Radisch, bolje Radić, Božić i Pavao Bakić[β]).

Prigodom obsiedanja Beča, kada su Niemci po izdajstvu Čeha, Cherozlava, htieli iz zasjede ubiti Matišu kralja, poslušav isti svoja dva viećnika, naredi juriš, i za ovaj izabere Race i 4000 konjanikah, koje izašalje proti Beču[γ]).

Godine 1526. u obrani Petrovaradina, da se barem ponješto napredovanje turske sile prieči, upotriebljuje Pavao Tomary, pod imenom fratra Cheri-Paše[δ]) poznat, kao dolnje Ugarske zapovjednik, i brodarsku vojsku, imenom Nazadistah, nazvanu, o kojoj piše Broderić:

»Imao je« veli, »na Dunaju brodarsku vojsku od onih, koje mi nazivamo Nazadistom, akroprem ne malu, ali od neprijateljske ipak mnogo manju« [ε]). A od Nazadistih svi stari spisi u bečkom dvorskom Arkivu sačuvani, kao o rodjenih Raci pišu. Njihovo ime i zvanje zadržali su u živoj uspomeni šajkaši, kojino su nedavno k bačkoj županiji pridieljeni i utjelovljeni.

Kada je Toma nadbiskup Ostrogonski varkom osnovanom u družtvu Pavla Kinizsya i Stjepana Bathorya, uzprkos pet put polotenoj prisegi, nagovorio Ivana Korvina, sina kralja Matije, poslie e deve smrti, da se sa sviem blagom za sada iz Budima izseli, gdje će drugoga za kralja birati, pa mu još varalice izdadu i osjegurajuće pismo, da ga neće na putu progoniti, ipak su za njim u potjeru udarili s vojskom, kojoj se okolo Biograda opire pomoćna vojska Lovre Ujlakya: piše Sriemac, da su u toj potjeri izmiešani bili i Raci i Vlasi s Ugri, te nadvladali čete Korvinove[ζ]).

Gjuro Sriemski svietovni pop te dvorski kapelan u Budimu, a zatim pri dvoru Zapoljievom, u svojoj latinskoj povjestnici veli, da

α) Katančić: Specimen Philol. Pann. Lib. II. § 3. Nr. 3.

β) Stephani Broderici Narracio de proelio quoad Mohacsium ao. 1526. Ludovicus Rex Hung. periit pag. 52.

γ) Georg Sriemac. Str. 23.

δ) Cheri-Paša t. j. Fratar Paša, tako su bo redovnike franjevce, koji se držahu uz strožija pravila njihovoga reda, kod nas nazivali od glavnoga im samostana Cher Kewer Kewe Kewy a danas Kubin u banatskoj granici. O tih Franjevcih Cher-skih piše o. Urban Friedrich Histor. Provinc. Salvatorianae P. I. p. 2. Otac Feremdžin.

ε) Broderić. str. 29—30.

ζ) Georg Sriemac. str. 34.

Nu nadošao je Turčin, pa kad je progutao grčko carstvo, slomio Bugarsku i Srbiju, potlačio Bosnu i uvukao se u Dalmacju, te pre-

je Stjepan Zapolyja bio Sklav t. j. slaven iz Bosne,α) sela Zapulia, koga je kralj Sigismund obljubio poradi jezika, a poradi zaslugah nadario gradom Šepeškim odakle se grofom sepeškim prozvao.

Stjepan je imao dva sina, Ivana i Gjuru. Ovaj potonji poginuo je od ruke Pavla Tomory-a u Szekcsőu, a Ivan je postao kraljem. Zato je Pavao Warda, biskup jegarski, Ivanu već kao kralju rekao: »Vi ste kao Sklav (Slaven), navikao svinjetinu jiesti« (budué da mu je kralj iz šale dao prigotoviti cieli objed iz same svinjetine); a kralj mu na to odvrati, da on opet ima narav tursku, pošto neće, da jiede svinjetinu. Isti taj Ivan govorio je slavenski, pa se odtuda i može misliti, zašto su uz njega stajali vodje slavenske.

A onom prilikom (god. 1514.), kada je Ivan Zapolja grof sepeški u ime kralja po svom stricu Petroviću na ustaše kmetske poslao list, u kom ih pozivlje na mir i opominje, da se svatko k svojoj kući i k poslu svom povrati, obećavši im u ime kraljevo oprošćenje, što je Petrović i riečju podupirao, te se Gjuro Dozsa Zapoljiu predao: tom prilikom je — veli Sriemac — Thrak Radosav sa svojimi četami k Zapoljiu prešao, o kom podjedno pripovieda, kako je pobio Gjuru Prenyja u okolici Maroša. Nadilje govori, da je istoga iz pogibelji života izbavio velemožni gospodar Marko Jakčić, i u svom uz Maroš sagradjenu gradu, nedjelju danah skrivena držao. A gdje piše, da su velikaši trački i magjarski, zamrziv cara Ivana, njega pred Zapolyjom ocrnili, te je Imra Cibak, dobivši nalog, uz podporu vojvodah »de Karanšebes, de Lugaš« i velikaša vlaških »de Kőrősbanya« (i Vlasi su bili Raci), Ivana cara potukao, tamo dodaje, da su god. 1527. doglavnici njegovi i preostavši vojnici, pobjegav njekoji, povukli se u Tursku, dočim se drugi raztrkaše medju tračke poljodjelce.β)

Od istog pisca doznajemo, da je Zapoljia poslie mohačke bitke povukao se u Tokay, i tamo god. 1526. dočuo, da se je njeki čovjek, Trak, u okolici Lippe pokazao, te da se zove Ivan Car, koga Magjari prozvaše »fekete ember« t. j. crni čovjek, a Tracijani kao kakovu svetcu proroku hrliše. Ovaj čuvši, da bi ga Zapoljia rado vidio, otidje k njemu u Tokaj, te se njegovoj stranci zavjeri i pridruži,

---

α) Ja sam u pomanjkanju drugih izvora, sav Šematizam bosanskih redovnika pregledao pa nigdje sela Zapulia nisam našao. Nasuprot piše njekoč učeni liečnik požežki Dr. Antun Pavić u Arkivu za Jugoslavensku povjestnicu knj. II. (koju je uredio Kukuljević 1852. god.) str. 343. ovako:

24. Sa dokazi može se posviedočiti, da kralja Zapolje porodica kako i njegovog strica Petra Petrovića baš iz ove županije (požežke) proizlaži. Zavičaj prvog zove se i sada Zapolja a drugoga Petrovo selo obadvoje u Gradiškoj regementi. Otac Feremdžin.

β) Szeremi György emlékirata 1484—1543. str. 162—168.

varom ili mačem osvojio mal' ne cielu Magjarsku, tada je sve svojim trostručnim prolazom, što je u ravnica i nizina riekah magjarsko i

čega radi mu Zapoljia pokloni Bačku, odakle su stanovnici izbjegli bili.[α]

Prigodom krunisanja Ivana Zapoljie, spominje se medju onimi koji okrunjenoga pratiše izvan Stolnoga-Biograda na poznati brieg, sa kojega u znak obrane, kralj na četiri strane mačem križaše, i vojvoda Pavao Bacsich sa svojom tračkom četom, na čast i obranu Ivana Zapoljie, od Ivana cara poslanom[β].

A drugi vojvoda Trak Radich primjećuje okrunjenomu Zapolji, veleć: »Običaj je, da kralj na mjestu krunisanja provede samo tri dana i tri noći, a ti« veli Radich »t r a č k i, I v a n e Z a p o l j i o, već dva tjedna ovdje ležiš«. Pa ga svjetuje, da svoje čete diže i vodi proti Čehu i Niemcu i zasjedne Požun, govoreć: »Principiis obsta ne sero medicina paretur«.[γ] Zlu u početku trieba na put stati.

Velikaši tracki, i to: mladi Bolaban, Božo Radić, Rodonja Voža, Jakšich Marko i Farkas te Petar Ostharovich sa svojimi 1200 konjanika tračkih, prate god. 1528. kralja Zapoljiu k Tokaju,[δ] kojom prigodom nezadovoljni velikaši magjarski izjavljuju, da kada bi Radić uz nje pristao, odmah bi Ivana kralja umoriti mogli.[ε]

Te iste godine mjeseca prosinca hotiev Zapoljia Temišvar na silu uzeti, na tom putu iduć iz Csanada, prenoći u r a c k o j o b ć i n i H e t y s i provede tamo pet danah.

Godine 1529. koncem kolovoza krećuć se Zapoljia iz Mohača, gdje je imao sastanak s turskim carem, te kad ovaj s desne a onaj s lieve strane Dunaja sa svojom se vojskom k Budimu približavao, izidjoše blizu Rackeve Traci na poklon Zapolji, te sebe u njegovu zaštitu preporučujuć, mole, da im se ništa zla neučini.[ζ]

Čauši i janjičari su inštalirali Ivana Zapoljiu u Budimu za magjarskog kralja, slavenskim jezikom.[η]

God. 1537. kada su Niemci opet obsjeli Budim, dodje na obranu Zapoljie Petar Otharovich sa Traci i Turci[ϑ]

Petar Zrinji uhvaćen po Ferdinandu I. i okrivljen poradi izdajstva, u svojoj obrani reče: »Na koliko sam mogao da učvrstim Vaše Gospodstvo, (Ferdinandovo), vodio sam magjarsku i t r a č k u miliciju, te ju u odanosti utvrdjivao«.[ι]

Prigodom opisivanja borbe u Stolnom-Biogradu (Alba Regia), koji grad sultan Selim god. 1543. n a š k i »U s t o n i m-B e o g r a d o m«

α) Naravno plemićki posjednici.
β) Gjuro Sriemac. str. 138.
γ) Str. 142.
δ) Str. 208.
ε) Str. 245.
ζ) Str. 260.
η) Str. 263.
ϑ) Str. 282.
ι) Str. 381.

slavensko bilo, što se nije sklonilo posjekao, a što je ostalo, to je, izuzam veće i utvrdjene gradove, sve stranom po samih Turcih, stranom pako kasnije u gradjanskih ratovi po ustaših popaljeno i razoreno bilo.

Žalost i crna tuga obaviela je Ugarsku. Kamo god je živ čovjek oči okrenuo, svagdje je vidio samo dračjem, koprivljem i trnjem za-

nazivlje, govoreć o četah veli Sriemac, da su Niemci i Talijani samo tri dana dobri, a poslie da malaksaju, dočim su Ugri iztrajni s Traci, koji su takovi, kano da bi iz plemena Akilova rodjeni bili.[α]

God. 1566. u predstavki ugarskih plemićah govori se, da su za exploratore uhode najsposobniji Raci, buduć da njihovi rodjaci tamo kod Turakah vojuju, pa bi zaoto izmedju njih trebalo izabrati ljude, i one dobro platiti, da oni podmitiv paše i od tih portine nakane saznadu. A već od godine 1550. gotovo u svakom saboru zaključuje se, da i Raci plaćaju porez, mà baš i nebi posjedovali kuće buduć da su bogati u marhi.[β]

U poviesti Rudolfa II. od god. 1572—1606. pisanoj, čita se na listu 42. u opisu grada Ostrogona, da se druga varoš već od davna rackom zove. Pa su Raci prigodom obsiedanja potajno obaviestili velikoga vojvodu Matijaša, kudan bi mogao unići u grad promontorski. Odtuda sliedi, da poklie se taj grad već od davna rackim gradom zove, obitavahu tamo Raci već prije mohačke bitke.[γ]

I drugi ugarski povjestničari stavljaju izvan dvojbe, da su Traci ne samo u svih bojevih poslie mohačkog poraza ratovali, već i kao državnici i svećenici prebivali u dvoru Zapoljie a i turskom, te da su u svakom diplomatičkom poslu sudjelovali.

Ovamo spada i plemenita obitelj grčko-iztočnoga obreda junačkih Bakićah, god. 1525. pismom Pavla Tomorya, Cheri-Paše iz Thracije pozvanih, koji kako su se težkom mukom i nečuvenom hrabrosti izbavili i u Ugarskoj nastanili, sva šestorica njih, naime Pavao, Petar Kliment, Manuel, Dimitrija i Mihajlo, odlikovavši se velikim junačtvom u svih turskih, a osobito sriemskih bojevih, stekoše neumrle zasluge po Ugarsku.[δ]

A kada su Turci god. 1463—1464. skučili Bosnu pod svoju okrutnu vladu, mnogi plemići, koji se nehtiedoše iznevjeriti kršćanstvu, pobjegav sa svojimi podanici, nastaniše se u Slavoniji, Baranji, Bačkoj i Banatu, a drugi u Dalmaciji i Hrvatskoj, pa oni porodiše slavne graničare, a ovi junačke uskoke, o kojih god. 1625. Toma biskup ljubljanski piše, da su idué od Krajine k Zagrebu prieko Hrvatske i Slavonije, pružajuć se kano snažna vojska, već u dobi Ferdinanda I., iz Turske i Grčke ovamo se naselili.[ε]

α) Str. 392.
β) Comitialia. Hof-Archiv.
γ) Hof-Bibliothek. Wien. Rukopis. Povjest kralja Rudolfa. 1572.
δ) Katona. Hist. Crit. Stirps. Mixta. Svez. 12. str. 483.
ε) Beč. Reichs-Finanz-Archiv.

rašćena polja, razorene gradove, crkve i samostane, pak slušao žalostne tužbe puka, koji je oplakivao svoju djecu, otce i matere, braću i sestre zarobljene, i odvedene u sužanstvo i izlamstvo verigami i lanci okovane.

Mnogo ovih obiteljjih navadja nam imenice častni otac Josip Jakošić,[α]) izpisav ih iz arkiva samostana fojničkoga, kojih nosioci i danas žive u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji a ne manje i u Ugarskoj. Al' ja ovdje bilježim samo njekoliko od onih, koja su i u naših krajevih poznata. Takova je n. pr. obitelj Brankovića, od kojih jedan član bijaše franjevačkim provincijalom. Nadilje su Bachichi, Kolonichi, Vukovichi i Vojnići.

Isto ovo navadja i pisac pečuhski gosp. Brüstle,[β]) kada o čuvenom Antunu Vrančiću, kao egarskom biskupu, pod imenom Verancia poznatom — pišuć, reče: »Okolo polovine petnajstoga stoljeća, mnoge obitelji katoličke, naroda ilirskoga, po Turčinu iz Bosne izsiljene, predjoše ovamo, da potraže utočišta i spas u susjednih pokrajinah«. Ove viesti kao najvjerojatnije, potvrdjuje dne 22. siečnja 1700, i učeni biskup djakovački Nikola Plumbo.[γ]) A kada je spomenuti Vrančić, kao poslanik u Carigrad putovao, i tužnim okom gledao opustošene zemlje bačke i bodrožke, reče mu trački brodar: »Sada se ne nalaze toliko stanovnikah u trideset selah, koliko ih je prije u jednom bilo«.

Trak mu je dakle brodar, a toga opazka predpostavlja, da u Bačkoj i Bodroghu i sada stanuju ljudi samo u mnogo manjem broju, koji nisu mogli drugi biti, no Slavi, Bunjevci, Šokci i Srbi, jer ovi su ovdašnji stanovnici izključivo sami i jedini bili, sve do polovine druge osamnajestog stoljeća. Ta o Magjarih spominje i Sriemac i Pešti,[δ]) da su stranom pomoreni, a stranom izbjegli, što potonje o njih tvrdi i subotički samostan.

Dakle ovi su stanovnici Traci.

α) Ovaj o. Jakošić je bio vrlo naučan čoviek, on je slavnog Katančića poe tako i uveo u arkologične znanosti, te tako prvim povodom mu bio, da je kasnj- velik učenjak postao.

A Ignatije Aurelij Fessler, znatni poviestnićar Ugarske je kao Kapucin u Budimu njegova historična predavanja slušao te o poviestnih znanostih mloga je od njega naučio. Vid. Rückblicke Fesslerove. Krasna knjižnica budimskog samostana našega je njegova zasluga, njegov posao. Otac Eusebio Feremdžin.

β) Recensio cleri Dioec. str. 395.

γ) Naški Olovčić otac reda sv. Franje. O njegovoj učenosti sliedeće bilježi Farlati Illyr. sacr. tom 4. pag. 82. Imavši nalog u Ljubljani, mladjim fratrima predavati Bogosloviju. Osobito je poznavao gradjanska i papalska prava. u kojih njegova vrstnoća u veliko se pokazala u onoj razpri. koja se izmedju bosanskih i ugarskih fratrovah, glede niekojih mjesta i manastira povela Opisao je život krieposti i čudesa častnog sluge božjeg fra. Sebastiana od Prijavljenja. Otac Euseb. Feremdžin.

δ) Str. 240.

Koje dakle čudo, ako je dobrano vriemena projurilo, dok je ptica po Banatu, Bačkoj i Baranji s nova zapievala i rieč ljudska prosborila? Tužnih njekoč selah i gradova mjesta, Ortelius slikami govedah označuje, hoteći tim kazati, da se onuda razprostiru dugi i široki pašnjaci.

§ 11.

Uzroci pada Slavenah.

Kad se danas učeni čovjek uzpne u tvrdjavu Beligrada, te pozornim okom na sve strane okrećuć se, vidi: kôli ovaj grad gospodujući položaj zauzimlje, tada mu jasnim i shvatljivim postaje, zašto se u njegovu okolišu nebrojene sile prohrvale, i zašto se je svaki put slavska krv riekom prolievala. Pa kad odtuda bacimo oko na ruševine tolikih slavskih plemenah i onog sjajnog carstva grčkoga: tada nije moguće, da uz bol što nam oštrim mačem srce para i rieže, za uzroke tih dogadjajah i tolikih patnjah nezapitamo.

Što da se je pod istinu sve tako sbilo, o tom nas uvjeravaju i današnji bosanski dopisnici, od kojih jedan mjeseca listopada 1879. sliedeće piše u »Obzoru«: »Kada su Turci god. 1464. zarobili Bosnu, tada je Mehmed II., svakomu osigurao svoj posjed; ali poslie smrti Bajazita i Solimana, nastane za dobe cara Sulejmana haranje, gulenje i otimačina od strane begovah, te mnogi da se uklóne ovoj okrutnoj vladavini i otimačini, izbjegnu u Ugarsku. A beglerbezi njihove zemlje zauzmu i u »vakuf«, t. j. imetak muhamedanske crkve upišu«.

Iste viesti potvrdjuje i učeni g. Martin Nedić, samo dodaje, da se ona otimačina neima upisati na toliko u grieh caru Sulejmanu, koliko Chosroevu, zetu carevu, nezauzdanu beglerbegu i njegovim nasliednikom.α) Što nam očevidno dokazuje, da su Slaveni ovuda obitavali, ili — štono se veli — kod kuće bili. Svakom bo je prirodno, da kod svojih zaštitu traži. Ta da prije muhačke bitke ovudan nije bilo posvudan stanovnika Slavena, zar bi oni inače u dvoru, taboru i vieću nesretnoga mladoga Ljudevita, za njim Ferdinanda i Zapoljie, ugarskih kraljevah, savjetom i oružjem mjesta svoja zauzimali bili. O čem niti ta okolnost neda dvojiti, što se mjestna imena gotovo sva zadržaše, a ovo bi svakako nemogućim postalo, da su ovamo Slaveni tek poslie mohačke bitke, i to mnogo kasnije iza nje, se naselili. Buduć da ovdje nebi nikoga našli bili, komu bi konac ustmena predanja nadovezali, i taj motali sve do one dobe, kada su se i Magjari usudili povraćati se u svoja gnjezda, i tuj stara sela obnavljati ili nova podizati.

α) Glasnik Djakovački od 15. stud. 1880.

Zašto je moralo potamniti ono, što je bilo sjajno, nagrditi se, što je bilo liepo? Zašto je sve to moralo pasti u ruke nepravde, koja niti ljubavi, niti milosrdja poznaje? Zašto je moralo ono, što je dobro, grabežljivih rukuh i još gorjega srca dopasti, kojim vlada neukroćena, nezauzdana strast? Zašto se je moralo sve u tih plemenitih krajevih ugušiti i izdahnuti što je dobro, a svako zlo dobiti slobodnu ruku, da nesmiljeno gazi po gjauru, po raji; da mu se nije slobodno ni pomoliti, ni u pameti, ni u srcu, ni u volji, da si barem tim dušu razveseli a srce utješi: već se uvjek preko njegova ogorčena duha ono prevaljivalo, što je crno tužno i žalostno?

Ta kad mà tko pogleda na tu zemlju pričinja mu se, kano da bi vidio, da su svi njezini potoci i rieke u gorke suze vazda plačućega Grka, Slavena i Romana pretvorile. Ono krasno njihovo liče tako je pogrubilo, da ti je žalost nanj pogledati. Onaj veseo duh, koji je i pri poslu kao u zabavi veselimi pjesmami orio, sada je kano da na vieke zamukao, pa ti se pričinja, da je i niem i gluh.

Velik, oj prevelik mora da je bio uzrok, što je Bog dozvolio, ds se je krst do zemlje ponizio, te u toj zemlji s nova ruglom i žalostnim znakom progonstva postao. Velik mora biti uzrok, što je Bog dozvolio da se njegovo sveto Evangjelje, kanoti pod ruglo stavilo, te u tamnosti duše i tiela, samo slabašna tinjala svietlost polumjeseca.

Ja neću da stajem u stope zapadnih učenjakah, pa da na taj grozoviti prizor stavim nadpis »Schisma — razkolničtvo«. Ja i ovom tražim uzroka u drugom čemu, i mislim, da ga nalazim u tmini paganizma, poganstva, koji je Grčkom zavladao. Te Carigrad strgav s križa majkom crkvom stavljeni nadpis »Bog — čovjek«, mjesto ovog postavio samo »Čovjek«, — uslied česa je zavladao cielim iztokom arijanizam, te povukao za sobom veliki dio zapada, koji je zaoto tako dugo mučio Arap, dočim je na onoga brutalnom silom navalio Turčin.

Oj, vi svi, koji žalostni i tužni prolazite pokraj ovoga križa iztoka, zavierite samo u njegovu crkvenu povjestnicu, pa ćete sa mnom zajedno uzkliknuti. »Ne, ne! nije drugo srušilo Grka, već duhovni paganizam, koji je u pameti i srcu već u vrieme sv. Ivana zlatoustnog, tog slavnog mučenika, u njeg duboko zagrizao, pa je na više cienio Homera, nego li sv. Evangjelje; te po onom odvezane strasti haraše, ne samo na zemlji već i po nebu olimpijskom, dok neizkvariše ne samo ljude, već i njihove tako zvane bogove.

Pa kako bi Grk trpio, da mu papa svakakove razpuštenosti u popa i monaka, u cara i podanika, iznaša pred njegove oči s neograničenim uživom sladkosti zemaljskih pomućene? Kako bi Grk trpio, da mu papa prstom upire u njegove kumire, nezasitljive strasti, kojimi su na svakom forumu tamjan palili? Nisu li već za vrieme svetoga Ivana, pred kipom razkalašene žive još carice Eudoksije, glumske igre inscenirali? — Ovo poganstvom strastvenim naduveno srce, rano je začelo u sebi oholost snivane nezavisnosti, koja je pružala vrh svoj do neba, zada se za kratko vrieme strmoglavi u ponor duševna sužanjstva, koje je patrijarka, biskupa, svećenika i monaka dotiskao do polumjeseca, da mu se do zemlje pokloni, i kad ovaj pomrča, svojom tminom na toliko zasliepi onu prefinu oštroumnost grčku, da mu je i kanoničkim pravom postalo, da ga meće i smeće sultan i paša po onoj volji, koja se kreće vjetrom uzvitlane strasti zlatom i draguljam podmićena harema.

A što da čini u takovu stanju Slaven? Oj, siromašni ti Slavene! zar je tvojom sudbinom postalo, da samo svoju krv prolievaš u ratu, a u miru da se do zemlje grbiš? A zašto to sve? Ta liep si uzrastom, plemenit srcem, krasan likom, a otvoren i uzvišen pameću! Nije drugo moj mili Slavene! već i ondje na sjeveru i ovdje na jugu, najvećim uzrokom je bilo to, što si ponajviše čamio u mraku baš onog tvarnog poganstva, koje drvo i kamen štuje, a sunce, vatru i vodu za Boga spoznaje. Jedva se tvoje srce počelo istom grijati na suncu svetoga Evangjelja, što ga je Rim ovamo i onamo prenieo, i tek što se ponješto poče tvoj um razvijati po svjetlu rieči Isusove, navališe na te Germani, Gothi, Longobardi, Huni i Avari, pa te zaviše ledenom korom onoga tvarnoga poganstva, i ugušiše svietlost svetoga Evangjelja, koja je netom u tebi zasjala bila.

A kad je tvojom podupirana možna ruka franačka satrla Avara, pa se malo okolo tebe razvedrilo, i Rim ti poslao Evangjelje u Dalmaciju, u Pannoniju, Bugarsku, Srbiju i Bosnu, onda već maglom razkolničtva zasliepljeni Grk nije na tom nastojao, da tebe krstu predobije, već samo da te priveže za šizmu; pa ti je sva njegova djelatnost u tom ograničena bila: da je Rimu priečila put, a duhu tvomu oduzela svaki stalan temelj, pa se je isto jednako medju Rimom i Carigradom kolebao, i nije kršćaninom, već samo Patarenom, Bogomilom postao.[15])

[15]) Zasjedaju Srbi i Hrvati, Bugari i Grci jedan drugomu, pa grade most Turčinu za zgodan ulazak u Europu, za da ih jednog za

§ 12.

Slaveni u doba dolazka magjarah, i osnovanja države Ugarske.

U to vrieme nadodje još sasviem poganin Magjar, pa na novo poruši sve ono, što je bio malo na tebi Rim ili Carigrad sagradio,

drugim, i to uvjek pomoćju Bugarah, Slavenah ili Grkah sruši, i na njihovih ruševinah barbarsko gospodstvo osnuje.

Rački, taj naš mudri povjestničar, razvija, kako zasjeda Dušan Tvrdku, a ovaj opet mrsi osnove onomu, pa Dušanu nepolazi za rukom osjegurati svoje efemerno carstvo, a Tvrdku, svoju nezavislost, te tako jedan i drugi ne samo razkolničtvo njeguje, već i heresiju Bogomilah, Patarenah, tja do priestolja uzdiže.

Patareni dodjoše do ugleda za vladanja Stjepana Dabiše, Stjepana Ostoje i Ostojića, te Stjepana Tvrdka Tvrdkovića do upliva državnog, u god. 1391—1444.α) Svaki je od ovih obećavao ujedinjenje, ali ga nijedan izveo nije. E, pa zaoto baš ni u vrieme osbiljne volje, nije sredstvo za to nalazio, neimavši svećenikah ni monakah, kojih je uzgoj i naobrazbu za svoje zvanje priečilo razkolničtvo grčko i heresija patarenska.

Zato se i tuži Stjepan (Tvrdko), da neima svećenikah do jedinih franjevacah, kojih je manjina obterešena velikim al' gotovo svakojako bezuspješnim poslom, buduć da podpore nenalaze, pa zaoto u zdvojenju odilaze. E, pa koji prije neimahu osbiljne volje za uniju, sad, kao u pustinji bezplodni vapijući glas, ištu biskupe i popove, koji bi znali jezik, ili barem imali volje naučiti ga. Pa je Slaven u Bosni, Hercegovini i Srbiji, kasnije pod Nemanjom, i srbskim šizmatikom postao.β)

Dušan je, kakono veli Kallay, srbsku crkvu ustanovio, te istu podieljujuć mitropolitu, naslov patrijarka, onom u Carigradu spodoban, sasvim od Carigrada neodvisnom učinio (naravno zato, da po tom što većma od njegove samovolje zavisi), te su Slaveni od Grkah ubrali naslov Barbarah. Njihov pisac Gregor Nikephor bivši na čelu poslanstva, god. 1326. Srbom odpravljena, pri opisivanju njihova o uzkrsu crkvena pjevanja, veli: »Služe se barbarskim jezikom, te su ponašanja takova, kakovo se tiče pluga i grabaljah, slično ponašanju živinah. Pjevaju slično onomu, kako pjevaju svojim čoporom Nomadi, puci selioci, kada ih vode u planine i šume.γ)

Dragi Slavene! tvoje kršćanstvo bilo je samo poluvierno, o čem da se osviedočiš, dosta će biti pokazati ga u jednom tvojih slavnih vojvodah.

Milan Nemanja imao je za prvu suprugu kćer tesalonijskoga sebastokratora Ivana Angelosa, te po ovoj naginje g. 1279. Bizantu.

α) Rad. jugoslav. akad. Knjig. VIII.

β) Oesterreichische Geschichte für das Volk. Dr. Const. Höfler. Str. 23. i Kallay Schwicker: Geschichte der Serben. Str. 72.

γ) Schaffarik: Geschichte der Süd-Slav. Nr. V. 88—89.

te i one carigradske, kao i ove rimske misionare (poslanike) odbijao. Magjarske čete lupaju u vrata Carigrada, a i u dolinah Italije haraju, te što se je uzdizalo u vis k Bogu, to je ponajviše popadalo. Zaoto si svetu braću Ćirila i Methoda kao radjajuće se sunce pozdravljao, i sve njihove stope ondje u Bugarskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj blago-

Al' ovu odpusti, i uzme si za ženu Jelisavu, kćer kralja ugarskoga Stjepana V., s kojom dobiv Bosnu, obećaje Rimu, da će koreniti Patarene, pa je u tu svrhu neprekidno dopisivao s papom, ali ozbiljne namjere nikada nije imao. Da se sačuva od Tartara, odbije i drugu ženu, te si uzme za suprugu kćer tatarskoga Tekstera, i napada grčki Bizant.

Andronik car da ga se liši, obeća mu svoju kćer, našto Milutin odbije Tatarkinju, i uzme osam godinah staru Grkinju, nadajući se, da će mu Andronik, neimajuć više djece, nakon smrti kao zetu si, ostaviti priestolje.α)

Dva svećenika, Boljegost i Mislibor sa četiri svoja druga, Krivanom, Rozislavom, Vojmirom i Jarkom, mole papu, da im dopusti rabljenje slavske liturgije, što im se i dozvoli. E, pak onda neka nastoji preslavni Kukuljević mà kako tumačiti sadržaj bule pape Grgura VII. god. 1080. na prošnju Venceslava izdane, ona bomu neće nikada izdati drugo, već da se papa opire sbog toga, što su poganski običaji pridržani (proti kojim je i Method vojevao), i što se njeka težnja k razkolničtvu u službu slavsku uselila.

Bretislav II. u saboru na dan sv. Venceslava držanom naredjuje: da se i zadnje klice poganstva izkorieniti imaju, te zapovieda, da se svi na pogansko bogoštovje obdjelavani gajevi popale, te svi vrači i gatari iz kraljevine izagnaju, pa da se slavsko bogoslužje obustavi.β)

God. 1457. nastojanjem Rokićana primi Patarene u Česku Podjebrad. A da se pape neprotiviše slavskom bogoslužju, to dokazuje i veleučeni g. Ivan Kukuljević, kada iz Komentskoga »Martyrologiuma« navadja, da prigodom prvoga odlazka Vojhtjeha u Rim, prije spomenuta dva svećenika sa svojimi drugovi mole papu, da im dozvoli slavensko bogoslužje.

Da se je slavskim bogoslužjem nagnuće k razkolničtvu uselilo, o tom neda dvojiti odgovor patrijarka carigradskoga, god. 1451. u poslanici na molbu deputacije češke, po Dru. Konštantinu Angeliku vodjene, izdan.γ) O kom kada naš slavni učenjak g. Ivan Kukuljević umuje, te u oprieku stavlja dogmu katoličku ili — kako on veli — zapadnu s onom iztočnom, mora i nehotice da prizna ne samo razkolničtvo, već i heresiju.

Indi moj Slavene! poklem tvoje kršćanstvo bijaše samo poluvierno, zaoto se nemogahu tvoje ni tvarne, ni duševne sile razviti.

α) Kallay, Schwicker Gesch. d. Serben 1275.
β) Oester. Geschichte v. Dr. Heinrich Zeisberg. pag. 81.
γ) Rad. jugosl. akad. Knj. 21. str. 161.

slivljao. Ta da si ti odmah s prvine tvoju glavu voljno i svesrdno ka križu Isusovu podizao, to prijatelji i neprijatelji tvoji o tebi sviedoče. Ti nigdje niesi Isusa progonio, već si odmah s početka mučenikom postajao.

A što je na jugu činio Grk, to je na sjeveru tvorio Niemac. On je i samomu Rimu na put stajao, i nastojanje slavenskih apoštolah Ćirila i Methoda, na koliko je na njem stajalo, uspjeha lišio, te čak iz Solnograda ne samo u Prag, već i tamo u Dalmaciju razastirao svoju crkvenu vlast, koju je samo uz mnoge prosvjede drugomu ustupao.

Što se nije dogadjalo i to sve niemačkom poplavom po Českoj i Moravskoj sve do Neutre i Blatna jezera, samo da se Slavstvo u crkvi uguši, pa Česi nisu mogli pravimi kršćani postati, već su mnogo od poganstva zadržali. O čem nam je podatke ostavila tužna borba svetoga Adalberta pražkoga biskupa, i doba vladavine Ljudmile, kada se je tamjan palio na planinah i ulicah, a dvoženstvo i samovoljno razvjenčavanje svakdanjim bivalo; pa se je iz onog kolebanja medju Rimom, Carigradom i Moskvom porodio onaj taboritski i kalikstijanski, strašan — na neizrecivu nesrieću ne samo po českí narod, već i po sve evropsko kršćanstvo pogibeljan, u duhu Ivana Hussa i Jerka pražkoga vodjeni dugi rat.

To kolebanje, kako na zapadu tako i na jugu, sapelo je i ruke i noge Slavenu, kako i gosp. Ivan Kukuljević uzdiše, kada spominjuć, da je poslie one poslanice na dvie godine Carigrad izdahnuo, veli: »Tko bi Čehom pomogao, kada je već onda pala i bugarska i srbska crkva?« To kolebanje bijaše uzrokom, da Slaven nije mogao velikim sjedinjenim narodom uzdigniti se; a ovo nije imalo drugog uzroka i izvora, nego što je bilo zaostalo poganstvo, koje mu nemogaše pamet razsvietliti, niti mu srce božanstvenimi vrlinami oplemeniti, već se je medju istinom i lažju savijalo onako, kao ona trska. o kojoj Isus reče da joj sv. Ivan krstitelj nije naličio.

Ovako je samo moguće bilo: da se je neizliečiva rana sve jednako na krasnom tielu i duši Slavena u patarenstvu i bogomilstvu žliedila.

Što nisu činili rimski sveti otci, kako su nastojali ugarski kraljevi, da Slavene one rane liše; ali sve uzalud, jer kad je patarenstvo progonila Hrvatska, onda ga je štitila Dalmacija, — a kada ga je ova gonila, onda je ono našlo utočišta, u Bosni. Je li mu se tu prieteća pogibelj porodila, onda ga je pod svoje krilo uzimala Srbija; ako

su pako ovdje na njeg zamrzili, onda ga je zakriljivala Bosna i Bugarska.

Ove nesriećne države smatrale su u patarenstvu njeko po nje povoljno sredstvo, kojim mišlahu nahuditi sad Budimu, sad Rimu, a sad opet Carigradu, a šizma im bila u ruci kao jabuka, koju su nudili sad Rimu, sad Carigradu, da si privremeno nješto izvojuju.

Ali se ljuto u prvom i drugom prevariše; jer su s onim prvim prouzrokovale, da se rana poganstva, sdružena s heresijom, sve dublje i dublje zajiedala u pamet i srce naroda, pak nebijaše čvrstoga temelja da se u njem razvije duševna sila kršćanstva, kojom bi se u narodu oplemenile misli i osjećaji, te napredku put otvorile. Pa su si uz to u svakom kršćanskom puku stekli neprijatelje; a onim drugim, t. j. šizmom, doživjeli su to, da varajuć i Rim i Carigrad, ni za jedan pravac nisu korito načinili, ni iztočnoj ni zapadnoj kulturi (obrazbi) pa su uslied toga neuki i neugladjeni ostali.

A budué se i Rimu i Carigradu baš kao i Ugarskoj iznevjeravali, to se nijedan ovih nije pravo za nje zauzimao, pa je lahko pošlo za rukom, medju se već i onako sbog šizme i heresije razciepkane na jugu Slavene, sve jednog za drugim, pod željezni turski jaram skučiti. E, pa budué da je u tom najljući bio Bugar, najviše katoličke krvi prolio, to ga je težka ruka islama prvoga prignjavila. Za njim ide Srbin, da svojom krvi opere prevelike griehe Nemanjah, koje su tielu crkve zadali. Sad je kocka pala na ponosnu Bosnu, da pane u jaram, pod kojim će prieko 400 godinah stenjati, i jaukati, što je volila po Patarenih svojimi strastmi ugadjati: nego li po nauku Isusovu, one zatajivanjem sama sebe — zauzdavati.

Za onda bijahu oholi Mletčani, pa su se s Turčinom ruk[illegible]ali, misleć: da ako Dubrovnik i Spljet pustili budu groznom haranju najvećeg Isusovoga zlotvora, da će im tada zlatna sloboda na môru ostati na vieke osieguranom. Istina da je kasnije, ali je i nje ista takova sudbina stigla, pa ih u grob iz kog uzkrsnuti neće, ukopala.

Da su se Slaveni poput ogranka svoga Hrvatah, u zaštitu krštena Rima stavili bili, tvrdom vierom vjerujem, da nebi nikada propali. Ta u velikom onom môru propasti, koje je cieli balkanski poluotok zahvatilo, jedinim je uzrokom obstanka Hrvatske taj, što se je Rima čvrsto držala, pa je bilo mjesta, gdje da kao na temelj stane i uzpostavlja i oporavlja sile. Neću da što drugo u dokaz pozivljem, već jedino našemu Slavenu pred oči stavljam onu moć: koja stoji nepotlačena u kršćanstvu, ako nije zlobom i mržnjom razdvojena.

Evo, čim se krštena Evropa sjedinila, pa samo riečju pozvala Turčina da reforme čini, akoprem sam on vidi, da su ove kod njeg neizvedive, ipak ih prihvaća, jerbo se straši kršćanske moći.

Kršćanstvo je bilo već razdvojeno, ali buduć, da ga za onda još nije skroz i skroz progrizao [u duhu i srcu protestantizam, to je za 200 godinah toliku snagu razvilo, da je u samih njedrih islama, latinsko carstvo u Jerusolimu zasnovalo, uz svu nepovjerlivost, koja je poradi razkolničtva, pronikla i Rimom i Carigradom, pa je silne žrtve satierala u môre, i nebrojene sile sabila u neplodnost. Da onda nije bilo šizme, nebi Turčin zavladao bio malom Azijom, a još manje svojom nogom na evropsko zemljište stupio, da pogazi krst, a podigne polumjesec, te ga pokaže u samom Budimu i odnese takodjer i pod zidine Beča.

Da nije bilo na iztoku duševna, a na zapadu tvarna poganstva, pa da nije jedan i drugi naravno razvijanje kršćanstva priečio, sjegurno bi ovaj sviet liepo procvao, te bi i Slaven uz Latina, a i Niemac napredovao. Ali ovako se i na zapadu zasnovalo ono bizantinstvo, koje je pod Hohenstauffenimi, zapad u dviesto godišnji rat zavelo, samo da se ugnjezdi centralizam, koji bi hteo države progutati i prisiliti, da se ujedine u ruki onakova cara, kao što je bio Fridrih II., koji se je na štetu kršćanstva pomirio i rukovao s Turčinom, te se poput Muslemana odievao i harem svakuda sobom vodio.

Da svega toga nije bilo, da nije bilo poganstva, koje je plemstvom zavladalo, pa je podanika nješto samo višjim od životinje učinilo, nebi sviet u tolike gnjusobe propao bio. Svećenstvo je za onda na toliko zvanja se svoga zaboravilo, da su biskupi površno samo ili uzgredno apoštolsko svoje zvanje obavljali, a redovito u lovu i ratu vrieme tratili. Rieč božja je ne samo u puku već i u svećenstvu na toliko bila zanemarena, da su se po svem svietu oni slavnimi smatrali, koji su propoviedali (prodikovali). Nije li to bilo poganstvo, iz kojega se lasno porodio protestantizam? E, pa da nebijaše hrabrog kršćanskog Slavena, vitežkoga poljskoga kralja Ivana Sobjeskoga, Turčin bi i Beč u prah i pepeo obratio, te sve do baltičkoga mora polumjesecom prodro bio.

A što da reknem ob onom carigradskom poganstvu, koje bi rado progutalo sve države u maloj Aziji i na Balkanu, ne da u nje prosvjetu i uljudbu unese, već da ih pod svoju željeznu ruku skučene, izsisa, zada uzmogne u Carigradu strastim svojim ugadjati? Kakovo je dakle čudo, što je Carigrad na toliko pao bio, da je u svrhu podjarmljenja Bugarah, akoprem tada već šizmatikah, Turke pozvao

neznajuć, da im kroz to pripravlja stazu, kojom će i u sredinu Carigrada provaliti, pa sbaciv sa veličanstvenog torna svete Sofije križ, mjesto njega bahati polumjesec nataknuti.

Godine 1346. nudi Kantakuzeno car bizantinski turskomu caru Urchanu svoju kćer, samo da se od napadajah Dušanovih obrani. Pir je obavljen, ali je veselje skupo plaćeno, buduć da je osmanlija Gallipol osvojio, i tim okrutnu svom gospodstvu u Evropi, komu se još ni danas nismo oteli, temelj postavio.

Što i koliko bi se zla odvratiti i dobra zadobiti moglo, da se Rim nemorade neprestano boriti s Carigradom, nisam voljan razglabati, tiem manje, što to i nebi spadalo u moj djelokrug; ali to nesmijem zamučati, da Carigrad nije bio kadar nadvladati islam, i od Evrope odvratiti žalostne posliedice onoga hrvanja, od kojih uzalud odvraćamo svoje oči. Pad Carigrada vazda nam dolazi pred oči, kao što dolazi ubojici žrtva njegove mržnje. Ako ih zatvorimo, onda taj pad u cieloj njegovoj grozoti duševnima očima vidimo.

Šizma naliči onoj plazećoj biljki, koja uzpev se na drvo, najprije mu se okolo dêbla, kašnje okolo svih otokah i granah, a konačno okolo grančicah obvije, te izpija i s neba i iz zemlje dolazeći mu sok, dok ga do posliednje kapi neizciedi i neosuši.

Šizma je kao ono drvo, koje iz nutra gine, grane mu slabe i tako krhko stoje, da ih i najmanji vjetrić lomi, sve dotle, dok već na stablu ni jedna ostala nije, pa ti se pusto dêblo donjekle još uzdiže, dok ne dodje oluja, te isto do zemlje slomie, da mu se jedino jošter panj vidi, iz kojega neizbijaju zeleni izdanci, već gljive, koje mu pomažu konačnoj trulosti i razsulu.

Kakovo je dakle čudo, ako je Carigrad tako iznemogao, da se od Turčina nije mogao obraniti? Ta već onda, kada se je zadnja pogibelj nad njegovom okrunjenom glavom razastrla, od silnog, granatog, širokog i visokog stabla jedva je u vis stršeće dêblo preostalo. No, ovaj proces raztrošenja valjda bi se i na dulje vriemena zavlačio, da nije za oslobodjenje svetoga križa sakupljena zapadna vojska, trgovačkim mletačkim duhom podmićena, i poganstvom nadahnjena, poslie razorenja Zadra i oplienjenja Dubrovnika, dakle osakaćenja Slavena, sve svoje sile sakupila, Carigrad napala, i god. 1204. tolike grozote u njem počinila, da ti se srce sgraža i krv u njem oledeni. [16])

[16]) Velika križarska vojska pod vodstvom Franceza Markie Montferrata sakupljena, da ide u svetu zemlju boriti se za slavu križa, dade se po nezasitnih Mletčanih podkupiti, pa najprije navali na slavski grad Zadar, koji otevši izpod vlade, ugarskoga kralja,

Kada ih čitamo opisane u žalobnih listovih pape Inocenta III., koji jedini u svoj Evropi glas svoj podiže, i djela vodjah kara, te ih odvraća od najpogibeljnijega koraka, naime osvojenja Carigrada. Nu

oplieni, i u njem ugovor ob osvojenju Carigrada sastavi. Veliki duh pokvarena tog vieka, papa Inocenc III., koji u njem poput Israelce iz egipatskog sužanjstva izvedšeg oblaka svietli, vàs je sviet svojimi tužbami i jadikovkami nad padom Zadra napunio, pa je sve sile svoje napeo, da križare k svetoj zemlji krene i od Carigrada odvrati. Nu to bijaše sve uzalud. Zechini mletački tako su zasliepili bili oči svim križarom, da nisu za Inocencom III. izrečeno papinsko pokaranje marili, već su upotriebili licumjerstvo, da prevare cara i obnane puk, pa im tako podje za rukom, uz male žrtve unići u njedra Carigrada, i sve svoje na oslobodjenje križa Isusova sakupljene sile na to obratiti, da ovoga slavu do tla ponize, i sve što je u Carigradu liepa, sveta i dobra bilo, unište, opliene i nagrde. Grozan ovaj prizor ovako nam opisuje Hurter:

»Za plienom zievajuće čete razastriše se po ogromnu gradu. Nikakve baš ni istim križem vršene molbe nemogahu njihovu hlepnju i njihovo bjesnilo zauzdati. Sve je postalo nemoćnim u oči živinske njihove bludnosti i požude. Palače i crkve, kuće božje i ljudske, sve je opustošeno, oplienjeno i poharano bilo. Ostanci svetih gaze se nogami, presveto tielo i krv Isusova baca se na zemlju, samo da se mogu krasti dragociene posude, u kojih se ove svetinje nalazahu. Pa što je najvećma uzbunjujuće, jest to, što se sve te posude onesvećuju svakdanjom porabom. Ni veličanstvo sgrade, ni svetost mjesta, nemogahu sačuvati svetu Sofiju. Oltarni stol, nad kim se diviše svi narodi, neprocienjive vriednosti svete posude, sve gledom na rukotvorstvo i tvar skupo pokućtvo, izlomljeno je. Od srebrne žice nakićen, zlatom pretkani i na 10.000 mina cienjeni sveti zavjes (zastor), razkomadan podieljuje se vojnikom. Nije li od straha moralo oledeniti stanovničtvo, videć, kako se u svetište uvadjaju konji, i na ovih zaplienjene stvari izvažaju? Veliki dio tih konjah pada na klizku mramornu podu, ali ga udarci mačevah na novo podižu, te se balegom, i životinjskom kŕvlju oskvrnjuju svetà mjesta.

Uzdasi poviestničara nad oskvrnućem ovoga zemaljskoga neba, ovog priestolja božanstvena veličanstva, ove slike Svemoćnim stvorena neba, još i sada prieko stoljećah odjekuju.

Pogrdom i ruglom se dovršuje ovo onesvećenje, kada bludnica u veličanstvenu tom hramu podcikujući poskakujuć zasjedne stolicu patriarkije. Nu još grdnija se tuj počinjaju djela. Ne štede se žene, dievojčice ni Gospodu zavjetovane dievice. Na ulicah, na razkršćih i u crkvah mogao si viditi nasilja i razpuštenost, čuti jauk i vrisak sdvojnosti i uzdisanja. Svagdje se pokazivahu ovi stranci razuzdanimi, i svagdje im se morao svatko pokoravati. Jer svakom riečju odsievaše im bjesnilo, na svaku malenkost trzahu sablju, spremni na udarac. Laskanje, prietnju, zlostavljanje i svaka sredstva upotriebljivahu, samo da im

svete i mudre rieči te otčinski ukori papinski, ostadoše bezplodni, pak oplienjen, popaljen i kršćanskom krvlju obliveni Carigrad pade u ruke Latinom, zada se po njihovih osnova pokidaju i one sveze, koje

se odkrije blago. Pa ipak rekao ti gdje je blago sakriveno, ili ga sàm doneo, nisi na ovih divljih licah opazio zadovoljstva. Objestni i nečovječni goniše stanovnike iz vlastitih kuća, te ih medju se razdieljivahu. Odkopav carske grobove, pokradoše zlato, drago kamenje i biserje krune, koje ovdje nadjoše. Nesagnjilo tielo cara Justiniana (Upravde) zablenu ih, ali ih neustraši i neobustavi od griešnih napadajah. A kako bi inače i moglo biti, kada je veći broj tih križarah jedino u toj nadi ovamo došao, da uzmogne samo robiti i plieniti.

Za ovimi nadodje još 1000 kremonskih (Talijani) stanovnikah, da vide, nebi li se moglo još što napabirčiti. A kada se već po crkvah i palačah nemogaše više ništa za plien prikladna naći, baciše Latini nezasitljive svoje oči na kipove od mjedi (tuča), koji su kroz mnoga stoljeća javna tržišta riešili. Kovina je u njihovih očijuh više vriedila nego li umjetnost, u kojoj plemeniti duh ljudski odsieva. Oni porušiše sva ona remek djela, u kojih je Carigrad pravim remekdjelom bio. Svi kipovi kumira padoše, koji su ovdje zadnje svoje svetište našli bili. Nu ipak nebijaše to ona sveta srčba, koja je njekoč u velikom Grguru proti kumirom uzplamtila, već je to bila gadna požuda za tudjim blagom, koja je ove ljude na takova djela gonila. Ova crna sudbina snašla je i onaj veliki kip Bogorodice, kojim se je Taurus kitio.

Križari se ponašahu poput Vandalah pod vodstvom Genserika. Grad odavaše živu sliku kajanja. Oganj je veći dio grada proždro, a stanovnici potucahu se amo i tamo drhćuć od straha za svoj život, dočim se pobjeditelji kupahu u svakovrstnih razkalešenostih, pa su i ista sveta mjesta odjekivala bezsramnimi njihovimi pjesmami. Niti je tko vidio niti što od njih čuo takova česa, po čemu bi suditi mogao, da su kršćani. Svim, što se je u crkvah pri službi božjoj kao posvećeno upotriebljavalo, služahu se na potriebe svagdanjeg života. Svoja omiljela jiela kuvahu u posvećenih u posudah, koja blagujuć, sjedjahu na kipovih svetacah kao na klupah. Jedni se šetahu po ulicah, nakićeni znaci velikih dostojanstvenikah carskih; a drugi postavljahu na glave konjah svojih šešire i druge nakite ženskinjah.

Poslie ovih i mnogih drugih sablaznih, uzkliknu poviestničar Niketas razljućen: »Saraceni su veću umjerenost pokazali prigodom zauzeća Jerusolima, jer oni barem neoskvrnuše žene. Oni nisu grob Isusov zastrli lješinami, niti su životu podali lik smrti.«

Na koncu bijaše dozvoljeno otići Grkom iz grada, pri kom odlazku si mogao vidjeti četu ljudih otrcanih, izmrcvarenih, bliedih i lješinam sličnih, gdje za svojimi ženami, kćermi i svojim imanjem tuguju. A koji su još imali svoju ženu ili kćer, oni su takovu blatom zamazali i naružili, samo da ju proti zvierskoj ćudi križarah osie-

su jošter od iztočnoga jedinstva zaostale bile. Od velikog i možnog carstva postadoše kraljići, dosta mogući opirati se Carigradu, ali sasma nesposobni sebe ili Carigrad obraniti i sačuvati.

Bizantinsko poganstvo rodilo je šizmu, a ta je oplela onaj svileni gajtan, s kojim se je carstvo zagušilo. Grana za granom odpadala je od iztočnoga stabla, odrekla se Carigrada Antiokija i Babilonija, odciepila Bugarska a za njom i Srbija, dočim mu raztrgana Bosna i nije nikada podpuno pripadala, te je Carigrad izgledao kao ona u crnu žalost obaljena mati, pred koje očima sve joj sinove usmrtiše.

Nadošao je grozni dan god. 1453., te je silni Muhamed II. u Carigrad unišao. Taj pâd Carigrada bio je junački, ne kao onaj Babilona izdajnički. Konstantin XII. zadnji njegov car, vodi braniteljske čete do konca žalostnog svog života, te u obrani na zidinah svoje priestolnice pada u mudrosti, hrabrosti i odvažnosti, sasviem sličan onomu prvomu, pa je sahranio čast mnogih nevriednih svojih predšastnika, koji su carsko kršćansko priestolje opoganili.

On je umro, ostaviv za sobom neizginjivu nadu, da će kršćanski Carigrad uzkrsnuti. Čvrsta ova nada pronikla je i Muhamedance, pa

guraju. Usried takovih nesrećnikah idjaše i patrijark bez novaca, bosonog na hrdjavom njekom konju. Medju bjegunci bijaše i poviestničar Niketa, prije blagajnik, veliki sudija i komornik carski, koji je imao toliko smjelosti, da je jednu dievojku od marvinskog nasilja njekog vojnika oslobodio, a njega opet od smrti izbavio jedan mletački trgovac.

Na dvie godine poslie kobnog tog dogadjaja umro je nedvojbeno valjani taj muž od žalosti, ostaviv nam iza sebe tužnu poviest nad njegovom domovinom sbivše se katastrofe.[a]

Vodje križarah, kako su bili već prije osvojenja grada Mletčani ustanovili, onako su i razkomadali grčko carstvo, a ovomu je posliedicom bilo, da su i oni i Grci medju sobom se morili i ubijali, dočim je silne u vlastitoj krvi podavio Joannice gospodar bugarski. U toj grozoti bijaše po kršćanstvo najvećom utjehom, što je u svemu tomu ostala čista i neokaljana glava svega kršćanstva. Rimski otac Inocenc III. sve je karao i nje Bogom zaklinjao, da poprave što su pokvarili; ali buduć da nisu poslušali namjestnika Isusova, to su zajedno svi sa svojimi vodjami poginuli, i nijedan nije svoje neopisivim zlom zasnovano blaženstvo stalnim učinio, već su svi do jednoga nesrećno zaključili svoj život, i kršćanstvu nikad zadosta neoplakani primjer za pouku ostavili, za da mu se srce sgraža i krv u njem oledeni.

α) Hurter. T. II. pag. 221—228.

ti svaki musleman zebe od onog trenutka, kada će se ova izpuniti. Padom Carigrada bilo je poluotoku Balkanu kao plodnoj i krasnoj ravnini, na dugo i široko s obje strane jedne rieke pružajućoj se, kada njeni olujom šibani valovi obalom podignute nasipe provale, i silnom brzinom valjajući se, sve žliebove poruše i pokidaju, te voda neteče, već se prevaljuje na sve strane, da sve što je živo uguši, pa sgrade, životinje, ljude i drveće pohara.

Pogledao mà kamo, svuda je tužno i pusto. No, ali je još stajao Biograd. E, al' kad se je i ovaj poslie izdajničke zadjevice Ugrah i Slavenah god. 1521. sa zemljom srazio, onda se samo ono spasilo, što se je za vremena na planine uzdiglo.

§ 13.

Muhačka bitka god. 1526. i njezine posljedice.

Sada su otvorena stajala vrata liepe i zlatne Ugarske. Ali to zlato nije bilo u kraljevih rukuh. Ljudevit je već u otcu si Vladislavu, koga su Ugri porugljivo Dobže Laszlo-om prozvali, na toliko osiromašio, da su mu već i isti budimski trgovci vjeresiju uzkratili; pa je i njegova vlast na toliko pala, da kad su velikaši uz silnu pratnju, svirku i viku u Budim ulazili, onda je Vladislav kuburio. Velikaši sjahu zlatom i srebrom i veselili se, dočim su siromasi jaukali i plakali. Uzalud je Zalkan ostrogonski nadbiskup nastojao, da se kraljevstvo pod Vladislavovim sinom Ljudevitom oporavi i dvor kraljevski oživi, budući da su se bogataši i siledžije na toliko osnažili, da su kralja sebi podčinjemin smatrali, te je Ivan Zapoljia, u pratnji svojih četah, silom u grad i kraljevski budimski dvor ulaz si otvorio, nesmievši mu se nitko oprieti i povriedu kraljevskog dostojanstva odvratiti.

Ljudevit mladi kralj, shvatio je veličinu pogibelji, al nije imao dosta moći, da u saborih pronadjene najmudrije mjere proizvede; jer poziv na strane vlasti, osobito niemačko carstvo upravljeni, nije našao željena odziva, budući da je pitanjem vjerskim, koje je zloglasni Luther potaknuo, uzburkano i razdvojeno bilo, pa je samo manjina Niemacah u rat se krenula, ali i ta na tužno bojište kasno stigla. A naredbe glede sabiranja poreza i sakupljanja vojske, u kraljevini proglašene, ostadoše mal'ne sve jalove. Čemu se nije čuditi, znajuć da je kraljev ugled pao do ništice, pa su se uza to dvie velike stranke Zapoljeva naime i Bathorijeva, medju sobom u veliko trle, — ne zato možda, da što koristna izvedu po domovinu, već da za sebe sve njezine sile i proizvode upotriebe. Kako bi se bila rieč kraljevska poslušala, kada je i ona sudijah, u ime kraljevskog ugleda izrečena, zamuknula!

Svako, kako ono vjersko i ćudoredno, tako i ono političko polje u Ugarskoj, bilo je utrulo. Za obranu te domovine, nitko se više nije svojski zauzimao, videć, da u njoj kralj nikog nije mogao zaštitit od neograničena i nezasitna nasilja preveć obogaćelih njekih obitelji, koje su gazile sve što je pravo, a sve otimale što im je srcu omililo, i ono što im strasti poželiše, izvodile. Podanik stenjao je već do tla potlačen, a omanji plemić svakim danom štrepio pred silnikom, da mu djedovinu iz rukuh neiztrgnu, pa se je svatko samo na to osvrtao: koja je jača stranka, da joj se prikloni, u njoj nadje zaslona i zaštite proti otimačini, nepravdi i razpuštenosti.

Tu nebijaše govora ob obrani domovine, već — kano da kralja i nebi bilo — tko da mu priestolje zauzme, — kao što to pokazuje već prije mohačkog poraza u prilog Ivana Zapoljie držana skupština, donesavša odluku, da će Ljudevita nasliediti Zapoljia. Uzalud je dakle bila pobjeda po Tomoryju kaločkomu nadbiskupu doljnjih stranah ravnatelju u Sriemu nad Ferhatom bosanskim pašom, slavno izvojštena, u kojoj je i paša glavu ostavio, a vojska mu stranom ugarskim mačem posiečena, stranom pako u Savu utirana, pogušena bila.

Nije mogla koristiti ni ona još slavnija pobjeda hrvatskoga bana Krste Frankopana, obranitelja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, u Bosni kod Jajca nad Ufref- pašom dobivena. Ove su tek nemarnost učvrstile, i onu predsudu, kano da bi dušmanin već sasma potučen bio, uzbudile. Uzalud su dakle, po narodnu običaju, godine 1526. u oči najstrašnije pogibelji (kada se je silna tri stotine tisućah brojeća turska vojska na granicah Ugarske pokazala), krvavi mač po svih stranah domovine nosili i svakog u boj proti Turčinu pozivali. Jer su velikaši — poput Babilonacah, kada ih je Cirova perzijska vojska obkolila, podali se razkalašenu veselju, dočim puk jadikovaše i stenjaše pod nesnosnim teretom. Navješćivanja približajuće se pogibelji primahu svemoćni velikaši pod smjehom, hvastajući se: da bi samim na prstih nošenim prstenjem, moć Turakah potlačili. Na toliko je nehajstvo srcem Magjarah zavladalo, i ovo veseljem obhrvalo, da je njekom kraljevskom dvorniku, barun Herberstein carski poslanik na dvoru — rekao: da nikada nije čitao niti čuo, da bi koje kraljevstvo radostnije propadalo nu ugarsko.[α]

Hrabri vitežki Ugri na toliko padoše, da su rekli: »Onda ćem tek ići u rat, ako nas kralj osobno predvodio bude.«

I u istinu izišao je mladi Ljudevit na bojište, kamo ga odpratiš svi biskupi, opati i predstojnici. Ali, žalibože, vojska je jedva uzrastl

---

α) Palm. Not. Rer. Hungar. Par. II. pag. 494.

na 24.000 ljudih. Niemci su zakasnili, a Zapoljia, koji je na priestolje već kao na izpražnjeno vrebao, još se je manje žurio. Pa i sam Krsto Frankopan sa svojimi Hrvati nedodje za vriemena.

Mnogo se je viećalo al' malo svršivalo, pa su turski poslanici, gotovo godinu dana u budimskom dvoru na odgovor čekajući, imali dovoljno vriemena, da prouče zlosretne okolnosti Ugarske, a Sultan još više, da svu svoju vojsku sakupi, sastavi, i neizbježivim udarcem maleni ugarski tabor raztepe.

Istina, da je u onom taboru vladala nečuvena oduševljenost, a uz Gjuru Zapoljiu, Ivanovog brata, imala je dosta uzorna vojvodu u kaločkom nadbiskupu Tomory-u, koji je već više pobjedah nad Turčinom održao, i tim si slavno u domovini ime stekao. Ali buduć da je pred njim toli brojna i možna snaga stajala, to mu na drugo nije bilo izgleda, već jedino na junačku smrt.

Pa sbilja, ta je bitka dovršena strašnim porazom Magjarah, buduć da je u njoj poginulo sedam biskupah, 28 velikašah i 100 odličnih plemićah, kojih je prigodom krunitbe Ljudevitove, do 80.000 sakupljeno bilo. Učenost, muževna kriepost, te cviet mladosti crkve i države poginuo je na poljani mohačkoj. A poklie je ova bitka na obali Dunaja bila, to je divlja vojska Sultanova u prvom mahu dohitila Slavoniju, Bačku, Baranju i Tolnu, mal' ne sve što je s jedne i s druge strane Dunaja, stranom onamo k Budimu iduć, stranom pako odtud se vraćajuć — našla, porušila, popalila i poubijala.

Na Bački, Baranji i Tolni izlila se je najžešća ogorčenost divljakah, zaoto je na ovom putu samo ono živo ostalo, što se je u tvrdjavah spasilo ili se biegom smrti uklonilo

U ovaj grozan prizor gledajuć Subatički fratar, rodom magjar, velečastni otac Basilio Kovács ovako nastavlja: onda je veli narod magjarski — »ostaviv svoja stara sjedišta, počeo bjegati i pogibelji se uklanjati, nastojeć, da ako već ne vlastitu imovinu, a ono barem svoj i svojih najmilijih život spasi. Odieliv se dakle od ovih krajevah i ravninah Banata i Bačke, povukoše se u siegurnije predjele gornje Ugarske, da svojim porieklom i velikom svietlošću svoje plemenite duše, one krajeve razjasnjuje. Uzalud su ih zaostavša najprostranija po Turčinu već osvojena polja, natrag mamila: njim bijahu dražje one tri râli prostrane, sad već u potomcih na pedlje razdieljene zemlje u siegurnosti, nego li ona uz pogibelj života ovud ostavljena široka i i duga poljana«[a]).

---

[a]) U izvadku sgodopisja franjevačkog manastira, I. arh. 1879. 18. studena.

A da nesrieća bude podpunom, pa da se sva srčba božja nad tužnom ovom domovinom izlije, poginuo je u tom boju i mladjahni kralj, koji hotievši si biegom spasiti život, htiede na konju preskočiti potočić »Čele« (Chele), ali jer mu to konj učiniti nemogaše, prevali se, i mladjahna kralja s oklopom u blatu i vodi uguši. Obća ljudska sudbina stiže i pomazanika božjega, i nije se nitko našao, koji bi u pogibelji kralju pomoćnicu ruku pružio, zada se nemile te smrti izbavi.

§ 14.

Udes Slavena podunavskih i potisanskih poslie bitke Muhačke.

Akoprem se je Sultan silnim plienom u svoju domovinu povratio, to se ipak Ugarska nemogaše od silna tog udarca oporaviti; jer su se stranke poradi izbora kralja zaratile, i razkolom viere po heresiji Luthera i Kalvina do zla Boga omrazile; pa se preko dva stoljeća hrvale, borile i za priestolje morile, dok nije sva Ugarska neprestanim ovim trvenjem sasvim iznemogla. Konačno se ipak stranke uz blagotvorno sudjelovanje velikih domoljubah Nadašdy — a i Szečenyi-a izmiriše, te u habsburžkoj, i sad slavno gospodujućoj prejasnoj dinastiji ujediniše.

Dosta bi već ova okolnost bila: da u veliko oslabi onu ruku, koja se je nad Turčinom uzdizala.

Ali je trebalo, da se u to doba, porodi Luteranstvo, Kalvinstvo i socijalizam, koji je u gradjanskom ratu nalazio stalno hranivo i zaklona; pa je narod još većma raztrgan, otrovom mržnje i zlobe jedan prama drugomu ogorčen bio. Jedan i drugi volili su sad Niemcu sad opet Turčinu ugadjati prije, nego li domovinu svoju braniti. Prošlo je indi gotovo 150 godinah, dok se je pokušalo Bačku i Baranju većma napûčiti, a donle je malo bilo stanovah i selah, već samo nješto pokrpanih gradovah i gradićah, i uz ove nješto malo naseljenikah, dočim je drugo sve tako prazno bilo, kao one ravnine Dothana, na kojih su Izraelci pasli svoja stada. Ta tko bi se usudio nastaniti, i što započeti u toj pustoši, gdje su vuci banovali, a Turčin i hajdučke čete ustaškim i heresije fanatičkim duhom gonjene, u tom se nadtjecale: koja će više popaliti, poplieniti i poubijati.

Prije nego što je Turčin gnjezdo svoje u Ugarskoj savio, triputah je velikom vojskom, i to svakiput preko Slavonije ulazio, a kada se je vraćao, to je i u Bačku iztrkivao, pa je naravno mnogo popalio, porušio i posiekao. A budući je gore idući sve onamo do Gjura harao, to je morala i najzločestija volja u pustošenju nješto malaksati. Zaoto u prvi mah nije u Bačkoj još toliko krvi proliveno, koliko u Slavonij i Baranji: te se je

sbilo — kao što Gjuro Sriemac bilježi, — da je stoke i hrane, kako za odbjegavšimi Magjari, tako i poslie Turakah zaostalo. Iz pripoviedanja Gjure Sriemca i nevidi se, da bi puk sa svim izbjegao i svoja sjedišta ostavio. To on bilježi samo o vlastelinih, o vlastnicih plemićkih dobarah. Ali da su se oni povratili, to nam on takodjer posviedočava, kada iztiče: kako svoja imanja ištu natrag od Ivana cara, koji je ista zauzeo i svojim doglavnikom podielio, pa on im odgovorio: »Siromasi Magjari! vi nesmijete ova zemljišta posjedovati, jerbo bi vas u jednu noć turska sila povezane u Beligrad odvela. Ja ću ovu zemlju i Sirmium od Turakah, izbaviti.«)

No da su se i ti plemići još za života Ivana cara povraćali, to vidimo i iz primjera Valentina Töröka, koji je Suboticu posjedovao, i poslie kako je Ivana izdao njegov Tornjoški domaćin Magjar, i njemu poručio, da Ivan car kod njega na smrt ranjen u postelji leži: Török sa svoji 300 konjanikah dotrkavši u Tornjoš, Ivanu caru, u bolnom krevetu ležećem, glavu odsieče, i ovu u Budim u znak svoga junačtva, kralju Ivanu Zapolji prikaže, za da se okruni slavom pobjede. Ali mu tu nezasluženu slavu razprši szegedinski knez, odkriv pred kraljem: da je Ivana cara bivši jedan vojnik na ulici u Szegedinu iz zasjede smrtno nastrielio.

To isto odaje i ona okolnost, da je Ferdinand I. svojim pristašam ovud izpražnjena mjesta dielio.β)

Što se je s pukom dogodilo, to nije nigdje ubilježeno. Ali budić da su se Turci ovuda vraćali, to je naravno, da koji se niesu biegom spasili, oni su potučeni ili u sužanjstvo odvedeni bili. Zaoto god. 1553. plovećem na Dunaju Veranciju reče racki brodar, da je u Bačkoj prije mohačke bitke u jednom selu bilo više stanovnika, no sada u trideset selah. Ali da ih je ipak bilo, to nam baš i isti ovaj brodar sviedoči. A da su ti stanovnici bili Raci (Slaveni), o tom nam neda dvojiti ona okolnost, što u pučkom popisu godine 1715. po županiji bačkoj i vojnoj upravi szegedinskoj zvanično izvedenom, sami oni kao jedini i izključivo navedeni stanovnici naprvo dolaze. Pa ako gosp. Frigyeš Pešti na strani 240. svoga djela i tvrdi (naravno zaveden krivim tumačenjem mjestnih imenah), da su ovud prije mohačke bitke posvuda Magjari stanovali, to ipak nesmije izreći: da bi oni tuj izključivo sami bili, što mu služi na pohvalu; budić da tim odaje, da oni dikalski popisi ako bi sviedočili po Magjare, što nije istina, ipak ni peti dio pûka Bodroghskog i Bačkog nebi sačinjavali. Dakle u drugih mjestih

α) Gjuro Sriemac. Str. 161.
β) Ferd. 1536. Pešti Frigy. Str. 222.

u onih ne naznačeni, morali su biti Raci, tim više što i sàm priznaje, da se u tih spisih neoznačuju mjesta: Subotica, Baja, Haj, Szt. Lőrincz, a ni Pacsir, Szeremle, Rég, Bakacs i Tavankut. A da ovo većim dielom niesu magjarska imena, to sigurno neće niti isti učenjak tajiti.

Nepobitnom dakle ostaje istinom, da su uz Tisu i Dunaj s jedne i s druge strane, kako onamo u starini Slavi, pod raznimi imeni stanovali, tako su ovi i u onoj strašnoj pogibelji, svoja gnjezda ovuda imali. Ta Magjaru kao i Niemcu nije prirodjeno, da povodne nizine zauzimlje; to je u duši Slavenu, koji se i danas rado bavi ribarenjem. Nemože dakle biti istina, što spomenuti Pešti Frigyeš u svom djelu na str. 242. kaže, da bi se Raci ovuda tek u drugoj polovici sedamnajstoga vieka naselili bili. Ta on sam na str. 222. te knjige govori, da su poslie god. 1543. u Somboru Zandziachi gospodovali, i da se je ovomu gospodstvu god. 1650. već svaki trag izgubio. A to neće ni isti hvaljeni učenjak vierovati, da su Turci sami nad sobom gospodovali. Oni imahu toliko samoljublja, da su gospodstvo sebi pridržali, a kmetstvo, t. j. obdjelavanje zemljišta, podjarmljenomu Kauru o vrat objesili onako, kao što su to učinili u Srbiji i Bosni. Pa i same one muke Slavenah, koje se u szegedinskog i subotičkog samostana zgodopisih zabilježene nalaze, ovo oprovrgavaju, jerbo se ove u toj mjeri nebi bile na njih vršile. Sam hvaljeni taj učenjak priznaje, da su bačka zemljišta dobrano prije Požarevačkog mira već pod carsku vlast spadala.

Da su Raci od starinah podunavski i potiski stanovnici bili, to izvan svake dvojbe stavljaju svi zakoni od godine 1556. na saborih o Racih sastavljani, kako da se naime državnoj daći podvrgavaju. Ta zna se, da su Raci u ratovih, izmedju dvijuh stranakah za priestolje vodjenih, uz carski barjak vojevali, i poradi osobite hrabrosti i junačtva Leopoldom I. plemstvom nadareni bili, kao n. pr. Antunovichi, Goganovichi itd.

Ovo je takova istina, da joj se nemogaše oteti ni sam g. Frigyeš Pešti, pa je na str. 242. svoje knjige popisujuć imena bačkih obćinah (premda onako samo kroz zube) priznao, dodajuć: »Ova slavska imena nalaze se već u sredini sedamnajestoga vieka ili još« — veli — »i prije«, što je dovoljnim dokazom, da je ovaj prostor još prije dolazka Arsenije Černojevića već po Racih napučen bio.[α]

Nu kako se je to dogodilo, da su odtud sasvim nestali Magjari, koji su prije i napose a i s Raci izmiešano stanovali, nije na

---

α) Eltünt vármegyék. Str. 243.

meni da iztražujem. Neka svatko drži o tom kako mu je volja, te poslie Nastavitelja Bonfiniusa scieni s fratrom subotičkim: da su izbjegli, ili s g. Frigy Peštijem, da su u obrani zemlje poginuli.[α]) Naravno da su ovi svi veoma odaljeni od one strašne pogibelji mohačke, pa ni sami tvrditi nemogu, da govore istinu, već samo svoja mnienja i nagadjanja iztiču. Ja bo samo ono bilježim što je očevidac Gjuro Sriemac na uspomenu zapisao, da su naime posjednici pobjegli, a povrativši se, Ivanu caru rekli: da nisu svoja imanja ostavili, već samo za njeko vrieme se izpred sile uklonili. Moguće, da se je to i onda sbilo, što se je god. 1848. i 1849. opetovalo: da su naime Magjari izbjegli, a Raci ostali, buduć da su ovi imali mnoge sunarodnike u carskoj vojsci one iz Srbije i Bosne.

Ipak neću da se upušćam u gutanja, već pridržajuć istinu, da su ovuda već prije mohačke bitke stanovali. Raci,[16]) neću da im

[16]) Da su Slaveni već prije mohačke bitke pribivali u Ugarskoj t. j. jugoslaveni grčkog obreda, koje napose Srbima, Racima, Hrvatima iztočne crkve zovemo, sgolnja je istina, kako se iz sliedećih vidi:

a) Životopisac sv. Gerarda (kod Bardošye, supplementum Analect. Scepus) veli: Kako je kralj ugarski Andrija I. uzzidjao manastir Tichonski i Višegradski. Pa su u prvom Benediktini grčki s latinskimi pomiešani, a u zadnjem sami grčkog obreda bili, to se potvrdjiva i po drugih, što da je tako bilo još i god. 1221. vidi se još iz pečatnice pape Honoria III. Vidi Katona II. p. 112. i V. p. 348.

b) Papa Inco III. kralju Emeriku piše:

Bnduć da niti je novo a niti neskladno, da se u tvojoj kraljevini u manastirih raznoličnih narodah, služi Bogu u propisanom habitu; premako je tamo samo jedan latinski samostan; a ima ih tamo mnogo onih grčkog obreda. Govori o Simežkom manastiru u Besprimskoj biskupiji god. 1204.

c) Kralj ugarski Ljudevit I. u listini, izdanoj u Lipi god. 1360. piše: Mi Ljudevit.... ljudem posjednikom, i gradovom postavljenim u Keve i Uraššovi, u kojih se nalaze sklavski il' schizmatički svećenici.... Sve sklavske svećenike kod vas prebivajuće itd., kod Bardošya.

d) Mi Ladislav jednoć Ivana Vayvode, županije Požega župan, preporučujemo, sviedočimo: da veći dio Sriema zauzimlju Raci i Bosanci (razumije patarene), što više i na drugoj obali Dunava (dakle u Bački i Bodhroghu), na prostoru jedne ili više miljah Raci s Bosanci, krivovierci s kršćani, medju se pomiešani stanuju. Izdano u Djakovu 1437. Vadding. Annales Minor. Tom. 5. p. 315.

e) Papa Lav X. u pečatnici izdanoj god. 1521. naredjuje: da u onih biskupijah, gdje pribivaju latini i grci (razumije obred) imajući

---

α) Eltünt vármegyék. Str. 240.

koren vežem s onimi starodavnimi podunavskimi stanovnici, što bih punim pravom učiniti mogao, već se zadovoljavam tim, da su se poslie tatarskoga razorenja Ugarske ili poslie pâda Srbije i Bosne, ovamo doselili, α) pa su jedni — kako se vidi — onamo u Dalmaciji i Hrvatskoj, a drugi u doljnjoj Ugarskoj, siegurno kod svojih srodnikah, mira i pokoja tražili, te se ovdje nakon strašnog mohačkoga poraza u obličju Srbah, Šokacah i Bunjevacah sve do danas zadržali.

Ali budué da se pustoš sve većma širila i pružala po svem vidiku, i to prvo stranačkim, a drugo vjerskim fanatizmom: to su jedni uvjek zvali Niemce, koji nimalo nisu manje zla prouzrokavali no dušmani; te nam o tom ostaviše sviedočbu one mnoge žalbe po saborih, ravnateljih i puku podnašane carstvu i sačuvane u bečkom kabinetskom arkivu, a drugi su pozivali Turke. Ta iz povjesti Gjure Sriemca znamo, da je Zapoljia imao s Turčinom ugovor, pa je ovoga do godine 1538. triput pozivao u Ugarsku, a Turci su svagda iza rata u Budimu i posvuda zaostajali i poput ovlaštenikah se pona-

samo latinskog nad- il' biskupa, da taj nad- ili biskup za poslove i parnice grkah, generalna vikara (namjestnika) grkom prijatna ili po njimih izabrana namjesti, koji bi se imao troškom i plaćom grkah izdržavati.

f) Pomenuti Bardošya na označenom mjestu još sliedeće bilježi: Ivan čanadski biskup, prije grčko-bačkog nadbiskupa, a kasnije kaločkog latinskog nadbiskupa područni biskup dobih od Pape Ince III. sliedeća pisma: Niekoji klerici — svećenici...... Tek onda ukorava biskupa, zašto dozvoljava svoje biskupije klerikom (svećenikom), da se žene. Ovi da su bili grčkog obreda, scini Bardošya. Glede kojih papa izražuje želju, da bi se preobrazili, naravno u načinu pravilnog življenja.

Bardošy veli: da je biskup Temešvarski, grčkog obreda (koji je bio generalni vikar, biskupski namiestnik), od svoga biskupa poslje Mohačke bitke odpao, te primio naslov biskupa Aradskoga. Bački generalni vikar i biskup za grke takogjer odpadši pridrža si naslov biskupa bačkoga. Medjutim u Baču su se vidjale ruševine crkve grčkoga obreda, gdje je danas groblje, drugčije na zlokršćanih, još i u vrieme Gabre (ili drugog) nadbiskupa, spomenik pisan je otiskan u Pavićevom, Ramus viridantis olivae pod riečom Bacs, koji su pako mogli biti vierni tih biskupa, ako ne slaveni grčkog obreda, (naravno ujedinjeni, koji su po odpadu napomenjenih biskupah neujedinimi postali). Ili kao oni u Hrvatskoj nastojanjem fratrovah i svećenikah obred latinski poprimili.β) Dakle bilo je njih t. j. Slavenah od vajkada tu, premda su se kadkad i naselbinom množili.

α) A poslje bitke kod Nikopolja u vrieme Sigismunda, mlogi su amo prešli takodjer iz Bugarske. Arkiv Bugarskih Franjevacah. Ortvay és Szentkláray Töstenelmi Adattár ad vocem O. Besenyö. Otac Feremdžin.

β) Otac Eusebija Feremdžin.

šajuć, strastveno na sve strane harali, čemu Zapoljia uz sve svoje sažaljenje nije mogao na put stati, jer uz nepouzdanost Ugra — kako je on mislio — mora se oslanjati na Turčina. Pa se dogodilo, da je — kao nečuvena stvar — za njega živa i zdrava morao imenovati Talijana Grittiju gubernatorom, koji je — kako se vidi — u ime turskoga cara više, no u ime kralja Zapoljie vladao i blago sabirao. Turčin dolazeć vazda na pomoć, zasjeo je Budim i svoje gospodstvo po Ugarskoj zasnovao. A velikaši — kako je komu izgled bio — na veću obranu ili nagradu, tako su svoju vjeru okretali sad Zapolji a sad opet Ferdinandu. Drugi su pako jednog sina ovomu, a drugoga onomu na dvor davali, samo da sebe i svoj posjed sačuvaju. God. 1542. bijaše bački grad još u rukuh Ferdinanda, pa je 6. listopada iste godine zajedno sa Szegedinom gg. Bolti Bornemiszi i Urbanu Bathanyiju na čuvanje predan sa 400 konjanikah i 300 pješakah s novci za izdržavanje ovih potriebnimi.[α]

Ovo se je sve tako promienjivalo, dok se Turčin sasviem ugnjezdi, pa tvrdjave i preostale još gradove nješto prevarom, nješto prietnjom, a gdje ovo nepomaže, silom osvoji.

Ipak se vidi, da je i Turčinu dodijalo uviek s četom ovamo dolaziti, s toga je po smrti Ivana Zapoljie (mal' ako ne uslied tajna ugovora) predao Budim na upravljanje jednomu paši i odpraviv Isabellu kći poljskoga Sigismunda, udovu pokojnoga Zapoljie sa njegovim sinčićem Sigismundom u Erdélj, da mu bliže budu, zasnuje stalno svoje gospodstvo u Ugarskoj; pa je stekla tim Ugarska tri gospodara: jednoga u Ferdinandu, drugoga u Zapolji i njegovih nasliednicih u Erdelju, a trećega u Turčinu, kroza što je kmet, bio on pod jednim, drugim ili trećim gospodarom, mnoge jade trpiti i silne žrtve u imanju i krvi snašati morao. Koje dakle čudo, ako se je onuda, gdje plamen rata neprestano goraše, kao n. pr. u doljnjoj Ugarskoj, puk razriedio? Pa je i Bačka na toliko opustošena bila, da niti čovjeka za sela, niti govedah za pašu dotjecalo nije. A uz to leži u naravi ljudskoj: da su oni, koji su iz Dalmacije i Hrvatske u vojsci Ferdinandovoj ovud ratovali, i povrativ se kući, ostalom u planinah tvrdinom naravi borećemu se rodu pripoviedali, kako su ovuda mnoge krasne u pustoši ležeće zemlje vidili, i tim u njimi želju za izselenje uzbudili, A ta se je tiem laglje izvadjati mogla, što je i turskim pašam a i carskim ljudem brige zadavalo; odkud će ljudih nabaviti, koji da im polja obdjelavaju, i tako im brieme proiz-

---

α) Kameralski Budimski Archiv. 1542.

vadjanja kruha i odgajanja marhe s vrata skinu. Pa su i paše izbjegavši puk natrag pozivali, a carski generali narod iz Bosne i Srbije izazivali.[17])

[17]) Godine 1640., kada su kod Jajca pod vodstvom slavnoga Petra Keglevića, Turci potučeni bili, izaslane su čete, koje su u zaštitu uzele Race, obećavše, da će se sa svojom obitelju i životinjami, s poglavicom Tudorom izseliti. Turci su ovim zasiedali, ali su ipak velikim gubitkom odagnani bili. U tom boju se osobito odlikovahu ilirski karlovčani. α)

Od 1686. godine, pošto se je Budim u kršćanske ruke povratio, kršćani Slaveni iz Bosne i Srbije dolažahu češće ovamo; jer čim se većma uzdizala kršćanska moć, tim su njihovi gospodari u Bugarskoj, Srbiji, Bosnoj i Hercegovini postajali bjesnijimi. Pa da svoj život i nješto imetka spase, izmicali su odonud, čim se komu prilika pokazala, dapače su i čitava se sela podizala i u Austriju useljivala.

Slavni Čevapović redom nabraja one fratre plovane (župnike), koji su svoje vierne iz turskih zemaljah izvadjali i u austro-ugarske uvadjali, a tih broj na lahku ruku pregledan, iznaša svotu od 24.300 dušah. β) A 1757. Gabriel Novaković prigodom nabrajanja zaslugah svoje obitelji, na prvom mjestu bilježi, da je njegov stric godine 1687. u doba gospodovanja cara Leopolda, doveo 4892 branioca. γ)

U ljetopisu samostana Gradiškanskoga stoji ubilježeno, du su katolici i Vlasi (Srbi) u dobi Ljudevita vojvode badenskoga, vodjeni otcem Markom Marićem, na ovu stranu prešli. I premda je isti s ranah od Turakah dobivenih na skoro umro, to su oni pod njegovim naslijednikom otcem Petrom Hrvatovićem sve do god. 1691. uz hajduke, pod vodstvom g. Ivana Makara vojujuć proti Turkom, hrabro se borili i sve svoje sile napinjali, da u Turskoj zaostavšu svoju braću prinukaju, da ovamo priedju, predočujuć im, da bi se ovako pripravljali za iztrajne borioce za častni krst i rodjenu svoju domovinu, te ne samo stekli dično i čestito ime, nego si kraljevstvo nebesko osigurali. — Iz tog ljetopisa i to još saznajemo, da su ih prigodom njihova prelazka na ovu stranu, dočekali hajduci požežki (Požega) i podborski (Podborje), te od njih sve što su imali, pootimali. δ)

Da su fratarski samostani već god. 1686. ponamješćani bili u Baji, Somboru, Baču, Kaloči i Subotici, o tom neda dvojiti zapisnik skupštine fratarske god. 1693. u Rimu držane, u kom se već prije spomenuti kao takovi nabrajaju. ε) To isto potvrdjuje i glasoviti ugarski povjestničar Katona. ζ) A u onoj dobi gdje god su bili samostani, tamo i u dalekom okolišu ponastanjivali su se vierni, buduć da Turci

α) Hist. Critica. Katona. Tom. 32. pag. 180.

β) Synoptico Memorialis Catalog. Obs. Minor. Prov. St. Ioan a Capist. 1823. Budae Ak. P. Gregor Čevapović pag. 264—265.

γ) Reichs-Finanz-Archiv. Fasc. 15.399. Wien.

δ) Protocollum Convent. Gradiska in Archivo Budensi PP. Francisc.

ε) Acta Congr. Rom. Gener. 1693.

ζ) Hist. Eccl. Coloc. Part. I. pag. 7. 75.

§ 15.

Nove naselbine Slavena u podunavje i potisje.

Povjestničar szegedinskogo samostana franjevačkoga piše: »Nakon mohačke bitke zauzev Turci ove krajeve, uzalud nastojahu povratiti natrag odbjegle stanovnike: zaoto su susjedni narodi iz Dalmacije Sla-

nikakva kršćanskoga popa nisu trpili u području njihova gospodstva, do jedinoga fratra. Zaoto se god. 1696. bilježi, da bajsku (Baja) parokiju rukovodi otac Ivan Vidić, koju su god. 1708. buntovnici Rakocijski razorili i popalili. God. 1711. vraćaju se otci Gabriel Guganović i Luka Karagić — drugčije Čilić — iz Iloka, gdje su bili sakristiju bajsku shranili, pa god. 1719. crkvu i samostan obnavljaju. α)

U toj dobi to je bila sudbina samostana bačkog, somborskog, subotičkog i kaloćkog; sad su ih naime palili i robili Turci, sad opet ugarski buntovnici, kao što nam to obširno opisuje učeni Čevapović β), koji nam iz one dobe sliedeće parokije (fare) kao bunjevačke i šokačke navadja: Budim, Sveti Andrija, Tõrök-Bálint, Tököl, Tukulja, Hanžabeg, Erčsin, Perkata Földvár, Csepel, Mohač, Szekcső, Bataszék, Szekszárd, Tolna, Pakš, Meš, Sebin, Baja, Subotica, Almas, Katymar, St. Iván, Csavolj, Gara, Bikich, Boršod, Vaškut, Sandur, Gakov, Csikuszd, Dušnok, Báča, Zombor, Militić, Sonta, Santova, Kolut, Temišvar, Varšaecz (Vršac), Karaševa, Radna, Freydorf, Lipa i Genua.

U šestnajestom vieku pod gospodstvom turskim, stanovahu mnoge katoličke obitelji slavske izmiešane u podunavskom Földvaru i okolici. Ove ohrabriti, dolazi fratar iz Tukulje u turskom odielu. Osobito god. 1700. dolazi otac Bernardo, za njim otac Spaić, a onda otac Cvetović. God. pako 1690., po svjedočanstvu Mihojla Turkovića kanonika požunskoga, nebijaše u Földváru ni popa ni fratra, već su tamo stanovali razkolnički kalugjeri. γ)

U gyöngyöškom samostanu franjevačkom, stoji o naših, osobito subotičkih Bunjevcih, sliedeće ubilježeno:

»Stanovnici (Subotice), tako zvani Bunjevci, vodjeni po 18 otacah reda sv. Franje, većim su dielom iz Bosne, a manjim iz Dalmacije nadošli, pa se jedni nastaniše u Subotici, na mjestu današnjega samostana, gdje je bila tvrdjavica kao rimski castellum, a drugi se preseliše u Szegedin. U njihovoj pratnji došavši Franjevci povratiše se na skoro u Bosnu, do jedinog fra Angjelije Šarčevića. Ali jerbo poglavica salvatorijski nije trpio, da se franjevci države bosansko-argentinske u Subotici nastane: to se je i Angjelija Šarčević, čim su njekoji Salvatorijanci bunjevački jezik naučili, morao u Bosnu povratiti. δ) Ali

---

α) Memoria Succinta enarratio memorabili Conv. Baja.

β) Synoptico Memorialis Catalog. p. 129.

γ) Brüssel Recensio univ. Cleri 5. Eccl.

δ) Ovako je to izpisao jedan fratar gospodinu Ambrosiji Šarčeviću, sinu rodavne obitelji subotičke. Vjerojatno je da su ovo bili fratrovi bolje kaludjeri o-katolički grčko-slovjenskoga obreda.

nije i Rascije u njiehove posjede unišli, te i danas mnoga mjesta medju Dunajem i Tisom, magjarska imena noseća kao n. p. Szabadka, Almás, Mélykut itd., ista zadržaše.α) Ali u Szegedinu i njegovom okolišu

budué da vuk nemienja ćud već samo dlaku, to su nadošavši Bunjevci u Turčinu onog istog globitelja našli, izpred koga su se iz Bosne izselili. Njihovo stanje ovako opisuje ljetopis fratarski: β)

»Nenasitivi Turci, nezadovoljni sa zlatom u daću odnešenim. vodiše u sužanjstvo bunjevačke žene i djevojke; mlade i zelene iztrgnuše iz naručja jaukajućih roditeljah, zada ih više nikada nepovrate. A sve opiruće se, mačem u smrt ugnaše. Tom zlu da barem ponješto izbjegnu, izmisliše otci potajni način (desernu), koji se u tom sastojaše, da je otac kradom vodio svoju kcér od sela do sela, dok nebi našao katolika momka, s kojim bi ju fratar u noćno doba vjenčao. A da i mladjahni nemoraju od glave po dukat plaćati, to su navikli, mužkiće tek okolo 14—16. godine (do koje dobe su obično samo dugu rubaču [košulju] nosili), u gaće oblačiti«.

Duševnu brigu o subotičkih i svih potiskih Bunjevcih, vodili su Salvatorijanci, po imence otci: Luka, Nikola, Rajmund i Aleksandro, o koji pripovieda Jelka Vojnich, starica od 80 godinah, kako su u svakoj pogibelji života i u najžešćih tegoba, svjestno izpunjavali dušobrižničke dužnosti. Ona veli: »Mnogo smo patili od Turakah i ustaških magjarskih četah. Od Turakah se više putah sakrivahu i fratrovi i vierni u ritove ludaškoga Palića, ogromnog toga jezera. Ali se je dogadjalo, da su Turci — saznavši za ovo — neuke odtud izmamljivali varkami, vičuć u noćno doba: »»Kate, Mare, Bare izidjite; ništa se nebojte! Otišao je već prokleti poganin.«« Koje su na to izišle, bijahu zarobljene i u sužanjstvo odvedene. Tim načinom zarobiše dvie mlade Algaševićeve, od kojih jedna bijaše sestra pokojnog senatora Jarazamovića.

Sučići, Marčctići i Vujevići stanovali su s fratrom u kuli, gdje su i jednu kapelu na službu bojžu otvorili.

Druga koju Turci ovako prevariše i odvedoše, bila je iz obitelji Sučićeve, rodjakinja našega sindikuša Šimuna Antunovicha. Njekoje se biegom spasiše, a njeke se odkupiše po redovnicih presvetoga Trojstva, dočim se mnoge nikad nepovratiše. Oni u vodi zaostavši, povukoše se kasnije u Szegedin, gdje su sve dotle obitavali, dok god Turčin s ovih stranah Tise nije protiran bio. Na to se povrativ, zauzeše svoje kuće a plemići svoje stanove.

Stara Jela i to je pripoviedala: da su mnogi sve dotle trpili strah, dok god je Petrovaradin i Banat u turskih rukuh bio. Jednoč, veli, pročuo se glas: da se Turčin približuje velikom vojskom. Na to su Subotičani odmah uzmakli u jankovačku šumu, gdje je jedna mlada,

---

α) Naravno da taj szegedinski fratar nije naški razumio, jer bi inače znao, da to nisu magjarska imena, već prava pravcata racka. On nezna što je „Melj“ ni što je „kut“, pa je zato načinio „Méljkut“, što nikad tako nije pisano.

β) Historia Domus Maria Teresiop. Religios. Ord. S. Francisci.

zaosta i mnogo Magjarah, noseć sa ubogimi franjevci težki jaram turski, koje je god. 1533. počeo Turčin nješto malo zaštićivati pak im i samostane graditi, samo da njihovim uplivom uzmognu pûk povratiti. α)

imenom Roza, zabludivša, i od svojih razstavljena cielu noć na hrastu provela, pa se je ista šuma od one dobe njezinim imenom prozvala. U toj šumi je puk šest nedieljah u strahu proveo, a kada se je u Suboticu, gdje je sve popaljeno bilo, povratio, napadne nanj iz zasjede Turčin te više mlada, pohvata koje su u od kule udaljenu suhaču nosile ono malo prohe, što im Turčin nije bio oteo, pohvata i u sužanjstvo odvede. Ta sudbina snadje i ženu Milije Sučića, koja pošto se za sedam godinah nije povratila, to se Milija po tada vladavšem običaju udovcem smatrao, i po drugiput oženio s Katom Diniška Bojakovich, inače Bijakovićevom, sestrom somborskoga kapetana, i rodi mu sina Luku, kasnije hrabrog i junačkog subotičkoga kapetana, otca loze Sučićeve, sa pridjevkom »Lukin« označene.

Sve to dogodilo se je okolo godine 1692., iz čega jasno vidimo, da su i ovdje i ondje u Somboru, Bunjevci i Srbi već mnogo prije nastanjeni bili. β)

Nije mnogo vremena proteklo, pa je Subotičane stigla još groznija nesreća. Njeki ustaški vodja, kapetan Virágh, navali sa divljačkom svojom četom na Suboticu, te ruši, pali i u jednoj ulici mnogo neoružanih ljudih sabljom posieče i s konji pogazi. Ovi su okolo kapele sv. Roka pokopani bili.

E, pa zaoto ono, što se u povjesti szegedinskoga samostana od god. 1707. piše, trieba smatrati osvetom. Ondje štijemo:

»Ljudi su bunom Rakocijevom na dvie strane, na Labance i Kuruce razdieljeni bili, te je u Szegedinu i Kečkemetu veliko haranje počinjeno. Kralju vazda vierni Raci i Dalmatinci, dobiv od zapovjednika szegedinskoga vlast, počiniše u okolici Szegedina i Kečkemeta na Magjarih Rakocijevimi privrženicih velike grozote. Oni su oplienili stanovnike, pa su ne samo one, koji se protiviše, već i nedužne okrutno umarili«.

Al' da su sve to Raci baš kao drugi put i Magjari činili, o tom nam donaša dokaz isti manastir, u kom stoji zabilježeno: da je vojnik Rakocijeve čete, kalvinske vjere, stavši pred vrata crkve, okrenuo se tamo bivšemu kipu blažene djevice Marije i rekav: »Ženo, daj kruha!« opalio nanj pušku i ruku mu odvalio. Nu u usti čas tane odskoći i njega ubije. γ)

A povodom ratovanja princa Eugena, kada je isti od Petrovaradina pošao za Turci, puk u veliku strahu već pretrpljenih nevolja, povuče se u Baju s fra Aleksandrom, svojim neodieljivim

α) Histor. Domus Conv. P. P. S. Franc. Seraf. Prov. SS. Salv. Szeged.

β) Naravno, da su ovo starci, žene i djeca trpili, jer su im muževi ponajviše od kuće udaljeni bili u gradjanskih, turskih, i francezkih ratovih.

γ) Hist. Domus Conv. Szeged. P. P. Francisc.

Ovako se je sbilo, da je Slaven — buduć da svoj radje ide u krajeve svojih nego li tudjinah — u osobi Srbina, Hercegovca, Bošnjaka, Dalmatinca i Hrvata, ovamo prešao, te na obalah Dunaja i

dušobrižnikom, gdje je nedielju danah proveo, razmišljajuć, nebi li bilo bolje prieći Dunaj, i na drugoj obali u šumah se nastaniti? Ipak, začuv slavnu pobjedu kod Sente, velikom radošću se okolo god. 1697. kući povrati.

Poslie te pobjede ustrojena je narodna milicija, do najnovijega vremena kao potiska granica poznata, te je odredjeno, da se uz obalu Tise podignu mjestimice obkopi. Subotica kao glava potiske granice, imala je dva obkopa: prvi je bio okolo gradića u kom se danas samostan nalazi, te se zvao nutarnjim, a drugi se iztezao do današnje grčko-iztočne crkve, pod imenom »vanjski« poznat. Oba bijahu obkoljena velikimi barami, od kojih se jedna onamo medju vinogradi putem szegedinskim razprostirala, imajuć poviše sebe nasip od gradskih ruševinah navežen i »fratarskim mostom« prozvan, dočim se je druga bara razastirala po onom dielu grada, koji se danas »mlakom« zove.

Tom prilikom potvrdjen je kapetanom Luka Szučić, muž velikoga ugleda i junačkog stasa. Dugom i siedom bradom urešen, bijaše takova pogleda, kojim je neprijatelja u strah ugnati mogao. Ipak u mirno doba bijaše velikim dobričinom, te pun ljubavi i štovanja napram franjevcem. A drugi častnici bijahu od obitelji Marčetićah, Kajićah i Vujevićah. Dvojica bijahu vazda i od Srbah, imajuć posebne svoje barjake, koji sve do godine 1848. bijahu u crkvi franjevačkoj, a kasnje su u knjižnicu uneseni. *α*)

U to vrieme pada i ona velika zasluga otacah franjevacah, koji su veliki dio ovdje stanujućih grčko-iztočnjakah u krilo sv. majke crkve priveli. *β*)

Narod bunjevački osvietlao si je lice svojom neuzkolebivom viernošću napram sjajnom vladalačkom domu, pa kako u drugoj, tako ni u Rakocijevoj buni nije učestvovao. Kada su se njekoje ugarske stranke proti carskim četam podigle bile, oni nemogav oružjem nasilju odoljeti, povukoše se izpred harajućih ustaških četah pod tvrdju petrovaradinsku, gdje su cielih sedam godinah stanovali.

Franjevci ni za jedan čas nisu Bunjevce ostavili, već su ih i tamo sliedom sliedili, fra Josip Kovacs, i Jerko Ludaši, Bunjevac, imajući to prezime od pustare Ludaš, u kojoj se je rodio, a inače bijaše rodjen od svietle obitelji Guganovićah, stanujućih i danas jošter u gradiću (dakako u dobi pisca ovog sgodopisa).

α) Skrili dakle obilježja, da unuci nevide slavu svojih bunjevačkih pradjedah, borećih se njekoč za obranu ove zemlje, i da neuzkrisi u njimi ljubav za svoju dičnu narodnost, te junačko požrtvovanje za svoju domovinu Ugarsku.

β) Naravno da su ovi bili sjedinjeni dakle rimokatolici grčkog obreda, pa su ih fratri priveli na obred latinskog jezika, buduć da onog obreda svećenika ovdje nisu imali, kao što su mnoge izmedju onih u Dalmaciji i Hrvatskoj odpavši plvani sobom u šizmu zaveli.

Tise, u starom gnjezdu svojih predjah, nastanio se, te se uzduž Dunaja do Ostrogona, a nizinom Tise do Jasigije uzpeo, kako nam to

U toj Rakocijevoj buni, kako ljetopis kečkemetskoga samostana pripovieda, počinjena su izmedju Kečkemeta i Subotice mnoga nasilja. Oni su napadali Bunjevce kao kraljeve privrženike, te im nebrojene muke i štete prouzrokovali, koje ovi dakako dvostruko odvraćahu. Umirenjem Rakocija povrate se Subotičani u svoje gnjezdo, dočim su njihovi junački sinovi u drugih gornjih ratovih krv svoju prolievali, čega radi su mnoge obitelji plemstvo zadobile i imanji nadarene, a drugim stare njihove povlastice potvrdjene bile. Kasnije t. j. 8. studenoga 1748. pod predsjedničtvom Grassalkovića, ubrojiv se Subotica u kameralska dobra, odseliše se njeki plemići u druga mjesta, kao n. pr. u Lemeše, današnji Nemes — Militić, gdje su za podieljena im zemljišta plaćali zakupninu. A ostali podvrgoše se s pukom teretu kmetskom, morajuć izdržavati vojnike i davati predprege. Od toga bijahu izuzeta ona četiri senatora, koja bijahu izmedju plemićah izabrani.

Godine 1709. navali kužna pošast i mnoge pomori. God. 1710. presta kuga, i franjevci si počimaju samostan graditi od valjaka, umjetnošću, trudom i radom svoga dobročinitelja Gjuke Lončarića inače Crvenka. Gjuro je obavljao posao zidara, a fratrovi su mu dodavali opeku. Godine 1717. pohodi provincijal samostan, te ga residencijom proglasiv, imenuje presidentom otca Jerka Ludaši-a bolje Guganovića, davši mu za pomoćnike Alfonsa, Sokola i otca Sazela.

Provincija salvatorijska — budi joj na zasluženu pohvalu rečeno — otčinski se je zaoto brinula, da se za Bunjevce odhranjuju dušobrižnici, kako to znamo iz provincijalske u Gyöngyöšu sačuvane povjestnice, u kojoj stoji napisano: »God. 1657. šalju se njekoji Dalmatinci u Szechen na škole. U Szegedinu se naredjuje za Magjare i Dalmatince svećenik. God. 1660. šalju se u Szechen klerici na nauke, većinom Dalmatinci. God. 1668. šalje se u Szegedin, koji će Magjarom i Dalmatincem prodikovati.« α) Odatle se i to vidi: da su za onda Bunjevci i u Szegedinu stanovali, što se i tiem potvrdjuje, jer se u sgodopisu subotičkoga samostana bilježi, da su Subotičani, hoteći se od Turakah prietećoj im pogibelji ukloniti, povukli se u Szegedin k svojima. Ne drugčije svjedoči i ono, što je u szegedinskom ljetopisu 1713. upisano, da je naime veliki žrtvenik u crkvi fratarskoj, troškom Gjure Ševarca, Dalmatinca, podignut bio.

Po nastavšem miru se je puk množio, pa su fratri nakanili li u gradiću crkvu zidati. Ali buduć da se u njem stanujuće emićke obitelji, isti svojim vlastničtvom smatrajuć, toj nakani proriše: to se fratrovi utječu szegedinskomu upravitelju, preuzvišenomu spodinu Franji de Pillard-u, moleć, da njihovu prošnju svietloj

α) Izpisao Fr. Šimun, provincijal god. 1880.

očituju pisma Verancije jegarskoga biskupa, rodjena Slavena, sa Hrustanom budimskim pašom izmienjena.

kruni, kralju Karlu VI. preporući, od koga zaisto dne 6. prosinca 1723. dobiju dekret, na temelju kojeg se uvedu u posjed gradića, akoprem su one obitelji, kao n. pr. Vojnići, po szegędinskomu generalu u svojem opiranju dulje vremena podupirane bili.

Prije god. 1754. nebijaše u Subotici magjarske prodike (naravno zato, što donle tamo nebijaše Magjarah). Istom kako su Srbi a i mnogi plemići poslie kamerizacije ostavili Suboticu, počeše se Magjari naseljivati iz Kečkemeta, Szegedina i drugih još stranah (1754.), te od fra provincijala Stjepana Novaka zaiskaše magjarsku prodiku, koji im u tu svrhu opredieli fra otca Lovrenc-a Főldešia; ali buduć da je isti poslie četvrte prodike obolio i umro, to im posla fra Ignaciju Becsa, koji je velikim uspjehom rieč božju magjarskomu narodu naviešćivao.

Nije drugčija sudbina bila ni onih Bunjevacah u Somboru, koji su taj grad (varoš) već u davnini sa Srbi na pole dielili. Njekadanji njeni fratri su u svom kućnom sgodopisu o njoj zabilježili: da je počam od vremena kralja i cara Leopolda u militariju, bila uvršćena, i u toj sve do gospodovanja Marije Terezije obstojala, kada je prigodom u Požunu obdržana sabora i krunitbe presvietle kraljice, u kameralsku gospoštiju prenešena. Ipak njezini prvaci, sinovi sjajnih obiteljih, koje su lice ovoga grada u mnogih vanjskih i inih proti ustašom vodjenih bojevih višeputa osvietlali, nisu mirovali, dok nisu uz znatne novčane žrtve, povlasticu kraljevskoga grada izposlovali. Prvi izmedju onih navadja se imenom Martin Parčetić, kao vrstan i vješt u jezicih, koji je tri godine u Beču boravio, dok je kraljevsku privilegiju izhodio. Ista ta obitelj iztrajala je sve do skora u obćinskih gradskih službah, pa i više svojih vriednih sinovah, kao svećenike svetoj majci crkvi poklonila. Dao Bog, pa se u svojih nasliednicih nikada rodu i narodu neiznevjerila! α)

Učeni ugarski historik Pešti Frigyeš piše, da je Zombor godine 1543., kako je u Budimu turski paša zapoviedati počeo, taj grad sielom turskoga sandžaka postao, kog se je vlast protezala na prostor bački i bodhrožki, β) o kojoj dobi bilježi učeni Nikola Vukičević srbskih učionah ravnatelj, da su se naši onda iz grada na selišta povukli, i u neprekidnom trvenju s Turci, život živili, dok se oslobodjenjem Budima, turskoga zuluma nisu otresli. Od njega znamo, da su Somborci vodjeni kapetanom Dominikom Markovićem, u bitki slankamenskoj dično se borili, pa i u vatri kod Sente, principu Eugenu pomagali Turčina pobijati. On tvrdi, da je na koncu 18. vieka u Somboru kapetanovao gr. Ivan Branković, potomak slavne njekoč u Srbiji vladavše obitelji Despotah.

α) Protocollum Conventus P. P. Francis. Zombor. U arkivu budimskom.
β) Eltűnt vármegyék. Str. 222.

U ovih listovih[α]) tuži se Verancija, da bezi hatvanski (njegov sunarodnik Hrvat), fülekski i solnokski gule, progone i ubijaju za-

Godine 1749. licem na sv. Stjepana kralja, polaže temeljni ugli kamen u zid graditi se imavše gradske kuće (viećnice) presvietli g. Redlija kameralski administrator, koji mieseca listopada u družtvu Petra Latinovića, podžupana bačkoga, označuje granice prostora gradskih zemaljah, te iste, kako se još i danas na njeg tuže, veoma ka gradu privuče, i tim povriedi posjed onih pustarah na drugom mjestu navedenih, i silnimi vojničkimi zaslugami po bunjevačkih i srbskih pradjedih u davnini stečenih.

Dne 1. lipnja 1750. prispjeo je u Sombor gr. Nikola Csaky kaločko-bački nadbiskup, te viernim svetotajstvo potvrde (krizme) podieljivao, — a god. 1752. dana 16. srpnja, jest Mirko Buday gvardijan, u prisutnosti mnogih plemića, — buduć da su onda prvaci županije držali, de je početkom mudrosti strah božji — položio temelj na čast blažene djevice Marije gradjene, mnogimi žrvtami Nemeš-Militičkih, kao takodjer i drugih u Bačkoj stanujućih osobito bunjevačkih plemićah uzdignute crkve, kojoj da je dne 12. svibnja 1761. darovao zvono Jakov Bokerević, to je naški u zapisnik uvedeno, te po Grgi i Antunu Lukiću posvjedočeno.

Dne 8. prosinca 1763., pri svečanosti prve sv. mise otca Jerka Szekela, držana je prva magjarska propovjed po gosp. Franji Gallu.

Zidanje crkve trajalo je od god. 1755., do god. 1771.

Dne 1. studenoga 1781. ukinuto je dušobrižtvo fratarah, te je župa (fara) predana g. Stjepanu Jagodiću prvomu somborskomu župniku (plovanu), komu je duhovnu vlast isti dan u crkvi sv. Roka uručio prečastni g. Antun Gašlević nadbiskupski namjestnik.

Godine 1785., dodju carskim troškom Niemci sliedbe luteranske i napuče dva sela Toržu i Červenku sbog bogatstva slavljenu.

Dne 8. srpnja 1786. prispije u Sombor car Josip, i u petu nedielju po Duhovih, prisustvovav jutrom u pet satih svetoj misi, odputi se prieko Csonoplje k Szegedinu, a za njim 10. srpnja večeri u 7 urah, bane u samostan carski komesar, preuzvišeni gosp. Josip Bako, koji je već 18. lipnja isti pregledao, te izjavi, da će se crkva predati župniku (plovanu), a samostan pridržati carstvu za gradsku kuću.

Dne 17. srpnja naredbom istog tog komesara, ukine se vlast plemićkoga magistrata, pa je kraljevskim komesarom imenovan pogl. gosp. Nikola Latinovich, a senatori gg. Lovrinac Latinovich, Mirko Biro izsluženi kameralski pisar, Nikola Rakić i Basilija Damijanović.[β])

Pod zapovjedničtvom szegedinskim gosp. Ernesta Gundackera grofa od Herberstein, obavljen je popis pučanstva u fossatih t. j. u

α) Od Biograda počam sve do Ostrogona i Jegra, bijaše mnogo takovih podanikah, koji su Ugarskoj a i Turskoj podpadali, jerbo se njihov posjed prostezao preko jedne i druge granice.

β) Sgodopis samost. somborskog.

jedničke podanike. Medju ostalim veli: »I ove zlostavljate po vašoj samovolji, zulumom i svakovrstnim zasužnjivanjem kao i druge Race i Bugare već za vašimi ledji stoječe.« U Jegru, 8. listop. 1559. α)

šancevih potiskih, kojom prilikom ubilježeni su stanovnici imenom i prezimenom. One od Subotice i Sombora, kao glavnih bunjevačkih gradova, prepisao sam i ja imenice, za da njihovi današnji stanovnici vide: da li su im pradjedi tamo vojevali. β)

Prvi šanac (obkop) naravno da je bio szegedinski, kao sjedište ravnatelja, ipak ovoga popis sam, kao u moj djelokrug nespadajući izostavio.

U Subotici bio je kapetanom Ilija Sučich, a prva satnija konjaničtva sastojala se je od sliedećih:

Vodja: Marko Marcsetics,
Podvodja: Izak Karnaczki, trgovac,
Barjaktar: Gergo Marcsetics,
Stražmeštar: Stepan Szvian (valjda Cvijan),
Učeni pisar: Miško Vugavich,
Kaplar: Mathe Guganovics,
Mio Vugavics,
Nikola Kupanovics (danas Kopunovich),
Jakob Vukmanovics,
Luka Raics.
Marian Koponovics,
Vidak Baics,
Mijo Szvianovics,
Josep Bajics,
Kaplar: Petar Czelasovics,
Nikola Mukics,
Lovren Szlepics,
Ilia Evetovics,
Thomas Kuvasovics,
Frano Mihalovics,
Philip Kopilovich,
Ivan Vojnich,
Jakob Kopilovics,
Kaplar: Petar Partics,
Josep Bibics,
Niko Kurtics,
Raja Zičkvics,
Franjo Szevics,
Nikola Vojnics,
Franjo Sztankics (valjda Szantich),
Pavel Vukovics,
Luka Szarics,
Ivan Tukovics,
Kaplar: Barisa Dolics,
Ivan Horvatski,
Matia Gabrietovics,
Josep Tumbasovics,
Mate Horvatski,
Stepan Vojnecz,
Mattiša Szudarovics,
Nikola Jerstamo (valjda Jerazamovich),
Kaplar: Jakob Matkovics,
Gajo Szkenderovics,
Miško Kovacsovics,
Luka Malogurovics,
Petar Bacsics,
Jakob Jekmics,
Stanisa Temona,
Jakob Rogics.
Simon Kiticsia,
Petar Ivkovics,
Bariša Vukov,
Marko Bosniak,
Franio Rajcsics,
Jerko Csovics,
Andrea Vojnics,
Gyula Manics,
Josep Vojnics,
Kaplar: Periša Jurics,
Ivan Krišaanov,
Ilia Rudics.

α) Katona. Hist. Crit. Tom. 23. pag. 276.

β) Zadržav sam pravopis magjarskih izaslanika. Naši stari, kako sam vidio u Arkivu Szegedinskih fratara pisali su vlastitom rukom: Antunovich, Guganovich.

Da je pako ovo živa istina, o tom nas utvrdjuje i konsiliar plemić Koller, koji u svom velikom o Racih sastavljenom djelu, tamo

Dovle su posjednici, a ostali sliedeći gotovo svi nadničari:

Marko Jurics,
Csveja Varossia,
Kaplar: Kusman Aradianin,
Matto Flavcsin,
Kusman Kátona,
Sivko Pamoravcsovics,
Neso Mutsalod,
Kaplar: Beli Sivan,
Janko Rudisity,
Ignac Borienov,
Jovan Slavnics,
Milos Sztasity,
Kaplar: Stojan Csolo,
Dragics Kovacsov,
Gajo Kresics,
Jovan Szocsa,
Vuk Jablan,
Kaplar: Thesa Branovcsanin,
Jovan Peczarovics,
Czvejo Branovcsanin,
Maksin Vioglavin,
Ivan Markov,
Mihajlo Izzakov,
Stotan Bericsics,
Nikola Dobrovajov,
Sivan Turanovics,
Kaplar: Stepan Gyurics,
Negovan Racz,
Miško Povinvalovich,
Jovan Fabianov,
Misko Jalasics,
Mihajlo Kosotics,
Petar Relija,
Sabo Jankovcsanin,
Velimir Abramov,
Kaplar: Putnik Majnovics,
Marko Marijancsics,
Nikola Mlajdinov,
Stepan Marcsitics,
Matiša Blesics.

Pješačka satnija:

Vodja: Nikola Matkovics,
Stražmeštar: Tadia Kovács,
Učeni pisar: (današnji bilježnik) Stepan Antunovich (ima vinograd 10 motikah),
Furir: Josep Dsavo,
Kaplar: Marin Rego,
Stepan Petrov,
Martin Bajics,
Miško Vukmanovics,
Kaplar: Petar Heijduk,
Czvejo Tikvics,
Ilija Bodics,
Sztonoja Vomics,
Thoma Tikvics,
Jakob Relyacsovics,
Matko Kobilovics,
Marcika Bibics,
Kaplar: Illia Kasapin,
David Branovacsanin,
Mesttei Pismics,
Ivan Láma,
Martin Vukovics,
Petar Vojnics,
Kaplar: Matia Tselát,
Mio Horvat,
Christof Šimics,
Matthia Cikvics,
Franjo Csoics,
Kaplar: Illia Vojnik,
Marko Bosniah,
Jakob Beslaga,
Ilia Matogurovics,
Pero Nedin,
Ivan Bánacz,
Perlicze Crkvenjak,
Stipan Csurcsia, kožušar,
Luka Csakics,
Kaplar: Anton Csiperovacz,
Matissa Kovacsovics,
Vuk Tirov,
Andria Katanics,

gdie govori, da su po Leopoldu god. 1690. uzvani, na strani 222. bilježi da su takovi žitelji već ovdje stanovali. α)

Boja Sarics,
Stipan Jeramazovics,
Mattisa Kotirlanovics,
Kaplar: Staniša Melankovics,
Stipan Budics,
Nikola Csilics,
Boso Stojakovics,
Mijo Kunatorov,
Stipan Budanovics,
Ilia Csurcsia,
Simon Kovacs,
Kaplar: Butko Budics,
Straijo Racz,
Nikola Delics,
Mattisa Csakinovics,
Bota Marcsetics,
Petar Kravojevics,
Mesko Miotragov,
Jakob Zifra,
Stoiša Kovašovics,
Kaplar: Matthe Kombajacz,
Maleta Kovacs,
Sivko Mattics,
Kaplar: Vuk Csovics,
Veselin Simanov,
Luka Vojnics,
Toma Brijcz,
Ignat Tersca,
Veselin Suhatja,
Nikola Bugarin,
Sivan Czerveni,
Jovan Jekics,
Ivan Berko,
Kaplar: Jurisav Gigidics,
Branko Tersca,
Petar Sokicsics,
Marko Krecsics,
Simon Vukvanovics,
Nikola Sendricsics,
Nikola Radanovics,
Josep Sparics,
Staniša Geranics,
Mattisa Bulyosics,
Miško Melankovics,
Todor Odonov,
Sivko Torvicza,
Risto Bugarin,
Gyurko Viovlagin,
Stepan Pandelassanin,
Putnik Varoszlin,
Kaplar: Prodan Racz,
Antona Staritics,
Franja Vojovik,
Miloslav Obradov,
Milivoj Manovics,
Dragin Devytij.
Kumblen Kumbajacz,
Todor Klasansky,
Stojan Meska,
Bajo Lalics,
Malles Mojnovics.

Sliede sinovi udovah, koji vode gospodarstvo:

Ignac Vukovics,
Pavko Osztovics,
Gyurko Buszicsovics,
Anton Millonovics,
Vukics Marko,
Ilia Lolics,
Matthea Franciskovics,
Christo Matiavics,
Janko Jablanovics,
Radovan Sárga,
Lagyen Borianov,
Rako Raykovics,
Beli Sivan,
Petar Vucsinov,
Kaspar Dugobrayn,
Luka Tikvics,
Toma Blesics,
Sttanisa Csakics,
Perisa Balinity,
Nikola Vukovics,

α) Wien .Hof-Archiv. Rukopis. System Franz v. Koller, Hofrath. 5. Juni 1755.

Ako tko sada čita ova naseljivanja, mogu ga njegove misli lahko prenieti onamo, kada su dne 21. srpnja 1780. oglasili, da će

Gergo Rogics,
Matta Marsotics,
Jeremia Abrahamov,
Sivan Gerbics.
Jovan Milivojov,
Belya Kovacs,
Mirko Kuritovics.

Medju ovimi ima vlastnikah kuće, koji se hrane i uzdržavaju nadnicom.

Sliede stanovnici, koji imućstva vojnička neimaju, nu ipak na zemljištih militarskih prebivaju:

Jakob Kabonsics,
Franio Kremics,
Ivan Sokács,
Horvath Istvan,
Nikola Mamuzsics,
Jurissa Ivankovics,
Tomaska,
Ilia Rudics,
Ivan Pisikovics.

Ovi imaju posjed u Aljmasu, a kuće u Subotici:

Blas Bosniakov,
Ilia Sivkovics,
Miatt Nincsovics,
Miatt Binkovics,
Franio Rudics.

Na koncu stoji ubilježeno, da Subotica ima mnogo oraćih zemalja, te istom najbolje zasijava, a paše u sliedećih pustarah, koje je od kommissije Lambergiane i Volkriane dobila u nagradu svojih vojničkih zasluga: Tompa, Ludoš, Santaver, Verosics, Svebosics, Kelebia, Tovankut, Vantelek, Boymak, Gyuirgyin, Nadvin i Sobnatica.

U šancu somborskom.

Prva satnija konjanička:

Kapetan: Grof Ivan Brankovich,
Podkapetan: Lovre Basics,
Vodja: Matko Markovics,
Podvodja: Ninko Tomics,
Barjaktar: Marcika Bosniakovics,
Stražmeštar: Miško Pletikovics,
Kaplar: Marian Desics,
Marko Bogisics,
Josip Apich,
Ivan Nikolics,
Goja Vukelics,
Simon Baijoš,
Nikola Kavacsev,
Nikola Barcsetics,
Martin Csertetics,
Ivan Simonovics,
Josep Tokics,
Kaplar: Gerstia Bunatovics,
Franjo Vukovics,
Franjo Probosovich,
Marko Lukics,
Abraham Bukerovics,
Miatt Mironicsky,
Sivko Ostrogiscsin,
Augustin Mihics,
Vidak Bassalics,
Marko Bosniakovics,
Kaplar: Jakob Stalovics,
Nikola Stolicsics.
Mato Mandics,
Petar Grumilovics,
Martin Margics,
Josip Doretics,
Thoma Aleksi,
Gyuka Kekerovics,
Czveja Ravics,

svaki, koji u tamiškom Banatu imanje kupi, plemstvo zadobiti, α) — ili pako onamo, gdje se opisuju naselbine niemačke, izvedene u vrieme

Petar Garosavics,
Anton Mattics,
Mato Gavran,
Kaplar: Radovicsa Vugadinovics,
Sivan Csovics,
Radoissa Trissevity,
Todor Vassijev,
Jefto Kupercsev,
Velimir Maramicin,
Leka Apesics,
Stojisa Radoicsin,
Dvin Tusakovics,
Vukovoj Maksics,
Miatt Koperesev,
Nedelko Poparia,
Kaplar: Belijo Babavics,
Ignatia Majtanovics,
Joszin Ratkovics,
Jancsika Radisics,
Todor Macsics,
Radisav Stevo,
Ostoja Thesics,
Milutin Tersics,
Vujko Masics,
Gyura Rajcsics,
Kaplar: Sivko Maletin,
Radosav Margin,
Uglesza Kerpesovics,
Miatt Rubilarov,
Miliszav Mirkovics,
Vunk Francsevacz,
Nikola Oburkov,
Dugacski Sztanojev,
Marijan Petakov,
Koja Szentivenacz.

Druga satnija konjanička:

Vodja: Ilia Sedoglavics,
Barjaktar: Stanoje Lalólozovics,
Stražmeštar: Jovan Mihejlovics,
Kaplar: Merksa Veselinovics,
Marko Doics,
Milos Stervics,
Radisav Popovics,
Petar Thomacsinov,
Mio Salavazdin,
Sivan Maksimovics,
Miloš Beljanin,
Mihajlo Stepanovics,
Nikola Faranacs,
Ninko Perkatyanin,
Kaplar: Petar Teršin,
Sekula Obadics,
Kikoš Gubanovics,
Boja Mihalovics,
Stanilav Plavinics,
Stanimir Szleporovics,
Gyuricza Markovaczky,
Petar Kolyansky,
Raczan Szekulics,
Petko Jošics,
Todor Sotinacz,
Jovan Misics,
Kaplar: Jeremia Sikovics,
Maksim Petrovics,
Jovan Hergovics,
Milosav Ferenczovics,
Nikola Petrovics,
Arania Mihalovics,
Gettia Tarranacz,
Stojan Lukin,
Milovan Higišanin,
Aranin Sivko,
Szubota Karanov,
Jovan Rakin,
Ilia Doics,
Radan Petko,
Todor Stankovics,
Lozan Veselinovics,
Voniza Moin,
Stojiša Rajkovics,
Kaplar: Ivan Mandics,
Malet Skopijovics,

α) U arkivu bačke županije.

vladanja Marije Terezije i cara Josipa, kada su svakoj obitelji kuću zidali, te u ovu posobje i sve za život i gospodarenje nuždno orudje,

Milicz Vukovics,
Sivan Nadavanacz,
Petar Radajovics,
Moaur Mastalenczky,
Radivoj Verkovics,
Kijro Prosokovics,
Vojcze Voics,
Despot Mandics,
Kaplar: Szubbota Rajkovics,
Boja Bolovics,
Radivoj Vukicsevics,
Milo Morokvasics,
Pavicza Szlebczevics,
Milet Lugomiracz,
Milovicza Lipovoj,
Radisav Nedoklanin,
Meo Besics,
Radisav Milankovics,
Lapos Ivkovics,
Kaplar: Simon Csicsovacz,
Malet Milosovics,
Sekula Vukovcsanin,
Mihailo Mislenovics,
Prodan Osztojacz,
Petar Lasics,
Milosav Maksinovics,
Latta Cerveni,
Jurissa Milics,
Petar Csonics,
Radisav Aleksics,
Vukatun Damianovics,
Gjuricza Velin,
Ranko Bojacz.

Prva satnija pješačka:

Vodja: Veselin Kazalia,
Barjaktar: Stojko Rakics,
Kaplar: Josep Csurcsics,
Radisan Mandics,
Seretko Kovkovics,
Radosav Vojnovics,
Stojan Popovics,
Stojan Belianin,
Stoiša Acsimovics,
Milisav Jukics,
Mihajlo Baifelovics,
Maksim Marianov,
Stoja Stestovicz,
Gruja Gabrilovics,
Kaplar: Smolian Berics,
Savo Radanov,
Mihajlo Kuzmanovics,
Mileta Szlukics,
Dragi Sztankovics,
Todor Tarandjacz,
Radosa Avsics,
Jovan Sibonin,
Atonacs Predovcsarin,
Radosav Tukics,
Kaplar: Nikola Renacz,
Stojan Mihalovics,
Mihajlo Rakics,
Nesko Sobotics,
Radosav Kuszma,
Szubota Pugnosevics,
Dobrosav Mirkovics,
Gryuza Maicsovics,
Nikola Csordarics,
Szubota Vulgovics,
Veselin Bulgovics,
Latto Jovanovics,
Nikola Belics,
Nikola Surkovics,
Kuzman Prodanovics,
Radivoj Sivics,
Pelija Mihajlo,
Stojko Gajcsev,
Gajo Pavlovics,
Kaplar: Jovan Tuczak,
Ivan Bisztia,
Barisa Kurvicsics,
Todor Bandobranin,
Jovan Rakics,
Jovan Szudarovics,
Rado Mali,
Simo Buszadka,
Galata Radanovics,

počam od kašike, pa sve do pluga nabavili na trošak carski, i obitelji predali u ruke: kojim načinom uzbudi se u njih misao, da će

Radosav Petrovics,
Kaplar: Predoja Csonics,
Pavicza Beretics,
Nikola Stilics,
Jovan Mitrovics,
Saria Doin,
Kersta Prodanovics,
Sivko Mattarocky.

Druga satnija pješačka.

Podvodja: Lovro Raics,
Barjaktar: Marko Vidakovics,
Stražmeštar: Juricza Ferencsovics,
Kaplar: Utten Franczuslija,
Josep Kneczovics,
Kersta Mattaruczky,
Stepan Rakiics,
Ignatt Berkics,
Miatt Gabillov,
Jova Manaillov,
Koušca Stankov,
Radivoj Belarovics,
Mihajlo Vukadmovics,
Kaplar: Ukasin Stricsovics,
Sivko Popovics,
Radovan Milicsev,
Subota Czevab,
Todor Csurcsics,
Sivan Duzadcsics,
Marko Fitricsevics,
Gabrila Garan,
Miško Rupcsevics,
Kaplar: Matto Bosniakovics,
Antun Bosniakovics,
Nikola Kulics,
Mato Csutrovics,
Josep Cutrovics,
Stepan Sztolicsics,
Marko Margitics,
Josep Proposovics,
Petar Lunguber,
Nikola Pastrovics,
Kaplar: Petar Markoevics,
Josep Mittanovich,
Miško Bosics,
Luka Heyduk,
Jakob Bogasics,
Fraino Devics,
Antun Tomisics,
Štepan Pušiberko,
Franjo Beretics,
Franjo Gojtanov,
Kaplar: Ivan Vukelics,
Pavo Bukovics,
Jakov Ivanovics,
Ilia Apics,
Nikola Knezovics,
Ivan Francsievics,
Gergo Mattia,
Mio Bosics,
Mattho Suhadnics,
Mattia Beretics,
Nikola Bosics.

Sliede strani, al' pod zaštitom militarskom stojeći i godišnju daću odplaćujući:

Kuzman Jeličevics,
Milics Alparacz,
Gyuka Metkovcsanin,
Gjura Dujmovics,
Valeta Godecrevacz,
Jeremita Plakopirics,
Jovan Csizmadia,
Mattisa Jakovicsevics,
Ukućanin: Mattia Gerelly,
Mariat Setrovics.

Sombor ima pustare po militarskoj kommissiji darovane u priznanje vojničkih zasluga: Szalacsicz, Preradovich, Gradina, Kula Kernaja, Ivanovosello, Crnoplia, Miliczia, Dolovi, Staponia, Belion, Gyuria, Stanionsky, Rancseva, Kruševije, Gakova, Godešcevo, Bracsovia, Renadics,

se kraljevstvo i u buduće ovako otčinski za nje brinuti, pa su i u vrieme râda plandovali, dok ih na rad neprisili szolgabirovska palica. [α]

Csicsovi, Szamatovicza, Sztapari, Bresztoviczi, Padcsir, Sarkova, Piperics, Bukovacz i Karakonia.

Šanac obkop St. Tomaški.

Satnija konjanička.

Kapetan: Putnik Dorožanin, Stražmeštar: Sima Predragovics, Barjaktar: Todor Debeliakovics, Kaplar: Sima Gabrilovics.

Satnija pješačka.

Vodja: Janko Sarics, Barjaktar: Marko Kovacsev, Kaplar: Kira Rakics.

Ima pustare: Detvetser i Sofronja.

Sanac szabljanski.

Satnija konjanička.

Kapetan: Sivan Sorics, Stražmeštar: Maleta Csik.

Druga satnija konjanička.

Vodja: Jovan Vicskov, Kaplar: Marko Diviak. Stražmeštar: Sava Nikolics,

Prva satnija pješačka.

Kapetan: Mihaylo Ivanovics, Stražmeštar: Sivko Osztojin. Barjaktar: Mirko Mirkovics,

Druga satnija pješačka.

Kaplar: Ivan Ivanovics, Kaplar: Mihajlo Szlokolicsa.

Od kommissije Lambergiane dobili su pustare: Pascha, Csicsov i Martincza.

Šanac čurogski.

Prva satnija konjanička.

Kapetan: Ivan Laszarovics, Kaplar: Janko Thatyin. Barjaktar: Atyim Csurcsics,

Druga satnija konjanička.

Vodja: Isak Popovics, Kaplar: Merksa Csernakovics. Stražmeštar: Stanimir Obranovics,

Ima dvie po kommissiji dobivene pustare, i to: St. Niklos i Nadal.

Šanac feldvarski.

Prva satnija konjanička.

Kapetan: Stiko Ronics, Stražmeštar: Sivko Atyimov, Vodja: Milisav Rostics, Kaplar: Branko Mali, Barjaktar: Isak Szekulics, Kaplar: Ignjat Ninkov.

α) Knjiga jednoga bilježnika bačke županije, niemačke naselbine opisujuća.

Ali bi se svatko ljuto, prevario, baš kao i oni Magjari, koji su po kraljevstvu u oživljele županije, kao i oni Niemci, koji su po car-

Druga satnija pješačka.

Vodja: Ilija Gojkovics, Kaplar: Radisav Nelucskovics.
Barjaktar: Todor Becsiacs,

Za zasluge vojničke dobila pustaru Bela.

Šanac becsevski.

Prva satnija konjanička.

Kapetan: Strania Ilics, Kaplar: Marinko Kuruczky,
Vodja: Miško Gabrilovics, Kaplar: Vasza Mali.
Barjaktar: Sivan Vracsarics,

Druga satnija pješačka.

Podvodja: Ilija Kostadinovics, Barjaktar: Marijan Szudarsky.

Druga satnija pješačka.

Vodja: Maksim Milicsics, Podvodja: Ivan Bukva.

Dobiše pustare: Crisik, Kevkut, Devetser i Retvilova.

Šanac Petrovosello.

Satnija konjanička.

Kapetan: Mirko Leta, Kaplar: Radivan Sztanivukovics.
Barjaktar: Sivan Vugactkov,

Satnija pješačka.

Barjaktar: Todor Atvimov.

Pustare: Oborniacta, Csvianicta i Vises.

Šanac Mohol.

Satnija konjanička.

Kapetan: Josep Krakašovics, Kaplar: Dragics Krakatovics.
Vodja: Vujza Skilianovics,

Satnija pješačka.

Barjaktar: Petar Jovicsin, Kaplar: Veszelin Csaza.

U ime zaslugah nadaruje se pustarom: Novosello.

Šanac ostrovački.

Satnija konjanička.

Kapetan: Ilia Mihaylovics, Barjaktar: Nado Misics,
Podkapetan: Vaszo Gabrilovics, Stražmeštar: Thoma Bergitics,
Vodja: Radojko Markovics, Kaplar: Mihajlo Gaderics.

Satnija pjesačka.

Vodja: Radan Babin, Kaplar: Petar Aksan.

Pustare: Banovicze, Cranacri i polovicu od Novosella.

stvu u bivše vojničke granice izaslani bili, da pučki popis obave: te jedni i drugi njekim začudjenjem zabilježiše o naših pradjedih, da u zemunicah obitavaju.

Šanac sentjanski.

Satnija konjanička.

Kapetan: Todor Milinovics, Barjaktar: Jovan Bodarlicza,
Podkapetan: Stojan Bardarics, Stražmeštar: Novak Cselavic.

Satnija pješačka.

Vodja: Janko Mitrovics, Barjaktar: Gabro Drakovics.

Ima pustare: Turnos i Likos.

Šanac kanižki.

Satnija konjanička.

Kapetan: Milics Karapangics, Barjaktar: Blaša Elsics,
Vodja: Aleksa Dopolianin, Stražmeštar: Jovan Francoslia.

Satnija pješačka.

Vodja: Zacharia Milosovics, Kaplar: Rada Rigicsky.
Barjaktar: Jovan Mitrovics,

Ima dvie pustare: Nadirlin i Osztorak.

Šanac martonyski.

Satnija konjanička.

Kapetan: Arsenia Vujk, Stražmeštar: Ivan Subics,
Barjaktar: Mio Tesics, Kaplar: Maksim Popovics,

Satnija pješačka.

Vodja: Rajko Jovanovics, Stražmeštar: Belia Markovics,
Barjaktar: Jovan Csursia, Kaplar: Vuuk Popovics.

Sve one pustare, koje su u posjed pojedinih šanacah upisane po carsko-kraljevskoj kommissiji Lambergovoj, bijahu u priznanje vojnih zaslugah predate. Ako su ove kasnije, kada je tisanska granica prešla u gradjansku (civilnu) upravu, od vojujućih obiteljih oduzete, tada ta izvedba nije mogla biti opravdana. Buduć da su ove obitelji te zemlje kao naostavljene i opustošene, dielom zasjele, dielom od Turčina, tog kletog dušmanina, izvojštile, do zadnjega časa od Turčina i bundžijah krvlju svojom branile. Ove su obitelji vojevale o svom trošku, a i odkupninu za one po Turcih zasužnjene, kao godišnji danak plaćale. Tako je n. pr. Szegedin plaćao 4400 for. reneški, Subotica 4420 for., Sombor 2020 for., Sz. Tamáš 551 for., Szablja 650 for. itd.

Imena prije navedenih mogu biti mjestimice i kod pojedinih pogriešno i nepravilno ubilježena, buduć da su popisatelji ponajviše Niemci bili.

Gornji god. 1715. obavljeni popis, ovako nam predpostavlja oblik tadanje Bačke.

Naravno da ovi niesu poznavali život i povjest onih žalostnih vremenah u obće, a još manje naših deset putah nesretnijih krajeva.

Szilvac. Stanovnici sliedeći: Sava Veruščinanin, Ivan Sivačinanin, Subuta Kucurac, Radonja Bajac, Sivko Bikitjanin, Ivan Tapavičanin, Tešo Čonopljanin, Subuta Kumbajac. Kako se vidi prezimena su uzimana od miestah, iz kojih dodjoše.

Fossatum šanac petrovaradinski. Novisad. Ovdje je bilo stanovnikah, ali nisu imali vlastitih zemaljah, već su takove od vojničtva u zakup uzimali.

Aljmaš Jacko Moladin. Uz šanac su stanovnici Bunjevci i grčko-iztočnjaci.

Zemljišta su im na dvie pole razdieljena: Kõbulu, Katyi, Lok, Mussurin i Gospodince. Stanovnici dodjoše iz hrvatskoga Karlovca, gdje je te godine vladao glad. Ovi se još nisu nastanili nigdje.

Turja. Malo stanovnika.

Futtok. Sve Iliri. Kara. Sve Iliri. Begecs, Petrovac, Glošan, Kuczura, Parabutz, Gajdobra, Paragh, Keresztur, Tovarišova, Obrovacz i Lovrenecz. U tih selih stanuju grčko-iztočnjaci i Iliri, te gotovo svi nose imena od svojih rodnih mjesta.

U Baču već ima navadnih slavenskih imenah, kakova su: Palkovich, Bošnjak, Jankovich i Matušev. Tako i u Novomselu, Keeru, Vajski, Bogjanu, Plavni, Karabukovi, Doroslavu, Sonti i Bogojevu. Tuj su svi grčko-iztočnjaci i Šokci.

Tako su u Somboru, Monoštorsegu i Bučinovcu grčko-iztočnjaci i Bunjevci. Serbac, St. Ivan, Katyona (valjda Katymar), ima imena: Mamuršić, Poljakovich, Krekich, Kuluncsich, Išpanovich, Zelich, Štrangulovich.

Boršod i Jankovac ima imena: Pandžich, Perchich, Mamuzsich, Ivankovich, Bundich, Lugin, Becsula.

U Aljmašu: Jakov Rudich, Tumbasovich, Mijat Piuk, Bošnjak, Sekula Mijan.

D e r o n j. Imena: Darašau, Dučak, Gučić, Tubich, D e l t v v a, L e g y e n, Putnik Katyanin, M o n o š t o r, B a r a č k a, K o l l u t h, S l a v e n i. Evo imena u Kolluthu gdje su danas Niemci: Benić, Borilonovich, Orsolich, Blessich.

Baja. Slaveni. Imena: Bogišich, Barakovich, Vidak, Ciganovich, Pavalovich, Babich, Rajcsevich, Guganovich, Devich, Berlich, Majstorovich, Bilinovich, Kmetovich, Tajbačevich, Kneževich, Jasenovich, Jerkovich, Csisich, Stipan Latinovich, Knez, Jakov Pilasanovich, Matiša Csovich. Bilo je i njekoliko Niemacah.

Pri koncu se bilježi, da su obćine graničarske uzkratile popis, kao i Obrovac, akoprem nije graničarsko selo.

U Baji 24. rujna 1715. Samuelo Horvath i Ivan Teči.

Od Bunjevacah i Šokacah ide u obće velika slava i dika fratre obije provincije salvatorijske naime i bosanske. Oni su u dobrih i zlih okolnostih nad njimi bdili kao dušobrižnici, i koliko je moguće bilo,

Jer akoprem se je po ugovorenu miru rat prekidao, to se on ipak nije nikada sasvim utrnuo, buduć da je baš u spisih o miru sastavljenih

sve svoje sile zalagali, da ih Bogu i narodu slavenskomu uzdrže. Za to ih hvale vladari i gradovi.

Već u srednjem vieku su fratri u Bosni kod Jugoslavenah katolikah velike zasluge stekli. A ove se u plodovih spasonosnih umnožavale: kada je sam ministar general, fra Gerard Odo god. 1339. prieko Ugarske došavši u Bosnu, reda sv. Franje preporodjenje tamo obavio, davši im svojeg druga fra Peregrina za ravnatelja, još i Bana veri katoličkoj pridobio. To nastojanje njihovo još je plodonosnijim postalo, kada je Ljudevit veliki kralj ugarski, u dva maha potukao Patarene. A franjevce, te hrabre katoličke crkve ratnike, s onimi iz Ugarske priposlanih podkriepio. α)

God. 1512. papa Julio II. daje od svojih novacah nalazećih se kod kralja ugarskoga, fratrom u Bosni 125 for. na živež, buduć da u Bosni medju Turci, nemogu ni proseć živiti β).

Što se je dakle katoličke vjere u južnom Slavenstvu zadržalo, to se mora upisati jedino u zaslugu Franjevacah, buduć da ustanova Muhameda IV. nije trpila djelovanje svećenika ine vjere. A osim toga je fratre zaklanjalo i njihovo siromaštvo. Oni jedini su dakle mogli svakud, istina uz neprekidne pogibelji, sliediti Bunjevca i Šokca. Pa su to požrtvovanjem u istinu i činili, na toliko, da je o njih zavladala poslovica: »Kamo Turci s ćordom, tamo fratri s torbom.« γ) Oni su bili, koji su za dobe Turakah i u Kaloči Slavena riečju božjom kriepili. δ)

Dne 5. studenoga 1705. izdaje kralj Josip I. previšnji dopis na obranu otacah Franjevacah, pak izjavljuje; da su u vrieme bune mnogo zaslugah stekli u obziru vjerskom kod Racah, njim veoma odana naroda. ε) A buduć da su svakuda sliedili narod, to su oni u barbarskom progonstvu i silne muke pretrpili. Jedne su u duboke jame bacali, kamenjem ubijali; druge su žeravicom pekli, na glavi im duhan rezali, batinom tukli, gušili, sa živih kožu derali, na kolac nabijali, gladju i žedju morili. Pa su sve to podnašali u Ugarskoj i Slavoniji sve do godine 1686., a u Banatu do god. 1716—1717. ζ)

Otci Franjevci ne samo da su vjeru u rackom narodu uzdržali, već su i isti na odanost napram prejasnomu vladalačkomu domu, a tako i na požrtvovno učestvovanje u ratovih proti Turkom i buntovnikom vodjenih, uzpaljivali. To nam dokazuje svjedočba učena gosp. Nikole Plumbo-a Olovčić biskupa djakovačkoga od 22. siečnja 1700., i odaje dokaznica petorice osamdesetgo dišnjih staracah, god. 1710. — A Luka Imbrišovich fratar, sokolom naroda nazvan, ne samo vodi narod u

α) Po Palmi ova je bitka bila g. 1359. Notitia Rerum Hungar. Carolo Palma Part. II. p. 115—216.
β) Histor. Crit. Katona stirp. Mixt. T. X.
γ) Poviest Hrvatske. Tade Smičiklas. str. 244.
δ) Recensio Prov. S. Joanes a Capist. Greg. Čevapović.
ε) Catal. Prov. argen. Csevapovich.
ζ) Ramus Olivae Descript. Prov. Argen. S. Ioan. a Capist. Emer. Pavich. 1766.

izrikom rečeno bilo: da se nesmatra prekršajem ugovorena mirâ, ako bi koja četa u ovaj ili onaj kraj udarila da pali, ubija i robi, samo

rat, već i samu Austriju upućuje, kako će dušmanina satrti moći.[α]) Isto to čini u Szegedinu fratar Ivan Nagy, kako mu to u slavu svjedoče izvorna vlastoručna pisma vojskovodje Donata Heistera baruna de Mercy, i Lavoslava grofa Herbersteina u szegedinskom samostanu čuvana. On im je odkrivao osnove Turakah, te naputke davao, kako da se zaprieči put Turkom, koji privažahu živež za egarsku tursku posadu.[β])

God. 1784. sviedoči somborski magistrat, da su fratri već od stô godinah, pod gospodstvom turskim, u dobi ustanka Rakoczijeva i kuge, 1738—1739. godine, kao i od one dobe, od kada je grad (1749.) kraljevskim gradom postao, u pogibelji vlastita života, vierno i revno sve što se viere tiče, obavljali[γ]).

Kardinal i primas ugarski August Christian, govoreć god. 1712. o fratrovih sv. Ivana Kapistrana, i iztičuć njihovo požrtvovanje u duševnoj obskrbi puka, reče: »Vierne katolike, najviše one, koji govore ilirski jezik, spremno su u katoličkoj vieri poučavali i uzdržavali (o kojih govori, da su u Budimu i okolici obitavali). Tako ih hvali i kardinal Rudnay, prigodom, kad su Niemci nastojali nje iz župe (fare) tabanske izključiti. A Gavro Herman Patachich kaločko-bački nadbiskup, dne 6. studenoga 1733., poziva ih u svoje kaločko sjemenište za učitelje.[δ]) Sbog toga su njihovi gvardijani u Szegedinu, Bačkoj, Slavoniji i Banatu vršili takodjer i biskupsku jurisdictiju sve do god. 1640., kada se je episkop čanadski i kaločki pomoljavao, da svoju oblast natrag prihvati [ε]).

God. 1690. u vrieme Tökölijeve bune, kada je general Piccolimini svoje slavje slavio, do 30.000 kršćanah, koji nehtiedoše vjerovati sladkim riečim velikoga vezira Mohameda Köprilija, izidje iz Srbije i Bosne, te se po ravnateljstvu smjesti na obalah Tise okolo Sente i Bečeja. A iza szentjanske bitke, u kojoj su mnogi Raci k princu Eugenu pod bitkom prišli, kada je iste pobjednik poslie 11. rujna sa svojih sedam hiljadah odabranih junaka tja do Sarajeva prodro, mnogi po njem pozvani katolici uz njegovu zaštitu priedjoše u Ugarsku.

U Sriem se naselio jedan dio grcko-iztočnjakah iz stare Srbije g. 1689. pod Gjurom Brankovićem, a sliedeće godine prešao je i sâm ipekski patrijarka Arsenija Černojević, o kom čitamo, da je sa svojimi vjernimi, cesarsku armadu radostno dočekao, te ne samo

α) Chronicum Prov. Part. I. str. 50.

β) O tom je Ivanu Nagyu poviest szegedinskoga samostana i to sačuvala, da u sentjanskoj bitci, gdje je nieki junak Tatarin, mnogo naših vojnikah utamanio: toga nemogahu sve dotle ustrieliti, dok nije monak Ivan Nagy uz top stao i na njega nišanio. Tim mu je tane tielo na dvie strane razciepilo.

γ) Povjest samost. somborskoga u budimskomu arkivu.

δ) Recensio Prov. S. Ioan. a Capistr. G. Csevapovics.

ε) Hist. sen Conpendiosa Descriptio S. P. Francisc. strict. Observ. Salvat. Urban Fridrich Cassoviae 1759.

neka nije broj 500 dostigla. A kako s kršćanske, tako i s turske strane, bila je granica u ugovoru sàmo po imenih tvrdjah ili ovećih gra-

kruhom i krmom obskrbio, već i znatnom svotom novacah generalu Piccólimini u nuždi pomogao.

Ove zasluge patrijarka Arsènije Černojevića (koji je takovim postao od monaka basiljevskoga, te je u svom naslovu nosio Rasciju, Bulgariju, Valahiju, Srbiju, Hercegovinu i Bosnu, i imav sjedište u Ipeku) priznaje car Leopold, kad sliedećim pismom, g. 1690. iz Beča pisanom, Jugoslavene poziva na obranu vjere kršćanske, te ovako govori: »Poslie onih dokazah vaše lojalnosti po djeli napram viernom i vrlom generalu Piccolimini vršenimi i po njemu još za života potvrdjenimi: nedvojim, da ćete uslied onog ugleda kog posjedujete kod Albana i Rascijana, neumorno za oto raditi, da bi pomogli, ako bi se po Bogu sgodna otvorila prilika, jaram turski (pod kojim dosele žalostnim načinom stenjaste) sbaciti i sdruženim našim oružjem, nastojati oboriti barbarsko otomansko nasilje, te ovo svakim načinom uništiti«.

Na ovo pismo cesara kralja, preseli se sa znatnim brojem svog puka i patrijarka, s mladjim svojim bratom Gavrilom, koga preporuči grofu Ivanu Palfy-u, vojskovodji ugarskih četah. Gavro kasnije preidje na vjeru rimo-katoličku, te postavši velikim kapetanom keszthelyskim, oženi se s Jelkom Obilovićevom, i porodi djecu Franju, Theodosiju, Adama i Evu. Franjo izučiv škole u Tirnavi, postane Isusovcem, i kao kašovski rektor umre god. 1735., dočim patrijark oboli u Beču i tamo umre, a tielo mu se prenese u sriemski manastir Krušedol i tamo sahrani.

Nesreća je bila po tu obitelj, što je tada harao ratni oganj po domovini, pa niti su patrijarku bili povraćeni Piccoliminiju pozajmljeni novci, niti su njegovi nasliednici mogli nastupiti patrijarku u ime naknade darovano imanje Sirak[α]).

Premako su ovi naseljenici mnoge stiske i nevolje pretrpili, ipak u Hrvatsku i Ugarsku nisu došli ogoljeni, već su liepu gibuću imovinu sobom donieli.

Godine 1788., koncem rata po caru Josipu s najljepšim izgledom začeta, ali veoma nesrećno svršena, ako se i nepoznaje točno svota izseljenikah, ipak je toliko ubilježeno, da se do konca siečnja god. 1788. smjestilo u Sriemu 855 obiteljih Srbah, Bošnjakah, Bugarah i Romanah, sa 5732 osobe imavše u posjedu 1300 konjah, 5000 govedah, 8000 ovaca, 3000 kozah i 2000 svinjah.

Kasnije dodje opet 475 obiteljih, te se u drugih županijah smjestiše. Jedno uredovno pismo od 18. travnja 1789. odpravljeno, nalazi svotu onih, koji se u Banatu nastaniše sa 11.859 dušah Bugarah i Rumunjah, a te iste godine mjeseca svibnja, nastanilo se u Banatu 2000 bjegunacah.[β])

α) Dokaznice sabrane po Kneževiću kaločkom kanoniku, spremljene su u knjižnici kaločkoj.

β) Kallay: Schwickers Geschichte der Serben. p. 274—278.

dovah ustanovljena. Dakle je od uvidjavnosti ili strasti jednog ili drugog četovodje zavisilo: da ovu ili onu zemlju nesmatra za spadajuću u onaj obseg, pa je mislio, da mu je onuda slobodno po volji plieniti i robiti.

Pa baš sbog toga s jedne i s druge strane u gradove, a gdje ovih nebi bilo, u kopane šance, obkope bijahu s prvine smiešćavani vojnici, koji bi granicu čuvali i branili, za novce iz svih stranah svieta najmljeni, koji ništa drugo za cilj svoga života nisu poznavali, već jedino vojevati i boriti se, većinom zato, da si uzmognu što više pliena nabaviti. A poklie je ovim trebalo i živiti, a kako nam povjest odkriva, više putah i pol godine nisu dobivali svoju plaću iz carske blagajne, to se oni neustručavahu istu odtud uzimati, ako ju pako nedadoše, i silom otimati, gdje bi takovu našli. A pošto im je baš sbog togaod druge strane pozornost čuvara prelaz granice priečila: to su oni u vlastitih granicah mirne stanovnike napadali, pa što im bijaše potriebno ili samo požudnu oku godilo, krali i otimali, a uzato palili i ubijali, kako su nam o tom neoborive dokaze ostavili baš i isti, u narodnom saboru sastavljeni zakoni.

O groznu stanju naših pradjedovah, još će žalostnija slika biti, ako i to uzmemo na um, da su se neprekidno dvie stranke hrvale za priestolje kraljevsko, pa su se bune Rakocija, Bočkaja, Bethlema te opet Rakocija i Tökölija, sve jedna iza druge radjale, i neprekidno Turčina, Niemca i Talijana u pomoć zazivale, pa što nije s njimi držalo, to su gvoždjem i ognjem progonili i morili. A što bi još iza ovih borbah živo i čitavo ostalo, to bi poharale, polomile i u prah i pepeo obratile heresijom razjarene stranke.

Ovo je živa i istinita slika žalostnoga stanja naših pradjedovah. Pridajmo sada k ovomu stanju ono, da Zapoljina stranka po nezasitljivih turskih vezirih u bezkonačne globe tiskana; a ona carska od Niemačke po heresiji razorena, po francezkom ratu izdrpana, na globljenje prinukana, pa zaoto porez i tamo iziskivala i nemilice utiravala; gdje i kada baš novca ni u zajam nije itko dobio: tada će nam jasnim postati, zašto su naši stari do nedavna samo u zemunicah stanovali, niti su si gradili kuće, i samo toliko orali, da bi imali čim se dohraniti, te bi jedino svakovrstnu marhu uzgajali. Ovo stanje će se svakomu sasvim naravnim pokazati, ako spozna, da u tih krajevih nikakova redovita oblast nije obstojala, već je svaka naselbina imala svog kapetana izlazećeg iz ugledne obitelji, u kojoj je ovo dostojanstvo stalnim bilo, te prelazilo iz jednoga u drugo pokoljenje. Indi se nije jedanput sbilo: da se je jedan tako

zvani salaš (selište) s drugim zaratio, osobito onda, ako su ovi salaši u sebi i vierom razdieljeni bili. Subotičani idjahu u Bečej, da uzbunjene Srbe umire.α)

Jedino u granicah vojujuće armadije, bile su naselbine ponješto zaštićene. Iz sgodopisa brodskoga samostana saznajemo, da ih je redovna vojska branila od lahkomosti plienećih hajdukah. Ali kako doznasmo iz mnogih saborskih predstavakah, da je i ona gornja i ova doljnja vojska morajuć o kruhu i mesu živiti, te sad ovamo sad opet onamo kretati se, pa sbog toga stanovnikom veliki teret provoza i nabavljanja hrane nametati prisiljena bila: to će težko biti odlučiti, da li je onomu bilo gorje, koji se je proti Turčinu, Francezu, Niemcu ili Talijancu borio, pak sad od ovih a sad opet od onih iztrkivajućih hajdukah i haramijah branio, ili pako onomu, koji je zaoto ostajao kod kuće, da i onoga svojeg što ga je u armadiju odaslao, hranio i zaodievao, te i za cielu armadiju — ako ju put onuda nanese — nabavljao marhu i hranu, koja se ikad ili baš nikad neplaća, ili da privaža vojsku. Riedko je bilo od zla na bolje, već mal' ne uvjek od zla na gorje.

No al' ako nije bilo dobro, po naše pradjedove, koji su silne žrtve u imovini i krvi na obranu domovine prinašali, to je bilo veoma dobro po domovinu; jer su ti naši pradjedi bili vierni podanici, u hrabrosti neuzdrmani vojnici, pa se je carstvo i kraljestvo moglo pouzdano oslonjati na nje, na svih svojih granicah, te mnoge hiljade u momcih i novcu zaštedjivat i prištediti, da se sjajni dom proti napadajah, ustašah i proti nemilu nasrtaju Niemca i Franceza brani, kao što nam to učeni ugarski povjestničar Katona sviedoči.β)

A to bijahu nasilja jednog i drugog većinom zato, da obrani Luterana i Kalvina, koga u ostalom nikada nitko nije dirao, već se je samo od njihovih izgredah branio.[18])

[18]) Otac Isusovac piše dne 30. ožujka 1704. godine provincijalu, da su u Pečuhu gorke muke pretrpili od Kuruca i veli, da su se ovi gorje ponašali od Turakah.γ) Oni t. j. Krivovierci ulagivahu se Turčinu, kako to sam njihov povjestničar Ribiniaδ) priznaje, kada veli, da su ih Turci štitili. Radi toga se moradoše katolici iz Tolne, pred budimskim,

α) Camerale Archivum Budae.

β) Hist. Crit. Tom. 39. p. 332.

γ) Recens. universi Cleri Dioec. 5. Eccl. per Jos. Brüstle.

δ) Memoral. August. Confes. in regno Hung. T. I. p. 90.

A kada se je nemir utaložio i uz nebrojene žrtve naših starih poredak uzpostavio, pak nastalo vrieme, da se gradi kuća, naknadi u stranih i domaćih ratovih potrošeni imetak, onda je naše stare na više miestah stigla ona žalostna sudbina, o kojoj se dne 6. svibnja 1753. Bukinski stanovnici bačkoj županiji tuže, da ih kameralski ravnatelj goni iz rodjena sela, te sili, da ostavljaju sagradjene kuće, i nasadjene vinograde Niemcem, koje tamo naseljuju, a oni da se nastane na pustih i mnogo hrdjavijih zemljištih.α)

Da su oni volili Turčinu no katoličkomu vladaocu, to odaje i ona iztraga, koja je dne 30. travnja 1672. proti protestantskim ministrom odredjena bila, koji akoprem živeć pod upravom kraljevskom, ipak u svom bogoštovju vršiše prošnje za boljak Turaka.β)

Da Luterani i Kalvini u fanatičkoj svojoj strasti ništa štedili nisu, pak da za ono što je liepo i dobro ni osiećanja neimahu, pokazali su tim, što su grad Kaloču i njene prekrasne crkve po Turčinu zaštedjene, i od propasti sačuvane, god. 1602. kao Bocskajevi hajduci, zapalili, porušili i oplienili.γ)

Naši stari bijahu prvi branitelji Baranje, Bačke, i Banata: što uvidiv prejasni vladalački dom, nehtiede nadalje u tvrdjah, uz koje većinom naši stari obitavahu, držati i skupo plaćati hajduke, koji su redovito više zla no dobra počinjali, već je te tvrdje za čuvanje granice, povjerio sasma u obranu naših pradjedovah,δ) kojih je viernost i hrabrost u veliko cienio.

U predstavci o tvrdjavah uz Dravu, Rača, Brod i Gradiška, ovako se piše o Racih, naravno o Srbih Bunjevcih i Šokcih: »Jesu — veli — liepi ljudi, veliki, neučeni al' bistra razuma, hrabri junaci, kao za bôj stvoreni, samo ih treba pod zapt staviti, ipak netreba im davati mlade, već izkušane častnike, koji će s njimi uljudno postupati. Nije ih slobodno bez velike nužde tući dati, a treba li to, tada treba uvjek javiti onimi, koji su medju njimi ugledniji, da i oni uvide potrieboću kaštige.ε)

szegedinski fratri pred svojim pašom prepirati za rodjenu si crkvu. ζ)

α) Zapisnik bačke županije. 1753.

β) Camerale Archivum Budae.

γ) Katona: Hist. Eccl. Coloc.

δ) Hist. Crit. Tom. 39. pag. 328.

ε) Relation über die slavonische Festungen. Die Handschriften des Haus-, Hof- und Staatsarchives. 1747. Dr. C. Edl. v. Böhm.

ζ) Povjest szeged. samostana. 1535., u dobi gvardijana Petra Ujlaky-a. To potvrdjuju tamo sahranjeni listovi turski.

§ 16.

Zasluge Slavenah podunavskih i potisanskih po državu Ugarsku i njihovo premučno stanje, sve do izagnanja Turčina iz Ugarske.

Počam od mohačke bitke, koji su god pisali, bili oni Niemci ili Magjari, ako su o jugu razlagajuć, prisiljeni bili koju reći o Slavenih, to su navadno rieč i ime »Thraci«, a kasnije upravo »Raci« rabili, i to bez svake razlike ili iznimke, bio razgovor o Bosancih, Hercegovcih, Srbih, i to katolicih ili grčko-iztočnjacih, ujedinjenih ili nesjedinjenih. Neda nam o tom dvojiti magjarski povjestničar Katona, koji prigodom, kada navadja učenog Ištvanfija, gdje isti govori o Tracih kao stanovnicih kaločkih, k tomu nadovezuje ovo: »Pod ovimi razumieva Race, koje Magjar »Racom«, iz latinskoga »Traks« naziva«.[α]) Ovaj se je naziv tako upio u glavu Magjarah i Niemacah, da on i danas kada govori i piše o južnih Slavenih, mal' ne uvjek upotriebljuje ime »Racz«, bilo to da ga hvali ili kudi, samo što u jednom i drugom slučaju onaj svakomu poznati epiteton pridievak izmienjuje. Pa ti je u tom zaostala jedina iznimka ta: da ako bi n. pr. prigodom razgovora Slaven nazočan bio, tada bi Magjar ili Niemac rekao, sjedinjeni ili nesjedinjeni Slaven. Baš zaoto sam ja ovo ime »Rac« za svega mog vieka i pred Niemcom i pred Magjarom izgovarao, znajuć, da je ovo vazda jednomu i drugomu na jeziku i u običaju, akoprem sam opazio: da se to ni Srbinu ni Bunjevcu nedopada, zašto? to ni danas neznam.

U ono vrieme, kada sam u Aljmašu župnikom bio, gdje je rieč božja u tri jezika navieščivana bila, te se na jednoj nad propoviedaonicom stojećoj tabli označivao jezik: na onoj bunjevačkoj bijaše velikimi pismeni napisano »racki«, što se nije dopadalo tadanjemu knezu, inače veoma poštenu i bogatu mužu, Bunjevcu, Andriji Jagiću, pa me umolio, da taj nadpis s onim »bunjevački« izmieniti dadem. U to ja nisam radi toga privolio, što sam znao, da i Bunjevac o navadnu svom govoru veli: »divanili smo racki«.

Moguće da se je i Srbin i Bunjevac zato stidio toga imena, što su pod njegovim naslovom u ljetopisu kečkemetskom, a i u svih drugih magjarskih povjestnicah ubilježene grozne stvari, koje su »racke legije« crnoga Jovana cara, kao takodjer i čete haramijske, hajdučke, uskokske i nasadijske počinile. Ali poklie sam ja i one čitao koje su Magjari nad Slaveni izveli, niti sam ove ni u čem blažijimi pronašao.

α) Hist. Eccl. Coloc. Katona. p. 71.

Pa baš kad sam one u god. 1848.—1849. u Banatu i Bačkoj s obih stranah izvedene razmatrao, tada se imena »Rac« ni u privatnu ni u javnu životu nikad nisam zastidio.

Kao junaka poštivao sam vazda i Magjara i Srba i Bunjevca, dočim sam po njimi počinjene izgrede, kada su mržnjom i zlobom u sebi ugušili duh kršćanski, osudjivao kako u jednom tako i u drugom podjednako.

Da su Raci plemenita i po domovinu magjarsku koristna djela tvorili, o tom nam je sačuvala vječnu uspomenu Lambergova relacija (izvješće), koja svim obćinam nalazećim se u području szegedinskoga zapovjedničtva, priznaje velike zasluge vojničke, te ih sve prostranimi pustarami nadaruje. A da su baš osobito i Bunjevci, kao takovi, u svih onih plemenitih svojstvih priznani bili, o tom nam svjedočbu polaže vojna naputa, dne 3. svibnja 1702. izdana, koja u § 40. govori: »Oni iz Subotice i Sombora neka se ostave u uživanju njihovih na uzdarje dobivenih imanjah, za njihove zasluge počam od prvih vremenah osvojenja ove pokrajine — stečene. Samo neka se pazi: da se tko nezaslužan nepodvuče, već neka ova nadarbina u istinu zaslužnimi preostane.« [α]) A onaj naputak od god. 1701., izaslanstvu Lambergovomu podieljeni, veoma pohvalno spominje baš Slavene rimo-katolike, poradi vanrednih njihovih zaslugah u ratovih turskih, kao takodjer i u onih ostalih, gdje si osobitih zaslugah stekoše, prilikom oslobodjanja tih krajevah izmedju Szegedina i Dunaja, od svakovrstnih mnogih robija. Oni se i u mnogih drugih okolnostih vriednimi i zaslužnimi po domovinu učiniše, sbog čega ih i nadilje kao vojnike pridržaju, i za uživanje im predane zemlje od svakih daća pod tim uvjetom izuzimlju, da ni častnici, a ni oni prosti vojaci nemogu druge plaće potraživati, dok god se neizvedu izvan granice domovine [β]).

To su bili uzroci, sbog kojih se je Leopold kralj na to odlučio: da je granice, na kojih su stanovali ponajviše Slaveni i Romani, u vojničke granice pretvorio, te ovih obranu njim povjerio.

Naši su stari kao graničari u obće si stekli čast i poštenje kod prejasnoga doma, okolo kojeg su svojom viernošću poput gradskih bedemah čvrsto i nepomično stajali, dočim su smjelošću, hrabrošću i junačtvom svojim kod stranog dušmanina, strah i trepet prouzrokovali.[19])

[19]) Zemlje, kako ove bivši naš sin g. Dr. Vinko Zomborčević, prigodom svečanosti stogodišnjice slavne Subotice, u liepom svom

---

α) Illyr. Hof-Archiv. Mltär. Instr. § 40.

β) Hof-Geheim-Archiv. Instr. pro Commissione Lambergiana. 3. sept. 1701.

No to je naravno, da je ovud svagdje bilo više nesjedinjenih nego li sjedinjenih Slavenah. Ta svi znamo, da su katolike u Srbiji, Nemanje

govoru — žalibože samo magjarski držanu — napominje, nisu dielili (ta imali su ih do volje), već je graničar orao i sijao tamo, gdje mu se je svidilo, naravno u zemljah, koje se i danas »varoškimi« nazivlju, budué da su im pustare služile za pašnjake. Ipak se dr. Zomborčević vara, ako misli: da su te zemlje onda bez vlastnika bile, i da je svatko na nje prâvo imao. Da to nije bilo tako, o tom nam dovoljno svjedoči već i zapisnik po Gundackeru, Herbersteinu na carsko-kraljevsku zapovied izvedena pučkoga popisa, u kom se poimence iztiče posjed svakoga, te i svota koju plaća za odkup po Turcih zasužnjenih kršćanah. Pa se kod onih osobah, koje posjeda neimadoše, bilježi da je trgovac, zanatnik ili nadničar. Zaoto pustare, koje n. p. Subotici, Somboru itd. u nagradu vojničkih zaslugah daju, nisu bile imovinom obćine, već onih graničarah, koji su sačinjavali konjaničke i pješačke satnije, pa iste zemlje svojom krvlju i novcem branili.

E, pa da je prâvo obdržavano, kako ga je i Lambergova, a i Gundacker-Herbersteinova kommissija, po naputku one c. k. ratne bečke — odkrojila, a ne onako, kako ga je Neoakvistička[a]) samovoljno prekrojila, te se pustare po svih bačkih šancih upisane u nagradu vojujućim obiteljim, nebi u vlastničtvo kamare povratile, već bi na uvjek ostale svojinom gore navedenih obiteljih. Zar je trebalo tiem obiteljim znati razlike »donacijah«, kada su imale po kraljevskom povjereniku podpisani zapisnik? — No da zajednički posjed neznači nesvojinu, o tom se može naš plemeniti govornik osvjedočiti i po sustavu ruskom, gdje se zemlje svake godine izdaju, kako je to bilo navadno glede njekih zemljišta i u više naših obćinah, imemito u Kaloči i Šikusdi, sve do onog urbarijalskog patenta, što ga je carska vlast u Bachovoj dobi izdala, — te kako se to još i danas u više obćinah vidi u obćem pašnjaku, u kom ipak ne svi stanovnici, već samo zemljo- i urbarijalskih kuća posjednici pravni dio imaju. Zato su Halašani po ovom prâvu svoj pašnjak prije njekoliko godinah razdielili, a Szentjani da ovo izvedu, vode parnicu, dakako na nenaknadivu štetu i obćine i pojedinih i tako narodno občeg gospodarstva.

Indi se je veoma odalečio od istine i onaj dobri magjarski fratar, koji slavenstvu namieće duh sužanjski, veleć: »Na po Turcih opustošene zemlje u Banatu, Bačkoj, Baranji i Slavoniji naseliše se Slaveni, koji već prije turskoj vlasti podčinjeni, navikoše turski jaram podnašati«.

Navedosmo mnoge dokaze, da su se Slaveni ovuda, kao na mjestih po svojih srodnih posjednutih nastanjivali izprva pojedince, a kasnije u većih brojevih, baš zaoto, da izbjegnu zulumu i gulenju turskomu. Pak nisu kao sužnji, već kao vojnici te zemlje naseljavali, i silnu krv u bitkah proti Turčinu vodjenih prolievali, te ne samo Turčina, već i ustaše, uskoke, haramije, pandure i kalvine oružanom rukom odbijali.

---

a) Dne 26. travnja i 7. prosinca 1731. pozivlju se Bač-Bodrožki posjednici pred kommissiju Neoakvističku. Budimski kameralski arkiv. Benign. Resolut. Regiae.

do zadnje žilice korenili, a u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, Bogomili, Patareni, Tvrdkovići, Tomaševići i još drugi, stranom progonili i morili.

Ali kao što je zasluge nesjedinjenih Slavenah, danas pod imenom Srbah poznatih, povlasticami Leopold I., kralj ugarski Karlo III., i za njim Marija Terezija i Josip priznavao, tako su zasluge rimo-katolikah pohvaljene i nadarene po Lambergskoj i Gundackerovoj kommissiji. Naravno da se ni jedni ni drugi ničim drugim odlikovati nemogahu, van jedino svojim oružjem, kojim je danju i noćju, mlado i staro moralo biti opasano, da granice domovine, te u ovoj svoju imovinu i život obrani.

Duševno stanje bilo je u svakovrstnu obliku dosta žalostno, pošto nebijaše mjesta, gdje bi duh odpočinuo, te se u svetih i svjetovnih naucih naobrazio.

Nu tomu se neće mudar i razuman čovjek ni najmanje čuditi, znajuć, kakove su tada tužne okolnosti vladale. Ta gdje bi se za onda uzgajali popovi, i tko bi im nuždne nauke podieljivao? Svatko zna onu Latincem izrečenu istinu, da medju oružjem »Muze« (boginje znanosti) šute. Jer kakono po Kuhaču veli Topalović, gdjeno bojne glas zaječi trube, tamo Muze mili glas svoj gube. Pa je jedva i onaj mogao osjegurati svoj život, koji je do zubih u oružju bio, a kako bi tek onaj mogao ostati živ, koji bi se praznoruk nauku posvetio. [20])

Slava i vječna slava našim starim, koji su nam junačtvom te rodo- i domoljubljem svojim takovo ime stekli, s kojim se na vieke ponositi možemo, te nam je samo trsiti se, da njim spodobni postanemo.

Kakove je tu trebalo hrabrosti i junačtva, o tom nam je ostavio neumrli spomenik u opisivanju sliedećega slučaja glasoviti ugarski povjestničar Katona.[α]) On veli: »Kada su se njeki graničari ljuteć se na odredjeni popis, uzbunili, gradački njeki častnik, Niemac, ustručavaše se ići u Hrvatsku, veleć: »»Ja sam si za 5000 for. kupio častničtvo, da uzmognem nadilje pošteno životariti, a ne zaoto, da se dam ubiti od Hrvatah, koji jedino ratom i smrću odišu!««

[20]) Rimski otci pape brinuli su se o izobraženju fratrova po Dalmaciji, Bosni i Slavoniji, na koliko su im otvarali puteve i sredstva pružali, da su izabrani mogli u Talijanskoj sebi nabaviti veće nauke. Pa se svako doba nalazilo medju njimi, kako to velečastni otac Eusebio Feremdžin potvrdjuje mnogimi podatci, koji su se umom i dubokim znanjem po ugledu izdizali.[β]) Al' ovudan u naših strana svakako je na broju malo i posvećenih, a kamoli dovoljno učenih bilo. Pa su

---

α) Histor. Critica ad annum 1755.

β) Decret. congr. de propanda fide 26. Sept. 1722. kod Čevapovića Catal. Prov. Capist. p. 339. a Grgur XIII. i Orban VIII. uzdržaju zavod za izobraženje jugoslavenah pa su ot. Parčević i Levaković, Koločanin, Radnić, Pavić i Janković u carskih i kraljevskih dvorih, sbog učenosti i vještoće čašćeni bili.

Na praznih prostorijah Banata, Bačke, Baranje i velikoga diela Slavonije, samo je na toliko i to samo dotle njekakove državne uprave bilo, na koliko i u koje doba se iztezahu sile tvrdjavskih zapovjednikah: szegedinskog, donjekle bačkog, sigetskog i petrovaradinskog. O pravoj u sadanjem smislu naselbini, onakovoj, u kakove osamnajestoga stoljeća u Baranji, Tolni, Bačkoj i Banatu, dolažahu Niemci, nebijaše niti govora. Na tih zemljah Niemac, koji ni danas nesmije na svom polju prenoćiti, nebi se bio tada nastanio, ako bi mu i zlatne kule obećavali bili.

Pojedina junaka nije ni povjestnica proslavljala, već je samo pobjede većih četah zapisala. Tada se još nije ni Magjar ovamo povraćao, da na svojoj djedovini gniezdo uzkrisi, već je u gornjoj Ugarskoj slegnuće bure izčekivao.

Ali je ova bura veoma dugo trajala. Od god. 1526., kada je na mohačkih poljanah Ugarska pala, sve do godine 1686., dok nisu Turčina iz Budima izagnali, stanje svih onih ljudi, koji su u Banatu, Bačkoj, Baranji i Slavoniji životarili, veoma je naličilo stanju onih Židovah, koji su povratkom svojim iz Babilona gradili na novo crkvu, i zidine tvrdje jerusolimske uzdizali, pa dočim su jednom rukom zidali, sa mačem u drugoj proti napadanjam dušmanina su se branili.

Mnogo putah se je mir sklapao medju Turčinom i strankami borećimi se za priestolje. Ipak je to veoma čudan mir bio, kada su omanje čete mogle na svoju brodu iztrkivati, otimati, paliti robiti i ubijati.

duhovni upravitelji usilovani bili, malo umnije ljude pod imenom Licentijata ovlašćivati, da puku nauk kakov takov podieljuju, rodjene krste i mrtve pokopaju.

Istom početkom osamnajestoga vieka počele se crkve zidati; a donle su samostani kao i u Baji od pletera a i kapele tamo i ovamo od toga zasnovane bile.

Indi tadanje naše siromaštvo ni snaše, a ni ono, od strane tako zvanih pravoslavnih nedaje se zatajiti. Nije svagdje doticalo fratrovah, pa su hvale vriedni i oni Licentijati ovlašćenici, koji su kršćanstvu služili na podporu, kojima je veoma dobro došla knjiga otca Pavića pod naslovom »Jezgra« poznata, i kršćanske istine u kratko svedene sadržajuća. Dočim su oni od pravoslavne strane po najviše samo u način vršenja lyturgične službe božje uvadjani bili.

Ipak jedno je bilo, u čemu smo i za onda bogati bili, to je medjusobna mržnja, pa se u tom nadmećaše i naši s obe strane stari, koji će naime veći čvor zlobe sastaviti, da ju u kolo drugoga baci, za da ako ga nemože u svoje kolo uvući, barem da ga upropasti.

Mogao je biti gdjekoji u velikom kom gradu ili tvrdjavi sjedeći paša uljudan, ali je imao podredjene si age i begove, koji se danju o tom razgovarahu a noćju snivahu, gdje i kako će kauru nahuditi, kako će mu marhu, ovce, konje oteti, kako će mu svatbu pomesti, i ono malo što mu se gdje pokazalo radosti, ugušiti u žalosti t. j. kćer, sestru ili ženu, ako je bila liepa, oteti.

Mogao je Zapoljia, Utješinović, Batory, jedan i drugi Rakoczy, Bočkay, Bethlen i Tököly najbolje volje biti, i za mir se zauzimati, ali što je to sve hasnilo, kada su podredjeni vodje za plienom čeznuli. A uza to Erdeljci, ostav svedj u svezi s Turčinom, bjehu vazda podpaljivani na pobunu i robiju. Dakle kuda nije naišao Turčin, tu je vazda plienio hajduk, kuruc, α) a' kuda ovaj nije dospio, tamo su harali Labanci. β) U takovu dakle stanju, tko bi se usudio onuda nastaniti, tko plugom u zemlju zapeti, tko li si kuću graditi? Svi koji se usudiše ovdje ili ondje za vrieme gniezdo si sastaviti, naličili, su ptici, koju vidiš na jednom drvetu pjevati, ali neznaš, na kojem će noćni san snivati.

Sastalo se dakle više obiteljih pod jednim zajedničkim vodjom, koji je bio bud' svojim vlastitim, bud' pako svojih djedovah junačtvom glasovit, pa je kao »kapetan« kojega selišta (salaša) poznat i štovan bio.

§ 17.

Zasnovanje Graničarstva (Militarije).

Kada je padom Budima, Turčin sve većma uzmicao pred carskimi generali; princom bavarskim, badenskim, Piccolominiom i Eugenom savojskim, pa su carske vojske gradove osvajale, tvrdjave zauzimale i zapovjedničtvo svoje iztezale, tada su po carskoj zapoviedi one kapetane u carsku službu pod svoju vlast stiskivale i njihove čete u carsku armadiju uvršćivale, pa sad proti Turčinu počam od Erdelja sve do Jadranskog mora, sad opet u Niemačkoj, Talijanskoj i Francezkoj u krvavi boj vodili. A da njihovo neuzkolebivo junačtvo

α) Kuruc dolazi od latinske rieči crux, koja bunjevački znači križ; a kuruc je toliko kao križar. Jer vojnici koji su na poziv rimskoga pape išli u boj protiv Turčinu nošahu na prsih križ, kano znak u za kog se bore. Ovako i pjevaju u Crnoj Gori i Ercegovini da se biju: za krst častni i slobodu zlatnu.

β) U doba Tököli i II. Franje Rakoczy-e ovako su rugali se ustaši onimi carskimi niemačkimi vojnicima. Niekoji izvadjaju ovo ime iz rieči Lauf Hans, bježi Hans; drugi iz lafanez oderci, a treći od plundra, a ostali od láb — noga — Magjar Akademija szótara. 1865. rieč Labanc.

u prilog jasnoga doma i velike Ugarske za sva vremena osieguraju: to ti ustroje vojničku granicu (militariju) u Hrvatskoj, Slavoniji, Bačkoj, Banatu i Erdelju. α)

Ove granice nisu bile stalne, već kako su carski generali proti Turčinu napredovali, i njega sve dalje i dalje iz Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Ugarske iztiskivali, tako se iste izmienjivahu. U naših krajevih bila je krajina podunavska, tisanska i maroška. Jedne je zapovjedničtvo bilo u Petrovaradinu a druge u Szegedinu. β)

Kako vidismo, imali su prije uredjenja krajine, obranu granicah na sebi domaći i tudjinci, koji pošto mnoga nasilja počiniše, priliepi im se u Slavoniji ime »Haramijah«, dočim im se vodja zvao »Harambaša«, te je taj naslov njekim ponosom časti nosio. Ove je čete kasnije barun Trenk u svoje »Pandure« uvrstio i s njimi u Francezkoj, Niemačkoj, Bavarskoj i Českoj nebrojena junačka djela izveo, ali se je podjedno i po otimačinah kako u domovini tako i u stranih zemljah počinjenih, ozloglasio. γ)

U Dalmaciji i Hrvatskoj ovim spodobni bijahu »Uskoci«, koji su mnogo jada zadavali i Turkom u Bosni, i Mletčanom u Dalmaciji na kopnu i na moru. δ) O Uskocih počimaju spisi govoriti od god. 1657. Oni su se većinom pojedince iz Bosne i Hercegovine preseljivali, te su i danas tamo oko Velebita u njimi Bunjevci proslavljeni. S prvine se je za nje Consilium Bellium baš tako brinuo, kao što se je god. 1878. »Reichsfinanzministerium« postarao za bjegunce u Hrvatskoj, Slavoniji i doljnjoj Bačkoj. Ovakovu obranu vodili su Nasadiste, kasnije prozvani Šajkaši, Srbi i Bunjevci, dočim su se u Ugarskoj u ime braniocah oglasili Hajduci, o kojih svršetkom rata mišljahu, da bi se miru i poredku samo na taj način privikli, kada se nijednomu u zlu djelu uhvaćenomu, nebi smrtna kazna oprostila, te bi se svakomu selskomu knezu naložilo: da čim ovakovi iz obćine otidje, odmah to prijavi ravnateljstvu; pa ako se na uročeni dan nebi povratio, da mu se imanje zaplieni, a tako i knezu, ako je prijavu zanemario, a Hajduk svoju odsutnost opravdati nije znao. ε)

α) Piccolimini dne 25. siečnja, a Heister dne 7. veljače 1689. podastiru svoje osnove na obranu carevine proti Turčinu sastavljene. Illyr. Hof-Archiv Wien.

β) God. 1700—1701. izdavale su se naredbe glede krajine maroške, tisanske, dunavske i slavonske. Hof-Geheim-Archiv. Wien.

γ) Katona. Hist. Crit. Tom 39. p. 328. 1746.

δ) Financ. Archiv. Fasc. 169. absque dato.

ε) Dr. Const. Edl. v. Böhm: Relat. über die Slav. Festungen. Haus-, Hof- und Staats-Archiv. 15. Juli 1747.

God. 1557. u onom spisu, po kom se potvrdjuju sastavljeni zakoni, naredjuje se kaštiga za Hajduke radi počinjenih groznih djelah. [α] Pa buduć da su se tužbe neprekidno podnašale, to prejasni dvor, hoteć nedjelima konac učiniti, začme uredjivati krajine kao posebne zemlje. U Hrvatskoj preuzme posao vojvoda Josip Hildburghausen, a u Slavoniji grof. Ferd. Ant. Khevenhüller. Po naputku bečkog dvorskog-vojnoga vieća (Hofkriegsrath), izvedu se odanle niemačke čete, u čijih rukuh bijaše do onda vlast, te se obrana povjeri krajiškomu narodu, koji se je — kako vele novi ureditelji — za obranu svojih obitelji proti Turkom borio, pa je vierno obstojao uz svoju zastavu i u stranih zemljah, te ne od straha već iz čiste ljubavi napram svojoj domovini, nije nikada prelazio k neprijatelju, već je bio živim zidom proti carsku zastavu napadajućim četam.

Kršćanska je moć rastla, pa je Turčina sve dalje i dalje iz Ugarske iztiskavala, i krajina, premješćavala se na granice, kroza što su se više putah ona mjesta, koja su prije militarskom krajinom bila, u gradjansku upravu povraćala.

Dne 26. travnja 1746. izražuje kraljevska naredba, kako mogu oni, koji neće da ostaju pod gradjanskom upravom u već sad civilnoj upravi predanih mjestih: St. Marija (Subotica), Sombor, Brestovac i Palanka — izseliti se u Mošorin, Loch, Gardinovac, Kobila, Turia i Gospodince, te tamo pod vojnom upravom ostati. Onim pako, koji bi poželili iz gore navedenih mjesta izseliti se i gradjanskoj upravi podpasti, označuje se mjesto u Subotici.

Godine 1750—1751. dne 13. studenoga, daje se častnikom onih mjesta, koja su uz Tisu civilnoj upravi predana — na volju, stupiti u redovnu vojsku ili pako prieći u stanje mira, te im se u tom slučaju daju njekoje zemlje u nagradu.[21])

[21]) Takov je bio i dne 13. studenoga 1750. Ivan Antonovich kapetan Titelski, koji je kasnije dobio zemljište u Tornjošu. [β]

Sretan, koji je kasnije na one zemlje darovnicu (donatiju) izposlovao, jerbo je taj iste i zadržao; a koji su se jedino u svoje zasluge uzdali, tih je potomke, ako su se srećno iz mriežah Neoakvistične [γ] kommissije izbavili, kraljevski fiskus pod raznimi izlikami i načini iz posjeda izagnao. [δ]

α) Comitialia Fasc. I Mense Julio, folio 210.

β) Hof-Geheim-Archiv.

γ) Neoakvistične-Budimske.

δ) Illyr. Act. Hof-Archiv. Consil. Bell. 23. Mai 1702.

Dne 23. listopada 1751. kada su okružja graničarska, maroško i tisansko, gradjanskoj upravi predana bila, tada su onim, koji se nehtiedoše ovoj upravi podvrći, davali zemljišta u Sriemu. A budué se kasnije pronašlo: da se u Sriemu nebi mogle 2200 obitelji valjano smjestiti, to su im zemlje u Banatu, kako ih zaiskaše, podieljene, te su obitelji u sliedeće čete razdieljene bile: Franjova, Čarlova, Čuman, Velika i Mala Kikinda, Mokrin, Josipovo, Keresztur, Melinczi, Tarraz, Idvor, Leopoldova, Bottosch, Marinoszelo, Szyge. [α]

Tom prigodom su potvrdjene bile i povlastice glede vjeroizpoviesti izdane Ilirom t. j. Slavenom, al' ovdje osobito pravoslavnom t. j. neujedinjena obreda. Dakle je grdna izmišljotina, koja se i danas jošte po ustih grčko-iztočnjakah valja, da se je dvie hiljade i njekoliko obiteljih izselilo u Russiju, jer nehtiedoše primiti unije.[β] One se, istina, izselile, ali zaoto, što su ovuda hodili ruski častnici, te ih onamo izmamili.[γ] Ovo se potvrdjuje i tim, što se zna, da su grčkoiztočnjaci u tisanskom okružju, civilnoj upravi podčinjeni, uz slobodu vjeroizpoviedi, već i god. 1741. u Martonyošu, Staroj Kaniži, Senti, Ostrovu ili Adi, Moholu, Petrovomselu, Starom Bečeju, St. Tamašu, Turiji, Földvaru, Csurogu, Gospodincih, Staroj i Novoj Kobili, 10 selami (od kojih su Csurog, Gospodince, St. Ivan, Gornji i Dolnji Kovil i Katy obraćena u militariju) uživali izključivo sva prava uprave. Još i onda, kada se u navedena mjesta i Magjari smjestili, na zemljištih izseljenjem u Russiju i u militarnu Ugarsku izpražnjenih, te su oni samo poslie mnogovrstnih tužbah, dne 1. kolovoza 1774. po kraljici Mariji Tereziji u uživanje upraviteljskih pravah uvedeni bili.[δ]

Bačka krajina, van one Nasadistah, koja je pod imenom Šajkašah sve do skora pod vojnom upravom stajala, bila je izmedju godinah 1740.—1750. ukinuta i gradjanska uprava nastavljena.

Ovako su prošli, kako nam je poznato Guganovichi i Antunovichi, koji su radi svojih vojnih zasluga, već pod Leopoldom I., s Vojnichi, Pilasanovichi i Latinovichi plemstvo zadobili.

Ovaj gubitak zakriva i krvna izdajstva, koja neću da poradi potomakah odkrivam, buduć da su to žliezdne obiteljske rane, kojih se grozna bol još i praunukah njihovih dohvaća!!!

α) Reichs-Fin. Archiv. Oesterr.-Ungar. 23. Okt. 1751.
β) Fin. Reichs-Archiv n. 7. ad Fasc. H.
γ) Reichs-Fin. Min-Archiv. 1737.
δ) Hist. Critic. Katona. Tom. 39. pag. 332.

Nasadiste[α]) su u okružju titelskom obitavali, i njekoje vrieme pod kameralskom upravom bili. Nu u toj nisu dugo obstojali, jerbo su već 7. studenoga 1764. godine, granice izmedju Nasadistah kao vojnikah i bačke uprave, pregledavane bile.

Tko bi si o graničaru želio stvoriti živu sliku, taj bi morao volaru o rame objesiti pušku, uz bok mu pripasati sablju i tako ga uz plug staviti, da sieče brazdu, sije u nju sieme, koje će mu kruhom roditi, za da se prehrani i zaodjene. [22])

§ 18.

Neumrle zasluge i patnje stoljetne Graničarah.

U doljnjoj Ugarskoj bio je graničarom Slaven i Roman, dočim je, i to samo kasnije u Banatu, po koje niemačko i magjarsko a u Slavoniji Neudorf, jedino niemačko-kalvinsko selo u Brodskoj pukovniji nalazilo se.

Pravo ima dakle Slaven ako uzklikne: Ej, rodjeni brate Magjaru! Ja te ljubim i grlim, te priznajem, da si pod carskim barjakom s menom zajedno proti Turčinu i ustašem vojevao, u taborih svako zlo, nezgodu vremena, nestašicu hrane i pića podnosio, porezni novac za uzdržavanje redovitih četah plaćao, a podvozom i na trideset miljah daljine živež, strielivo, i ostala vozio, dakle imetak i život u obranu obće nam ljubljene domovine žrtvovao. Ali prosti, neupiši mi u grieh zlobe i mržnje, ako ti kažem da si ti onda, kada se je onaj veliki

[22]) Krajišnici kao takovi posiedovahu u svojih satnijah ovako podieljena zemljišta:

Prost momak pješak	imao	je	jutarah	18
„ „ konjanik	„	„	„	24
Kaplar pješak	„	„	„	24
„ konjanik	„	„	„	31
Stražmeštar pješak	„	„	„	31
„ konjanički	„	„	„	46
Barjaktar pješak	„	„	„	61
„ konjanički	„	„	„	96
Wayda pješak	„	„	„	92
Hadnagy (poručnik) konjanik	„	„	„	112
Kapetan	„	„	„	192
Veliki kapetan	„	„	„	354.

Ovomu razmjerno odkrojeni im bijahu i sienokosi, prostom pješačkom vojniku četiri kose. Nakopon davali su im još nješto i novacah na uniformu.[β])

[α]) Krajišnici koji su na Tisi i Dunavu sa i iz šajka vojevali, i mostove gradili.
[β]) Reichs-Financ-Archiv. Wien.

gradjanski rat Rakoczijev, silnim trudom Szechényija i Csakyja kaločkih nadbiskupah, carskoga vojskovodje Palfyja i patriotičnim požrtvovanjem Rakoczijevog vojnovodje Skendera Karolyija, dne 29. travnja 1711. srećno dovršio: onda si ti od granice dobrano odaljen, ipak uživao nješto pogodnosti, radosti, mira i pokoja, dočim, sam ja bivši na granici, vazda morao od napadajah i navalah turskih danju i noćju štrepiti, nikad puške s ramena skinuti, nikad sablje odpasati, niti kubure iz rukuh pustiti usudio se, neznajuć, kada će jedan ili drugi beg, aga ili drugi koji Turčin sa stotinom ili stotinami svojih drugovah, na naša sela, selišta i gradove nasrnuti, te sve što mi je milo i drago umoriti oteti, popaliti i porobiti, a meni jedino nad ruševinami u dio ostaviti crnu žalost.

A ti si u miru kuću i selo si gradio, u pokoju oranice svoje orao i zasijavao, svatbu u veselju provodio, radost pri porodu željena čeda, i žalost prigodom smrti ljubljenih, sa svojimi rodjaci i prijatelji dielio. — Naravno da nije ni mene sila uvjek pod sabljom uzdržavala; jerbo kada se je granica iz Sombora, Subotice i Szegedina povlačila, a županija (varmegja) razširivala, bilo mi je ostavljeno na volju, da u županiji kmetom postanem i terete rada i daće snašam, ili da se oružjem u druge granice preselim, kao što je to na izbor stavljeno bilo Bunjevcem u Subotici, Somboru i drugih još mjestih izmedju Dunaja i Tise, a Srbom uz Maroš: to će se ipak Slavenu naviek upisivati u slavu, da svoje sablje dotle od boka nije odpasao, dok god je domovini pogibelj prietila, te se je radje iz jednoga u drugi kraj preseljivao, čuvajuć neoskvrnjenu viernost napram svom caru i kralju, čvrsto držeć, da mu je sloboda većma osjegurana, ako ju je stalno oružjem branio.

Da se graničari nisu opirali civilnoj upravi, već teretu, koji im se je tiem na ramena tovario, doznajemo iz slučaja, gdje grad Sombor ište od bačke županijske skupštine, da joj se natrag povrate stanovnici, koji su u militariju Brestovac pobjegli, akoprem su se obvezali bili, gradske terete snositi.[α] — To se potrvdjuje i ustankom hrvatskih graničarah prigodom novoga pučkoga popisa, kada ustaši govorahu: neka nam ne namieću nove terete! Neka nam radje dozvole mjesto teretah vojevati, ili neka nas uvrste u gradsku upravu.[β]

Slaveni su se strašili »urbariuma«, kao što nam je o tom usponenu ostavio racz-kanižki exactor, koji velikomu gospodaru Stje-

---

α) Zapisnik bačke županije od 15. srpnja 1748.

β) Katona: Hist. Crit. pag. 332.

panu Verbőczyju preporučuje, da neka dombovarsku gospoštinu osvoji, te u informaciji u tom predmetu podnešenoj, reče: »Magjarah ima jedva 25, a drugi su svi oružani Raci, koji se na ovu službu i za buduće obvezuju, kao i na to, da će davati desetinu od ljetine, vina, meda i drugih stvarih, kao od svinja, ovaca i goveda; ali da kmeti postanu, to pod nipošto neće. Pripravni su prije razići se i zemlju ostaviti u pustoši«. Isto tako misle i oni u drugih selih stanujući, koji su dosada oružjem služili, te usried pogibelji kao ptica na grani živili. Ipak »veli taj exactor« valja pričekati, dok se kuće ponačinjaju, pa će se onda tiem laglje pod jaram kmetstva staviti moći. α)

Dakle nemože ono biti istina, što na osvadu Srbah g. Dr. Vinko Zomborčević u krasnu svom govoru prigodom proslave subotičke stogodišnjice reče, da bi se Srbi povlastici kraljevske varoši zato tobož opirali bili, što u mirno, naobraženju prijatno stanje nebi rado stupali; već tim više zato, što bi držali, da će im u dio pasti ukonačivanje vojnikah, redovito plaćanje poreza, prevažanje vojne iz jednih u druge krajeve itd., kao što o tom nedadu dvojiti tužbe onih obiteljih, koje su izmedju graničarskih oplemenjene, u Subotici zaostale bile. β) U rukuh Slavena uzdržavala je sablju jedino lojalnost napram prejasnom carskom domu. Neima vriemena ni časa, kada bi Slaven bio viernost svoju i odanost prama svomu caru potlačio. On je silne nepravde i muke pretrpio, ali nije nikada proti caru i kralju ustajao. E, pa kad je svu svoju krv, sve svoje imanje založio, da caru i kralju pobjedu u ratu omogući; pokornost mu i posluh u miru prikazao, za da mu omogući i olahkoti proizvadjati sve na dobro svojih podanikah namenjene osnove: tada neka se neusudjuje nitko onako odgovarati Slavenu, kako mu se ja odgovaralo god. 1880. prigodom interpellacije gosp. Dr. Polita Dečanskoga, toga dičnoga i mudroga sina majke Slavije, — koji odgovor hoće da u viernosti napram ugarskoj domovini, baci njeku sjenu na Slavene, htijuć u tom pogledu u zviezde okovati protestante. — Ako je protestant vojevao uz vriedne i slavne poglavice ugarskoga ustanka preko čitava stoljeća, jer su mu obećali slobodu vjere: to je Slaven oružanom rukom vazda odbijao napadanja od kraljevah ugarskom krunom sv. Stjepana okrunjenih, koji mu takodjer osjeguravahu slobodu i prâvo iztočnoga vjeroizpoviedanja.

Ja ciela mog vieka neću nikada pohvaliti ni jedan ustanak na svietu, bivši uvjeren, da ni jedan nevodi na dobro, već vazda u neo-

α) Mihajlo Kélcz, exactor racz-kanižki. Recensio Cleri 5 Eccl. Brüstle. Tom. II. pag. 465.

β) Arkiv župan. bačke, i kameralski budimski.

pisivo zlo; pa zato neću u pohvalu ugarskoga ustanka, ni s jedne ni s druge strane, ni jednu riečcu ikada progovoriti. Ali ako je istina, da su se Magjari god. 1848. borili za slobodu domovine, onda mora da bude istinom i to: da su ine narodnosti u Ugarskoj, za slobodu svoga jezika, uz zakonita kralja, dakle ne proti domovini oružanom rukom u boj išli. Ili obadvoje nose na čelu biljeg istine, — kako su to njekoji rekli o Ruthenih u saboru, dne 19. kolovoza 1569. držanu, kojim mudro odgovara biskup vesprimski, da se Rutheni nemogu izagnati iz kraljevine, u kojoj već više stoljećah obitavaju, već neka i oni odplaćuju diku, desetinu, namet crkveni i kraljevski, kao i drugi slobodni gradjani, i netreba nastojati nje katolici praviti. [a]) Ili pako obadvoje nose znak zavadjanja, od kojeg ako se iztriezne stranke, onda jednaka sudbina baca na prošlost krinku zaboravnosti, za da se ni s jedne strane nepomućuje bratska medjusobna ljubav, već da se sjedinjemimi silami popravlja, što je razpaljenom strasti porušeno bilo.

Ovo iznašam zaoto tek na svjetlo, što znam, da nemudra, nerazborita usta mnokrat kažu, da ako Slavenu nije povoljno slobodno, mu je sve svoje ostaviti i drugu si domovinu potražiti. Ovo razborit Magjar neće nikada reći; ali onaj, koji misli, da se sviet počima samo njegovim porodom, te da se sunce u Ugarskoj samo za njega radja: takav govori onako i piše, i to ne samo u novinah za učene, već i u one za puk namienjene. A ja zaoto sva ova rekoh, da obveselim nezakonito ucviljena Slavena, a sačuvam poštena Magjara, da si neupije u glavu one nepravde, pa da se neporemeti onaj mir medju Slavenom i Magjarom, koji se jošter nikada u jednom selu niesu medju sobom zavadili, ako ih kakav zamagljena mozga i slamnatim gorivom razpaljene mašte burgijaš nije silom uzbunio.

Magjar i Slaven su kako u bojevih tugu poraza, tako i u pobjedah slavodobiće jednako dielili. Proklet bio dakle, koji bi medju nami mržnju i zlobu sijao, i tiem Niemcu put utirao, da nas sve podjednako krči, i našu staru, tečajem stoljeća krvlju naših djedovah kvašenu svojinu zauzima, te se na poljanah Banata, Bačke, Baranje, a i Slavonije sve većma i većma širi, pa Magjara natrag gore, a Slavena dolje suzbija!

Čuj dakle, Magjaru! Nisam ja neprijatelj ni Niemcu, premako nije ljubezan, jerbo je radin. Ipak neću da mu ikad na toliko sklon budem, a bi mu htieo žrtvovati Magjara i Slavena. Vrieme je dakle, da se medjusobno iztrieznite od mamurluka, neplodna zanovietanja narodnosti;

---

a) Comitial. Hof-Archiv.

jer tiem ne samo da ustupate Niemcu svoje sgrade i zemlje, sela i gradove, već ga takodjer uzdižete na svojih ramenih, da se nad glave vaše što prije podigne, — čega radi vam već počima zanovietati u crkvi, kako se je to već pokazalo u Čonoplji, Bikiću, Katymaru, Gari, St. Ivanu i Temerinu, te nastoji svakim danom svoja tobožnja prâva na štetu vaših pravah iztezati.

Pazite, da vam se na glavu nepopne, jer ako ovako podje i nadalje, istina, da će u gradskih i županijskih dvoranah zamuknuti slavenski jezik, ali neće dugo trajati, pa će Niemac u slogi kozmopolitičkog i vazda više k Niemcu no Magjaru naginjućega[α] emancipirana Židova, iztisnuti odanle i magjarski, te će u vašoj prisutnosti, i u selskih skupštinah i sastancih samo niemački govoriti, a neće trpiti, da se sbori magjarski, kao što već sada ondje, gdje je on u većini, netrpi, da tko drugi no Niemac bude selskim knezom. Veledušje i ljubav, to su dvie u njedrih Niemca nepoznate biljke. [23])

III. Dio.

§ 19.

Srodnost sudbine Bunjevacah i Šokacah s onom Srbina ugarskog.

Na svakom onom polju, koje su poslie nesretnog mohačkog poraza snova zasjeli Slaveni, gdje je god bilo Srbah, tamo je u većem ili manjem broju bilo takodjer Bunjevacah i Šokacah, ili kako se danas

[23]) Njihova napetost prama Slavenu nepočima se od danas, kada se pried svietom na sva usta hvale: da su u Austriji uz zid pritisli Slavena, već su oni istog kao i njegov jezik prezirali, i u sriednje doba kršćanskog svieta, kako to doznajemo iz ustah najkrasnijeg kraljevskog momka Bretislava, zaljubljena u Judithu najliepšu kći niemca Markgrafa Henrika od Nordgaua, kada je volio Judithu od koje oblika nemogaše odkrenuti duh svoj, sa svojih izabranih junaci pod silu izvesti iz manastira Šveinfurtskog, gdie je odhranjivana. No kako reče proseć ponizit svoju glavu, znavši da oholost, leži u naravi niemca, koji vazda ponosito, onako prieko ramena gleda na Slavena i njegov jezik. Oesterr. Geschichte für das Volk von Dr. Heinrich Zeissberg, str. 7, po starom českom ljetopiscu Kosmas-u.

α) Dne 16. prosinca 1880. Židovi napredovanjem antisemističke lige ustrašeni, u jednoj skupštini od 600 židovskih licah, u dvorani družtva Židovah u Berlinu, prihvaćaju po professoru Lazarusu predloženu resoluciju, u kojoj se ztiče, da je niemština biljeg Židovah u svem svietu.

volimo nazivati, Hrvatah, pa se je svaka sudbina na jednom i na drugom podjednako izmjenjivala [24]). Ta za ono doba, kada je trebalo s desnom i lievom odbijati dušmanina, ni jedan od njih nije uživao

[24]) Izvadak iz visita biskupskih u kaločkoj biskupiji izvedeni. U tih spisih nazivlju se katolici Slaveni: Iliri i Dalmatinci, a nekatolici grčko-iztočnjaci.

Apatin. God. 1756. Ilirah četiri kuće. Još ih ima i Srbah. God. 1843. Danas ima njekoliko Srbah a nijednoga Ilira. Svi su Niemci.

Bács. God. 1756. Šokci i Srbi. Sad već neima Srbah već Niemacah, koji se okolo godine 1806. pokazaše, — i nješto Magjarah, ali će danas sutra prevladati Niemci.

Szelenče, Bačújfalu. God. 1785. Slovaci, luterani i katolici, i kao takovi sve do dnas se uzdržali. Ovo su jedini Slovaci koji su kao katolici u ovoj biskupiji svoj narodni jezik u bogoštovju zadržali.

Almáš. God. 1738. Stanovnici svi Iliri. Njekoliko Srbah. Kasnije unidjoše Ugri. God. 1791. Niemci a sad manjina Bunjevacah i nješto Magjarah.

Visita kaže, da su Iliri od nepoznata vriemena, a Ugri i Slovaci od god. 1792., Niemci pak od god. 1786.

Ada (inače Ostrova). God. 1762. Katolici su Ugri i Slovaci, a drugi Srbi. Danas neima Slovakah, već ima uz Ugre Srbah.

Batya. God. 1738. Svi katolici Ugri i Iliri. Akoprem su ovdje nastojali učvrstiti Magjara na toliko, da se još i danas višeput prodikuje magjarski (premako je možda samo deseti dio Magjarah) no racki, a u školi se samo uči magjarski; ipak se Magjari mal' ne već izgubiše u Slavenstvu. Ovdje izgleda, kano da bi se rat bio vodio, te Slaveni u jeziku izgledaju kao vojnik u boju s izranjenim tielom, jer su u njeg umiešane mnoge rieči magjarske. N. pr. »Daj mi taj kalap. Neimamo dosta takarmanja — piće na pünkösd (Duhove), na Antalovo.« itd. Ovo je jedino, što je magjarizacija tu postigla, da je naime slavski jezik pokvarila, a magjarski nije uvela.

Bathmonoštor. God. 1783. U tom obsegu (hataru) bio je i samostan (manastir) izprva katolički, osvojen poslie po Srbih. Stanovnici su još god. 1830. Ugri i Šokci. Nu danas neima Šokacah ni od lieka, svi govore magjarski.

Akasztó. God. 1738. Slovaci i Ugri. Oni se tuže kod upraviteljstva crkvenoga, da im se ne prodiči slovački, akoprem njihov plovan kao rodjeni Sloven, govori kuhinski jezik slovacki. nu ipak u tom nikad neprodikuje. Zato mu se nalaže, da svojoj dužnosti zadovolji. Kasnije se spominju Slavo-Ugri, a god. 1831. već piše se, da su sami Magjari.

Baja. God. 1731. Dalmatinci, Niemci, Ugri i Srbi. O plovanu se opaža, da je theolog (bogoslov), dakle učeniji, stanovnici su Magjari, Niemci, Hrvati, Slovaci i Srbi. Ovi potonji, veli, da sačinjavaju deseti dio pučanstva, a ostali da su Magjari, Niemci i Hrvati, ili kako sad vele Iliri.

mnogo radosti, već kud god su se okrenuli, tamo su ih čekali novi tereti, koje su bez razlike morali jednako snositi. — Uzmete li odanost

Danas prevladao je Magjar, što mu služi na diku, zadržao se Srbin, a Bunjevac životari, kao polutan u odielu jeziku i u običajih. Dao Bog pa ga ono jedno što je od starih zadržao spasilo u budućnosti, t. j. velika umjetnost u radu.

Benedek. God. 1747. (i Lak) bilo je njekoliko Slovakah, danas sám Magjar.

Boršod. Obitelj Latinovicha njekoč bunjevačka. Sluge Magjari i Slovaci, a danas gospodari svi Magjari.

Kaloča. Njekoč Iliri i nješto Magjarah, a sada jedino Magjari. Ovu promjenu povjestničar Katona, poslie kako je naveo po Ištvanfiju, da su u Kaloči stanovali Traci ovako opisuje: »S ovimi pomiešani Magjari brojem umanjeni, i sami naučiše racki jezik, a mnogi se već niti ne spominjahu svoje domovine. Gabro Patačić, nadbiskup kaločki, akoprem i sám rodjeni Hrvat, da u svom gradu uzkrisi jezik magjarski, odredi kaštigu od 12 for. globe ili 12 batinah svakomu onomu, koji bi se usudio ilirskim (rackim) jezikom govoriti. Tim svojim nastojanjem učini, da sinovi i unuci danas samo magjarski sbore, kojih djedovi i danas se još racki Bogu mole, naravno u doba pisca. [α])

Bikity. God. 1791. Svi Iliri a malo Magjarah. Danas jednako Magjarah, Bunjevacah i Niemacah, a nestalo Slovakah. Nu Niemci se tako umnažaju, da će skoro biti u većini.

Bukin. God. 1762. Bunjevci i Niemci, a danas opaža se, da su svi Niemci. Ipak poznato mi je, da i sad ima još njekoliko bunjevačkih obiteljih.

Beregh. God. 1762. Šokci i nješto Srbah, a danas ima već i Niemacah.

Bogojeva. Magjari i nješto Slovakah (1803.), a danas sve Magjari.

Bezdan. God. 1762. Magjari sa nješto Šokacah i Slovakah, a danas Magjari, uz koje veoma napreduju brojem Niemci.

Stari Bečej. Srbi, Magjari, Niemci i Slovaci. Danas najviše Magjarah, a neima Slovakah.

Csantavér. Magjari i Bunjevci, a danas ovih već tek gdjekoji.

Cséb. Niemci, Magjari, Slovaci, malo Srbah i Šokacah, a danas samo Niemci, medju kojimi se nalazi po gdjekoji u Niemca preobučeni Šokac.

Csatalya i Dautova. God. 1767. Srbi, (nješto Bunjevacah) i Magjari, Slovaci i Niemci, a danas u Dautovi Magjari, a u Csatalyi sami Niemci, koji se veoma uvlače u posjed zemaljah dautovskih, samo da izkoriene Magjara.

Csavoly. God. 1762. Bunjevci. Njekoliko Srbah, Magjarah i Slovakah. Danas gotovo svi Niemci uz nješto bunjevštine.

Csonoplja. God. 1762. Bunjevci, Niemci, Magjari, Slovaci i nješto Srbah; danas pako ide Niemac da sve satare.

α) Hist. Met. Coloc. Eccl. concinuata Studio Steph. Katona. Pars. I. pag. 72.

prama jasnomu domu, požrtvovnost prama domovini, junačtvo i hrabrost u boju, radinost u miru, te ljubav napram Bogu i čovjeku: tko bi

Dušnok. God. 1762. Šokci i Magjari, a danas svi Šokci, sa izopačenim jezikom kao i batyinci.

Dérony. Srbi i Niemci.

Doroszló. God. 1762. Magjari i nješto Slovakah. Danas Magjari, koji — što je nečuveno — i kasnije doselivše Niemce poplavljuju.

Monoštorszegh. God. 1756. Šokci. Malo Niemacah i Magjarah. Danas već mnogo Niemacah uz Šokce i nješto Magjarah.

Mártonoš. Magjari i Srbi.

Kumbaja, Prije obitelji bunjevačke, a od kako je selom postala, sve sami Niemci.

Novisad. God. 1734. Srbi, Bunjevci, Niemci i Magjari. Danas se veoma gube Bunjevci poput onih u Baji.

Madaraš. God. 1806. Magjari, Slovaci i Niemci. Sada se počimlju širiti Niemci, a Slovaci svi već propali.

Kupuszina. Slovaci, Magjari i Šokci. Danas govore svi magjarski u crkvi i školi, a kod kuće pokvareni slovački jezik.

Kula, kao i u njenih područnicah, Srbi i katolici Bunjevci, Slovaci, Magjari i Niemci. Danas neima Bunjevacah i Slovakah, već ostaše u matici i područnicah u manjem broju Srbi, uz Magjare i Niemce.

Ó-Kér. Magjari, Slovaci i Srbi iztočnjaci. Danas neima Slovakah.

Karavukova. God. 1767. Magjari i Slovaci, a danas goli Niemci i njekoliko Srbah.

Kruševlje. Njekoč Srbi a danas sve Švabi.

Rigyica. Srbi, Magjari i Slovaci, kojih potonjih danas već neima.

Keczel. God. 1738. Magjari i Slovaci. Ovih zadnjih je već skroz nestalo.

Rácz-Militics. Niemci, Magjari, Slovaci i Srbi. Malo Šokacah. Danas sami Niemci.

Katymár. God. 1734. Sami Bunjevci i nješto Srbah. Danas je već više Niemacah.

Kiskőrös. Malo katolikah a mnogo luteranah. Slovaci su i danas takovi.

Gornji St. Ivan. God. 1783. Magjari, Bunjevci i Slovaci. Danas već neima Slovakah, al' ima Niemacah koji iztiskuju Bunjevce.

Mélykut. Slovaci, Srbi i većina Magjarah. Danas sami Magjari.

Kernya. Niemci, nješto Slovakah i trećina Magjarah. Danas sami Niemci.

Horgas. I davno i danas Magjari.

Gajdobra. Svi Niemci.

Nemes-Militics. Magjari i Bunjevci. Nješto Slovakah, koji su postali Bunjevci.

Jankovacz. God. 1762. Magjari i njekoliko Srbah. Danas sami Magjari.

smjeo uztvrditi: da je mà od koje ovih kriepostih više u Srbinu, no u Bunjevcu i Šokcu?

Josefsdorf. Magjari, Niemci, Bunjevci i Srbi. Danas kako popis kaže, neima Bunjevacah.

St. István. Magjari, Bunjevci i Slovaci. Ovih je zadnjih već nestalo, ali im mjesto zauzimlju Niemci.

Prig. St. Ivan. God. 1767. bili su Srbi, koje je gospoština proti njihovoj volji premjestila, pa naselila Niemce i nješto Magjarah, ali ovih je potonjih već nestalo..

Gakova. God. 1762. Niemci.

Gara. God. 1762. Sami Bunjevci. God. 1783. ima već i Niemacah, koji će danas sutra nadjačati Bunjevce.

Stara Kaniža. God. 1762. Bilo je i Niemacah i nješto Slovakah, više Srbah i Magjarah. Oni su nestali, a ostali Magjari i Srbi.

Topola. God. 1756. Magjari i Slovaci. Ovi zadnji već propadoše.

Bajša. Nješto Bunjevacah i više Srbah, a kasnije Magjari i Slovaci. Čudnovato, što je pravoslavne vjere bivši gospodar Zako, bio Slovakom luteranom otvorio u svom domu kapelu. Zako-a kao gospodara nestade, a ostaše sami luterani.

Vadkert. Ugri, Slovaci i Niemci.

Subotica. God. 1731. Bunjevci i Srbi, a god. 1767. već ištu za se propovied (prodiku) i Magjari.

Sombor. God. 1762. Bunjevci, Srbi i nješto Niemacah. Danas se već i ovi, a i Magjari množe.

Titel. Srbi, Bunjevci i Niemci.

Vajska i Bodjan. Šokci i Srbi, a danas već i Niemci.

Zenta. God. 1756. Srbi, Magjari, Slovaci i nješto Bunjevacah, kojih već danas kao Slovakah neima.

Ada. Tako isto.

Veprovacz. God. 1762. Magjari i Slovaci. Danas potonjih neima već ima mnogo Niemacah.

Vaškut. God. 1783. Švabi, Bunjevci i Slovaci. Ovi su već propali, a Bunjevci, propadaju. Nalazi se i njekoliko Magjarah.

Tatahaza. Magjari i Slovaci. Potonjih danas već neima.

Mateović. Svi Bunjevci.

Parabutj. God. 1791. Niemci, Slovaci, a i Magjari. Danas Niemci i Srbi.

Pacsér. Srbi i Magjari.

Sivacz. God. 1803, bilo je i Bunjevacah, a danas su Magjari, Niemci i Srbi,

Omorovicza. Srbi i malo Bunjevacah, a danas samo Magjari.

Sűkősd. Bunjevci nješto Srbah i Magjarah, a danas samo ovih potonjih.

Temerin. S prvine bilo je nješto Bunjevacah, dočim je danas u većini Magjar a u manjini Niemac.

Pataj. Ugri i Slovaci. Danas ovih zadnjih neima.

Eno ih u Somboru i Subotici! vidili ste, kako o njih piše vrhovni zapovjednik. A osim istih gore navedenih spomenikah, na vječno vrieme

Palanka. Bilo je nješto Bunjevacah i Slovakah, a danas samo Niemci i Srbi.

Szonta. God. 1755. Šokci, a danas ima množe Magjarah i Niemacah.

Plavna. Šokci, a danas već i Niemci.

Szantova. Šokci, nješto Magjarah i Slovakah, a danas već ima i Niemacah, a neima Slovakah.

Filipova. Švabi i Česi. Ovi potonji postaju Niemci.

Foktű. Sve Magjari.

Fajsz. Sve Magjari.

Tisa-Főldvár. Srbi i Magjari. Bilo nješto i Niemacah ali su izginuli.

Futtak. Srbi veli, onda Hrvati, Magjari i Slovaci, a danas kažu da neima Slovakah i Hrvatah. Premako znadem, da je ovih još njekoliko obitelji.

Kollut. Švabi, Magjari i Bunjevci, a danas Švabi i nješto Bunjevacah, koji će se na skoro poniemčiti, budué da im se tako prodiči.

Stanicsics. Švabi, Magjari, Slovaci, Srbi, i nješto Šokacah. Danas neima Šokacah ni Slovakah.

Novosello. Niemci i malo Šokacah, koji neimaju pouke.

Hajoš. Švabi.

Kuczura. Ruteni, Magjari i Slovaci.

St. Tamás. Srbi, Magjari i Slovaci. Ovih je već nestalo.

Hegyes. Magjari i Slovaci. Ovih zadnjih već neima.

Hodžag. Niemci.

Petrovoselo. Magjari. Slovaci i Srbi.

Baračka. Bathmonoštor. Magjari, Slovaci i Šokci. Ovih i Slovakah danas neima.

U popisu' od god. 1715. oblastno vršenom u županiji Pešta, Piliš i Šolt. bila su sliedeća miesta, u kojih stanovahu Šokci ili Bunjevci: Pándur, Kákony, Sűkősd, Nádudvar, Dušnok, Bátya, Kalocsa, Peregh, Tőkől, Sziget, St. Miklos, Ó-Buda, Csabanka inače Boron, Kalász, Pomács, Sz. Endre. Monoštor, Budim kraljevska váróš, Viziváros, Ráczváros, Neustift i Taban. (Ovdje mal' ne svi Slaveni Bunjevci. Bilo ih je i u budimskom Promontoriumu, a i u Pešti).

Popis baranjske županije. 1715.

Zapisnik baranjske županije u obće govori, da su stanovnici Ugri, Hrvati, Raci i Niemci.

Miesta, u kojih su onda nastanili Slavene, jesu: Šonberg, Božok, Vémen, Lak, Mečka, Elend, Beckas, Prekodrave, Katol, Kemeth, Beloun, Szederkény. O tih stanovnicih piše da su Hrvati, i — veli — da njeki kukuruz siju. Montorod, Verszen, Sajka: grčko-iztočnjaci i katolici. Liptov, Nyarad, Lancsuk: grčko-iztočnjaci i katolici. U Mohaču, veli, da su svi Ugri, a znamo da su Šokci, Ugri i Niemci. Nyarad, Boll, Bonyhád, Virágos, Bolya, Marok,

potvrdjuje se požrtvovanje Subotice, Sombora i Novogsada, tih tračkog jezika gradovah, u onih listinah, koje su im izdane prvo, kada se prevedoše iz graničarskog vojnog stanja u kameralsko, a drugo, kada priedjoše u stanje slobodnih kraljevskih gradovah, i to Novisad god. 1748., a Sombor i Subotica 1749.[25])

Teteš, Mais, Beczedek, Lipova, Sarok, Babogh, Izsip, Marock, Daráž, Kisfalu, Bán, Baranyavár, Benga, Monostor, Budola, Herczeg-Szőllős, Tarda (Dárda), Kácsfalu, Bolmán, Hašad, Burján, Lotar, Szemely, Kássa, Nagy-Budmir, Kis-Budmir, Jakabfalu, Ivány, Koktő, Palkonya, Petra, Volkány, Szukets, Pogány, Szalanta, Németh, Szőke, Szava, Villan, Šiklós, Kökény, Udvard, Kesző, Tötös, Hidaš i Pecsuv. Ovdje su bili Šokci, grčko-iztočnjaci ili sami, ili s Ugi pomiešani.

Županija Tolnanska 1715.

Bonyhad, Berekalja, Csikod, Bátaszék i Agard.

Županija biogradska (Fehérvár) 1715.

Bunjevci, Perkata, Pentele, Rácz-Almás, Rácz-Keresztúr, Ercsi, Szazhalom, Tárnok, Sárkuth, Érd.

Ukupno sve ovo izkustvo što ga iz popisa crpimo, po nas je Slavene katolike veoma žalostno, budući da nam ovo predočuje nepobitne dokaze, da Bunjevac i Šokac znatno propada. Brojem pao je i Srbin, ali, uz malu iznimku, nigdje se nije iznevjerio svojoj narodnosti, što ima izključivo u zaslugu upisati svojim popovom. Slovaku katoliku mnogo ima što da zahvali Magjar, budući da mu je broj u peštanskoj, bačkoj i baranjskoj županiji u veliko umnožao.

[25]) Kako je Budim, prvostolni grad Ugarske, od Turakah oslobodjen, uzkrsnule su i dvie Tisom i Dunavom ograničene (omedjašene) županije, Bodrogh naime i Bačka. Zaključci u Požunu godine 1687. držana sabora, uz pismo palatinovo, bijahu im ako ne prije a ono siegurno g. 1711. prigodom umirenja szatmarskoga poslani.[a]) Bodrogh je dobio za velikoga župana grofa Pavla Nádasdy-a. Ali budući da je Bačka, podigav se ranije, osvojila i ona mjesta, koja su Bodroghu pripadala: to je na molbu gore spomenutoga velikoga župana, god. 1715. po sjajnu vladaru odredjena reambulacija, te je razsudba povjerena bila biskupu djakovačkomu Gjuri Patachichu, koji dne 21 siečnja 1716. preslušav stranke, u Somboru, izrekne odluku, ali ju ipak neizvede, već ju podastre gosp. palatinu. Nu počem je Bačka tom osudom svoja prava u veliko povriedjenimi smatrala, to je ovršba odgodjena, te je ista stvar — budući medjutim biskupa smrt snašla — predana na pregled prevostu Andriji Berkešu. Ali jerbo je i Berkeš bolovao, a županija bodrožka, bivša još bez posjeda, želila riešenje uskoriti, to je opunovlašćen prečastni gosp. Sebastijan Glavenich, veliki prevost pečuvski, koji je stranke na 8. dan mieseca listopada 1717. u Sombor pozvao, gdje je nakon podulje prepirke i razprave utanačeno bilo, da je sve ono Bacska, što se medju Mos-

[a]) Hof-Geheim-Archiv. Wien.

Po sviedočbi županijskoga zapisnika, u istinu se podvrgava upravi bačke županije Subotica i Sombor dne 12. lipnja 1745., a Novisad dne 3. lipnja 1746.

tongom i Dunajem nalazi, pridav k tomu i one četiri obćine: Széplak, Uroš Fizinda i Tovarišova, koje leže niže Mostonge. Izim dakle ovih četiri obćinah, sve druge, od Bukina počam Verbasu i Soffronji, a odanle upravo do Szabatke, napokon uz Tisu do njena utoka, neka spada k županiji bodrožkoj (Bodrogh).

Ova je izreka u ponovljenoj parnici po sudu, uz predsjedanje spomenutoga Berkeša, nješto promienjena bila, ali je na dotičnu mjestu ipak izreka Glavenicheva pobjedu održala, sliedećim dodatkom: da se te dvie županije graniče kod Dunaja obćinom Kupusina, a kod Tise obćinom Uj-Becse.

Ipak tim nebijaše stvar svršena, već su stranke dugo parnicu vodile i uz svoje pravo, dokaze iznašale, dok nebijaše konačno odlučeno, da se te dvie županije graniče kod Dunaja u Apatinu, a kod Tise u Novom-Becseju, ostavši Bodroghom sve što je od Dunaja u susjedstvu Baranje i Tolne, od sjevera Solta, Kumanije i Čongrada, od iztoka pak uz Tisu i Tamiški Banat, i to idué od Dunaja Apatinom putem Doroslava, Keresztura, Vrbasa, St. Tamáša, Turije u Novi Becsej. Ta je granica ustanovljena tako, da zemljišta od te poteze (linije) spadajuća k sjeveru, onamo k županiji Csongrad, Šolt i Maloj Kumaniji, sačinjavaju županiju bodrožku; što je pako niže te poteze, da ostaje u oblasti županije bačke (Bačka),[α] kako se to potvrdjuje i priznanicom bačke županije u njenom arkivu sačuvane. A po spisih iste županije vidi se: da su pokušaji izmirenja izvadjani bili u Palanki, dne 21. siečnja 1718., godine 1746. pred Antunom Grassalkovichem kameralskim predsjednikom, a god. 1768., dne 12. studenoga pred istim, i grofom Tolnayom Mirkom Beniczkim peštanskim podžupanom i Slavyom kr. odvjetnikom.

Ipak, čini se, da se stvar nije mogla ka koncu privesti poradi neugodnih okolnostih, u kojih se je domovina uslied nasliedna, a kasnije i turskog rata nalazila.

Po dne 12. listopada 1717. izrečenom palatinskomu sudu, dosudjene su Bodroghu sliedeće obćine: Katty, Lok, Musurin, Kobila, Sen Kobolt, Gospodince, Almaš, Kér, Kuczura, Despot St. Ivan, Pinski, Pivnica, Parabutz, Kajdobra (Gajdobra), Keresztur, St. Mihál, Šanac Petrovaradinski, Csiro, Csota, gospoštija Futtok sa svojimi dielovi, Begecs, Kuva, Glošan, Petrovce, Pirgklija, Aspat nadalje Sivac i Vrbas.

Bodrožani su pod predsjedničtvom velikoga župana grofa Pavla Nadašdy-a držali dne 25. ožujka 1715. u Petrovaradinu sjednicu, u kojoj se tuže, da stanovnici prebiežu u militariju, gdje ništa neplaćaju niti vojnike uzdržavaju. Županija je uzkrišena pod Karlom VI.

α) Po izvadku iz parnice velem. g. Josipa Czobora, mjes. ožujka 1783. Fasciculo 1710. Nr. 29. Budims. Arkiv.

U iztraživanju povlastice slobodno-kraljevskog grada, bijaše u Subotici vodjom Stjepan Vojnich, Ilija Bukvich i Grga Križanovich, a u Somboru više jezika govoreći Martin Parčetich. Dobiv srećno

1715. u šancu Petrovaradinskom. Inštalator bio je preč. gosp. Matiša Alojsija Orban, kanonik kaločki, uz prisustvovanje titelskoga predstojnika Urbanecza, postavšega podžupanom, velikoga bilježnika Osztrokovsky-a, blagajnika Mihojla Grajbeva i szolgabirova Mihojla Nigrinyi-a.

Sjednice su u raznih mjestih obdržavane, i kako se vidi, dne 10. prosinca 1719. zaključene. [α] Zakonskim člankom 8. od godine 1802. bude Bodrogh za na uvieke s Bačkom spojen.

Baš kako sam bavio se ovim po mene veoma mučnim poslom, izadje na sviet djelo ugarskoga učenjaka gosp. Frigyeša Pešti-a, u kom sudbinu propalih županijah razpravlja. Iz tog mnogim trudom sastavljenog djela uvjerio sam se još većma, da što god se više podatakah po županije Bodrogh i Bačka sakupilo bude, tim će težje biti njihove granice od svake strane označiti, buduć da bi za ovo nuždno bilo znati sve vrsti tada vladajućih municipalnih oblastih, kao i razliku njihove vlasti, koja se svakojako iztiče, baš i u onimi, koje se »Comitatusom« varmedjom nazivlju, a nemanje i to, gdje su zvaničnici ravnali, gdje birani, a gdje opet imenovani, buduć oligarche veleposjednici baš i tako zvane županisjke (vármegyske) činovnike, svojimi nazivlju. Pa bi koristno bilo i o tom se ubaviestiti, da li su Tisa, Dunaj i Mostonga u bač-bodrožkom okružju imali svagdje isti pravac, koj danas zauzimlju, kada znamo, da se je onaj od Dunaja tamo od Baje, Szeremle i Bate, u naše već doba mienjao. Preslavljeni taj učenjak navadja izim onih dobro poznatih Czoborskih parbenih spisa, još i drugih podatakah svojim trudom stečenih, iz kojih vidimo, da se u staro doba napominju mjesta, koja se sad u jednu sad u drugu županiju .smiešćaju. God. 1406. nalazimo Janoši, Halmoš i St. Mihal kao bodrožka mjesta, dočim se u drugih listinah iste te godine o njih govori, da su to mjesta u Bačku spadajuća. Pa što je još više, u toj okolici medju Dunajem i Tisom, na prostoru Bodrogha i Bačke, pokazuju se u njekih mjestih i druge županjie. N. pr. u Zenti 13. i 14. vieka. (G. 1247. Zyntharen, 1246. portus Zyntha), čanadska, a g. 1506. Csongradska. Mohol (Maholrev, Maharű, Moharevy) 14. vieka stoji u Bačkoj, a god. 1412. kralj Šišman premieće ga u čanadsku županiju, buduć da su druga imanja Telegdije kao posjednika, bila u čanadskoj županiji smiešćena. Pa baš zato u 15.vieku u Bačkoj obavljaju podžupanijska zvanja god. 1464. Ivan Gesti i Lovrinac Thagalai, a kao »szolgabirovi« napominju se Stjepan Bancsai i Benco Zolthai, te na čudo, ovi u isto to doba, ista ta zvanja obnašaju i u Bodroghu, bez da bi prigodom uredovna podpisivanja bilježili, da su podjedno jedne i druge županije zvaničnici. A o Nikoli Macedonskom bilježi se go-

α) Acta Proces Czoboriani excerpta 1783. 8. Mart.

kraljevsku povlasticu, obavljena je installacija velikom svečanošću u veselju i radosti, uz prisustvovanje svjetovnih i obadvijuh crkvah velikih dostojanstvenika. Držani su krasni govori, koji su svi popisani i u ljetopisu dotičnih Franjevaca sačuvani.

dine 1522., da je bivši podžupanom tamiškim, ujedno bio i velikim županom čanadskim. α)

Da li je i u ono staro doba Bačka — kao što scieni Matija Bél — označivala sav onaj prostor, koji se izmedju Dunaja i Tise onamo k Maloj Kumaniji i peštanskoj županiji proteže, to se do sada znanstveno nije razsvietlilo i dokazalo, tiem manje, što god. 1699. u trećem članku ugovorena mira, taj prostor nosi ime Bačke, pa ovu samu napominje Olah. A Gjuro Sriemac na više miestah okrsti ovaj prostor imenom »Bácsmegye«, β) kao što to stoji i u zemljopisu Orthelija uvedeno. A Broderić o »Comitatusi« kao o pokrajinah govori. γ)

Neće valjda škoditi, ako pozornost učenjakah svratimo i na tu okolnost, da su stvari ponajviše granice omedjašivali topografički, te mal' ako neće istinom postati, da je Bodroghom, bilo ono, što se danas Šarközom zove, onamo od Šolta sve do Apatina, i što je poznato pod imenom Telečka, od Subotice sve do Bečeja. A što nespada u ove granice, to se je Bačkom nazivalo.

Netreba da nas pomete, što se jedna te ista mjesta sad u ovoj, sad opet u onoj županiji napominju, jerbo to odgovara neograničenosti vlasti oligarske onoga vremena, kada su veleposjednici kod kralja lahko izposlovali, da su njihova dobra iz jedne u drugu županiju premješćavana bila, ali su ipak jednim te istim činovnikom podpadala, samo što su svoje uredovne poslove pod imenom dvijuh županijah obavljali.

Bačka je svoje plemićke skupštine obdržavala u Subotici, Bečeju Apatinu, a ponajviše u Baji, gdje je jedno vrieme stanovao i kaločki nadbiskup Gavro Patačić, o kom je u ljetopisu bajskog samostana god. 1740. ubilježeno: da se je u crkvi sv. Antuna svečano Bogu zahvalio, kada je kuga harati prestala. U bajskom samostanu je bio i županijski arkiv počam od 30. lipnja 1741., sve do 15. prosinca 1774., kada je podžupan Lipkay predao ključe gvardijanu, pošto je arkiv po zaključku skupštine, u Bač prenešen bio. Godine 1790. 2. svibnja, dostojanstvo velikoga župana, koje je prije kaločko-bački nadbiskup nosio, zauzima svietovnjak, preuzvišeni gosp. Josip Ürményi Personalis, te se u to u Somboru po gosp. Josipu barunu Orczy-u svečano uvadja, kojom prigodom čita prisegu presvietli g. Nikola Milašin, taj vriedni sin majke Slave, koji se je u turskom ratu kao glavar vojničkih svećenika superior castrensis, ju-

α) Az eltünt régi vármegyék. Irta Pesti Frigyes. M. F. Akad. R. tagja. ap. 218. 253.
β) Georg Sriemac. pag. 142.
γ) Hungar. Descriptio. pag. 13.

Ako je bilo Srbah, koji su za svoje zasluge plemićkimi povlasticami i posjedom nadareni bili: takovih ćeš naći i višje i nižje odlikovanih šo-

načkim djelom odlikovao, i po caru Josipu od Slavena fratra, stolnobiogradskim biskupom imenovan, svoju obitelj sjajnom plemićkom odorom obavio. [α)]

Ovdje su živili naši stari u zajednici obiteljskoj kadkad i do trećega koljena. Temelj kućnoga blagostanja stajao je duševno na vieri, koja odsievaše u ponašanju, govoru i činu, a tvarno na gospodarstvu, komu je dušu sačinjavala stoka (svakovrstno blago). — Starješina je umjeo kuću svoju tako urediti, da su djeca postajala mirna, krotka i poslušna, ma i niesu školu polazila. Matere su ju (djecu) vazda nabožnim duhom nadahnjivale, a neokrnjeni ugled starješine, svako je udo zadruge u granicah liepa, dobra i sveta pridržavao. Ženskinje su se brinule za odielo, te su oprele, otkale i sašile sve, što je njim a i mužu trebalo. Čisti bijahu svi kao labudovi. Djevojke su kao burundžuk fine košulje nosile, pa se u tom nadtjecale, koja će tanje presti, ljepše tkati, postav začančati, navezti i ubieliti znati. A mužkarci su se po vrsti poljodjelstva razmieščali, pa je svaki na svom mjestu o tom nastojao, da učini diku svojoj kući: kočijaš, da mu budu uzorni konji, — volar, nahranjeni volovi, — govedar, da su mu junice i junci dobro razvijeni, — konjušar, da na argelušah zasjaje dlaka, — a ovčar, da mu se stado umnoži kao ono Jakovljevo kod tasta mu Labana, i da bude mnogo centih vune, a mlieka kao vode. Tuj nije bilo gladi, al ni proždrlosti, buduć da je kućom ravnala umierenost, pa su ti na čistom zraku izgledali svi kao umiveni. Alaj sam se u Subotici, gdje sam njekoliko godinah dietinstva proveo, nagledao liepih dievojakah, rumenih momaka, krasnih mlada i zdravih muževah! — To ti je bila radost, subotom večeri stati pred vratašca te gledati, kako sad ovuda, sad onuda ulaze u grad mladići, jahajuć na uzornih, liepo osedlanih konjih, dolazeć sa selištah, da se nedieljom u rodbinskom krugu Bogu poklone, objed pojiedu, po podne na ravnici poigraju, a pred večer se opet tako na konjih, mnokrat pjevajuć ili se ustrkivajuć, na selišta vraćaju! — Nikad toga ugodna prizora neću zaboraviti, kada niesi znao, na konju ili na momku svoje nasladjujuće oči da dulje zaboraviš. Ej, mili Bože! zašto je to moralo propasti? Toga nezaboravljena prizora sladkosti sam se zadnji put godine 1847. naužio, kada je drage uspomene nadvojvode četrdesetgodišnjeg palatina ugarskoga Josipa, sin Stjepan kao kraljevski namjestnik u velikom

---

α) Rodio se je u Čavolju 1. svibnja god. 1736. Škole je svršio u Budimu Kečkemetu i Szegedinu. Godine 1756. stupi u red i dobi ime mjesto krstnog Bar tola drugo Nikola. Svršivši koje u Radni koje u Budimu Filosofiju i dielom Theologiju zaredjen reče prvu sv. misu u Baji 1760. Godine 1761. poslan bi u Italiju da Bogosloviju dovrši. Od god. 1764. do 1767. u Leodu javno je predavao Filosofiju. Vrativši se u Austriju postane vojničkim kapelanom i professorom u Theresijanskom militarskom institutu — Josipovim ispoviednikom — Glavarom vojničkih svećenika — a poslje bitke kod Belgrada — imenovan bi biskupom Stolnobiogradskim 19. siečnja 1790. Necrolog. Conv. Bajens. ad diem 2. Julii 1811. quo obiit. O. Feremdžin.

kačkih i bunjevačkih obiteljih. Jedno je u čem se razlikuju Bunjevci i Šokci od Srbah, a to je, što su oni ranije obljubili gradjanski stališ, i zakonu

slavju proputujuć cielu Ugarsku, neograničenim veseljem u našu slavnu Suboticu uveden bio. Onda su liepi Subotičani u sjajnu odoru odjeveni, pred kočijom nadvojvode, na uzornih konjih jašili, bivši im krasan starina Stantić barjaktarom, koga su dvojica mladjih na konju pridržavali. Jer naš krasnoslovni, liepi i vitežki gospodar Stjepan Zako, osobno je kočijašio, i svoja četiri uzorna konja veoma plaho ali velikom vještinom tierao, i nadvojvodu srećno uvezao u dvorac velikoga župana gosp. Josipa Rudića, kasnije baruna i carsko-kraljevskog tajnoga savjetnika, od gospodje Ferke Vojnićeve, na diku Bunjevacah rodjena slavna sina.

Onda ti odrpana Bunjevca ni za liek niesi mogao vidieti. U nedielju ti je izgledao i svaki nadničar kao ždral, a ženskinje kao paunice.

Već sam bio i plovanovao, kada mi je stari Tumbas pripoviedao, veleć: »Ej gospodine, kada sam ja kočijašem mojih starih bio, nije tu nikada bilo razgovora o zločestu pútu. Mlada je morala paziti, kako će hitro baciti torbu u kola, a kočijaš, kako će brzo u nje skočiti, pak s mišicami iztrajati do Baje. Trebalo je samo uvjek čvrsto držati a nikada tierati«. A stara mi je baka opet kao dječaku govorila: »Sinko! volovi su nam izgledali kao ždralovi, veliki, rogati, bieli i u takovoj travi pasli, da kada je marha ležala, jedva su joj se rogovi iz kovilja vidjeli. Na za prodaju namienjenih volovih samo se je meso nihalo, koje su gebeli (pitanci) na se natovarili, pa su ih tja u Beč tierali. Pa kad bi škopce ili gebele prodali i novce u sobi otcu i stricevom brojili, šaljivo bi nas pozivali: »»Cure! operite ruke, pa ćemo vam svakoj po jedan bieli cvancig (dvadesetak) dati««. Ah, koliko je bilo veselje, kada nam, po srebrni grošić dadoše, a cvancige spremiše u sandučić, komu je navadno miesto u zapećku bilo, te iz kog srebra nije nikada nestajalo. Stoka je u njihovu gospodarstvu na toliko prevagu imala, da je baba Marga izašla pred rodjake Piukoviće, koji su potierali bili 100 komadah kravah, da ih predadu tadanjemu kameralnomu administratoru, sjedećemu u Somboru, kako bi im olahkotio posao, da im se umjeri i druga pola Mateovićah, — te im poviknula: »»A što ste, nesrećnici, naumili, da izdate repove, pa ćete poslie valjda vi zemlju opâsati?!«« Na što se domisliše i rekoše: »»Borme pravo ima baba Marga««, te povratiše krave, i nedobiše drugu polu pustare, već ju zaposjede velmoža Grassalković«.

Srećne su bile samo one obitelji, koje su umjele promisliti, da ako bude zemlje, stoka će se opet umnožiti, te su ovu u sgodnih slučajevih prodavali i zemljišta kupovali. Bunjevac i Šokac je zadržao ovu narav, pa ga ništa u glavu nije tako ubilo, baš ni ista gizda, koja je kasnije u momka i djevojku uselila, ni zadržano často — i gostoljublje, kao razdielba pašnjaka medju vlastelinom i podanikom, kada je u jezgri povriedjeno načelo kršćansko.

Bunjevac i Šokac nezna kao Niemac, samo iz proizvodjanja ...tine živiti. Njemu ako nije ovaca, marhe i konjah, on će što prije

civilnomu radje podvrgli svoja ramena, no Srbi sbog čega se je i bila u Somboru i Subotici nesloga porodila. Ali dočim velim, da nije zaoto, što

propasti. To su valjda opazili Niemci u Bačkoj, najviše u Bachovoj dobi, pa su na više mjestah kod županije izposlovali: da se je nečuvenom nepravdom zabranilo Bunjevcem u pomiešanih mjestih, gdje su u većini bili Niemci, ovce držati. Te nasilne naredbe podsjekle su živac bunjevačkomu gospodarstvu.

Došla je k tomu provedba zlosretna zakona, koji mal' što neće i dievjoke da u vojake unovači, pa natierala Bunjevca i Šokca, da se dieli i onda, kada nije nužde bilo, te je jednog i drugog do siromaštva dotiskao. Sada je njegov prijatejl samo onaj, koji će ga učiti i savjetovati mu, da svoje gostoljublje u tjesnije granice stegne, da svoju gizdu napusti, da što veću radinost razvije i nauči konac s koncem vezati, negledajuć samo koliko je velika hrpa, već koliko je i brojem u godini danah i trošećih udah u obitelji; pa nikada novca neposudjuje: već ako ga je stegla nužda, onda neka prije i najdražje proda, no što bi pod mjenicu svoje ime stavio; jer ako se je ovom obvezao, onda je svoju propast podpisao. —

Žaliboże što su knjige bajskoga samostana, gdje su fratrovi, Slave majke sinovi, puk poučavali, poslie vladavše kuge (1739—1740.) u požaru manastira izgorjele; jer da ove imamo pri rukuh, mnogo više bismo o Bačkoj znali, buduć da iz zaostavšeg kasnijeg ljetopisa vidimo, da su unj pripravnošću uvadjana djela, koja su se županije ticala.

God. 1744. 15. studenoga ištu bajski Niemci njemačku prodiku, ali im ova još zà onda nije dozvoljena bila.

Dne 1. siečnja 1781. nadbiskup Adam Patachich oduzima bajskim fratrovom bunjevačku faru (župu), i predaje plovanu (župniku) preč. g. Lakneru, koji već dne 30. prosinca 1783. moli fratre, da uz nagradu od 200 for., poslove bunjevačke bajske fare i nadalje obavljaju.

God. 1781. poglaviti gosp. Miškolczy veliki bilježnik bačke županije, daruje mnoge stvari crkvi franjevačkoj, i sjajno obnovi kapelu presvetoga Trojstva; a dne 3. ožujka 1785. na toliko je taj Miškolczy osiromašio, da je molio fratrove, neka bi mu povratili novce, koje je kao dar na žrtvenik sv. Antuna položio. Hvale vriedan je onaj čin fratrovah, kojim su mu povratili 50 carskih dukatah i kovčeg sa za Gôspu namienjenimi haljinami, uz po sliedećoj gospodi podpisanu priznanicu: Antun Piukovich podžupan, Ivan Poljak prisiednik, Matiša Rudich szolgabirov, Franjo Gomboš jurassor, i mjestni plovan prečastni gosp. Lakner.

Dne 19. lipnja 1759. uz predsjedanje gr. Franje Klobušiczky-a kao velikoga župana, postaje podžupanom gosp. Petar Latinovich, o kom ljetopis piše, da je svojim troškom crkvu sv. Antuna pokrio i na to potrošio 1000 for.; a o gosp. Stjepanu Pilasanovichu tadanjemu bajskomu knezu, stoji zabilježeno: de je u tu svrhu potriebno gvoždje (željezo) nabavio, i za ovo više od 85 dukatah potrošio. K proslavljenu

bi možda u Bunjevcu i Šokcu junačtvo usahnulo, neću da podpišem ni ono, što se u tom smieru iznašalo o Srbinu, kano da se tobož nebi htieo priviknuti gradjanstvu, budué da mu je otimačina u narav prešla bila. Jer kao što znadem, pa i smijem pred svim svietom braniti, da

imenu Petra Latinovića dodaje se, da je u njem slava i dika naroda ilirskoga; a drugi sastavlja svoju oporuku našim jezikom.

Dne 19. lipnja 1790. sakuplja se plemićki banderium i odpravlja u Budim na počašćenje krune sv. Stjepana kralja ugarskoga, koja se je za vladanja cara Josipa II. u Beču pridržavala. Slava, da bude vodjom toga banderiuma, dopala je gosp. Matiši Rudiću, začetniku dike te slavenske obitelji, koja se je u Bačkoj u unuku Josipu podigla na stolicu velikoga župana i barunstva. — Matiša taj bio je u ono doba i umom i znanjem prvi medju plemenitimi svojimi vršnjaci. E, pa da se nije bio rodio u ono burno doba, u kom je francezki Jakobinizam mnoge glave okužio: siegurno bi mu se glava većom slavom no kakova kraljevskoga konsilijara (Consiliar) obavila. U tom sjajnom, bačkom banderiumu sudjelovali su: prvi kapetan Josip Latinovich, drugi kapetan Salomo Vojnich, pobočnik Imbro Tomčanyi, barjaktar Jakov Antunovich; zatim vitezovi: barun Antun Brnjakovich (koji je poslie svoje ime pomagjario u Bernatfy), Benczo Piukovich, Damjan Piukovich, Josip Vojnich, Ivan Vojnich, Josip Vojnich, Lovre, Matiša i Pava Vojnich, Ivan Rudich, Bodo Szuchich, Ivan Pilaszanovich, Antun i Ivan Latinovich, Franjo i Ignjatija Gomboš, Mijo Hrvath, Matiša Kézsmarki, Nikola Köröškényi, Szaloki, Dimitrija Zakó, kapelan Stjepan Roth, kérnjanski plovan, i Pop Simo srbski plovan u St. Tamašu.

Taj banderium je opjevao fra Grga Peštalich bunjevački, i po kaločkom tisku budućemu pokoljenju na radostnu uspomenu ostavio.

Za onda je bunjevština u plemstvu znatno pretežnijom bila; a da sada pregledaš vriedna uda onih dičnih obiteljih, jedva bi i jednog našao baštinika onih liepih, trudom i žrtvom bunjevačkih pradjedovah nabavljenih dobarah, koji bi govorio bunjevačkim jezikom. Ipak im iskreno želim, da im tvarno i duševno blagostanje duljim životom iztraja, no što je u njih uztrajala bunjevština!

Dne 1. siečnja 1768. izabran je u Baji gradskim knezom (birovom) gosp. Stjepan Nagy. I kada se istom prilikom povelo pitanje, u kojoj crkvi da izabrani kprisegu (zakletvu položi, ustanu Bunjevci i rekoše: »Od naše je strane izabran; a pošto se naša služba božja kod fratarah vrši: to mi želimo, da se knez tamo naški zakune«. Što je uz razsudbu gospoštijskoga nadzornika (inspektora) u istinu tako i izvedeno bilo. Tada su još žitelji u Baji Slaveni, bili većim dielom pravi Bunjevci; a sadanji njihovi potomci, ako ih po vladanju i odielu sudiš, nipošto u njimi Bunjevca nenalaziš. Samo ako ih čuješ medju sobom govoriti, onda slutiš, da su potomci onih starih drevnih Bunjevacah, koji javnoga života neimajuć, kao što svakim danom propadaju u narodnosti, tako sve dublje padaju u puko siromaštvo. Oni stari se proslaviše i u svojih sinovih, koji su se u fratrove obukli, te se još i danas u zviezde kuju

Bunjevac i Šokac ni jednom narodu u hrabrosti nepopušća; ako bo si ga mà gdie u boju namjestio, nikda nije svoje mjesto sbog bojazljivosti ostavio, već je tim griešio, što je više napried srtao no što

slavni otci Demeracz, Peštalić[α]) Bachich, Jakošić, Levaković i Stjepan Villov, taj otvoreni um, koga je kaločki nadbiskup Gavro Patachich u Hajošu, u prisustvu mnoge gospode, imenovao bogoslovom (theologom) biskupskim.

Čudnovat pojav se pokazuje u bajskom sgodopisu. Do konca 18. stoljeća su u državi sv. Ivana Kapistrana fratrovi većinom Slaveni, izmedju kojih se izdigla dvojica iz bunjevačkoga plemena sjajeći se poput Pharosa, dok god bude u Slavenah fratra. To su ti Katančich i Čevapovich, u kojih neznaš što bi većma štovao, da li njihovu svetost, odanu u ponašanju, ili ljubav narodnosti, na vidik iznešenu u njihovih knjigah, silnim naporom i trudom na sviet rodjenih. Ti su muževi vriedni, da im svaki Bunjevac ime nauči, kao u narodnosti neutrudive borioce slavi, i od koljena do koljena pozdravlja. A u prvoj polovici ovoga stoljeća postaju Slaveni u fratrovih već riedji, te se sve većma iztiču u broju Niemci, dočim u drugoj polovici ovoga vieka, treba medju Niemci i Magjari fratri, već tražiti, dok naidješ gdjegod na Slavena. Tomu dakako nisu krivi fratri, već bunjevački roditelji, koji veoma riedko daju diecu svoju u fratrove, već ju naobražuju za svietovne činovnike i odvjetnike, iz medju kojih — veselilo bi me — da barem jednoga poznajem, koji se nije u javnosti zastidio svojega roda. Zato ako bi me danas Magjar za savjet pitao, kako da se Bunjevac pretvori u Magjara? za sad mu nebih mogao bolji odgovor dati, već taj: da što više Bunjevacah mladićah podpomaže, da uzmognu danas sutra po nauci postati fratri, popovi, učitelji, odvjetnici, sudci i ravnatelji. Srce nam tugom oboreno, samo se nješto onda razveseli, kada u Čevapovićevoj knjizi čita dična imena onih Slavenah fratrova, koji se danju i noćju trudiše, umna djela sastavljajuć, da svoj rod u cvietu uzdržavaju.[β]) A kad ovu knjigu metnemo na stranu, onda nam se u crnoj žalosti, koju nam sadašnjost prouzrokuje, po jedan samo tračak bolje budućnosti pokazuje, u nadi, da će se valjda u budućem koljenu naći fratar, pop, učiteij ili odvjetnik, u kom će se zapretana danas vatra ljubavi uzbuditi, pa će progovoriti i pisati, da svoj rod od pogube sačuva i otare one mnoge griehe, koje počinjaju sinovi našega koljena u pogledu narodnosti na duši i tielu svoga roda, koji zanemarujuć, tieraju u tminu duševnu, te ga ogoljuju u ćudorednosti i imućstvu, da to što prije bude plienom ne magjarštine, već smrti, u kojoj neima radosti ni Bog ni čovjek.

α) Pestalić Doktor filosofije predavao je ove nauke medju ostalima i Čevapoviću, te, ko što sam od starih čuo, isti najviše je doprineo, da se je Čevapović toli vatreno zauzeo za znanost. — Što je Bajac Peštalić Čevapoviću to je Budimac Jakošić bio o. Katančiću. Otac Feremdžin.

β) Catalog. pag. 265—322.

bi se natrag povlačio: istim načinom smijem tvrditi; da Srbinu nije prirodjena otimačina, znajuć, da je on Bunjevcu brat, pa je blagodaran i više u tom kriv, što u blagodarnosti razsiplje, mjesto da bi skrbno prikupljao i čuvao.

Uzrok dakle nije u narodu, već s obih stranah u njegovih vodjah. Indi dovle ništa nema Srbin, u čem da se ponosi glede Bunjevca i Šokca, budué da su ovi u svem njemu spodobni, a neimaju takodjer ni uzroka, da glavom poniknu pred njim; jer kamo god je Bunjevac mà ikad stupio, tamo je vazda svoj mejdan ljudski održao.

Pa i nemože biti inače. Ta Srbi su jedne krvi i jednoga jezika, dà, oni su rodjena braća s Bunjevcem i Šokcem, da bi medju njimi jedva našao prezimena, izim Popovića, od otca popa uzeta, koje nebi podjednako nosili i Srbi, i Bunjevci i Šokci. A jedva da im nije jednaka i povjest u onih sjajnih vremenih, kada ovuda nisu poznavali ni Srbska ni Hrvatska imena, već pod raznimi osobnimi imeni Ilira, Panonaca ili Slava, u kojih su živili i naši stari kao Bunjevci i Šokci. Kako su oni do tih imenah došli, to tako malo umiju kazati, baš kao što neće nikada do istine dovesti ni oni Srbi ni Hrvati, koji si danas izključivo ovo ili ono ime samo prisvajaju, i kao alem kamen čuvaju, misleć, da ako bi se tim imenom razstali, odmah bi i pravo, i vieru, i život narodni izgubili, akoprem će im svietle glave učenjak g. Dr. Rački, crnim na bielu sve od jutra do mraka dokazivati, da su stotine i stotine godina pod drugimi imeni, i slavno, i pobožno i zdravo živili. Nu sve uzalud, jer ona su imena kumiri, te će mnogo vremena trebati, dok se ljudi osviedoče, da u njih nije moći božanstvene. Ta eno i liepe Rakele, koja uz svu prama Jakovu osiećanu ljubav, tako je kućnim kumirom odana bila, da je ove kradom iz kuće otca si Labana odniela. Al' kad je stigla u svetu zemlju, gdje se Abraham pravomu i jedinomu Bogu klanjao, i ona je nemoć kumirah upoznala, pa je dušom i srcem u obitelj Jakovljevu se uvrstila.

Sv. Pavao reče: »Doći će vrieme, kada neće nikakove prednosti imati ni Židov ni Grk, budué da će svi biti jedni u Isukrstu«. Nije se čuditi ni Srbu, ni Hrvatu, ni Bugaru ni Crnogorcu, ni Hercegovcu, ni Bošnjaku, ni Dalmatincu, ako se kupe svaki okolo svoga imena, kao kršćanske legije kolo Konštantinova »Labaruma«. Ta njim je u tih imenih velika 'ava i dika od pradjedovah u baštinu ostala. Svi ovi mogu na žavničkom i vojnom pozorištu takove muževe, a i narodna djela okazivati, da su kadri mà uz koji evropejski puk bez stidnoga menila stati. Jedno je što im manjka, a to, evropejska prosvjeta;

a buduć da se ova po kršćanskoj znanosti podieljuje, to će narodne vodje i učenjaci krčiti prepirke, da sve vidnijimi i sjajnijimi postaju one blagodati, koje iz čistoga vrela sjedinjenja božjom voljom izviru, i složnimi silami plemena iz otog crpe, da oživljuju vierski život, kojim se razgaljuje u duhu i srcu, te okriepljuju narodne, ćudoredne i tvarne sile. Ta i svi drugi evropski narodi imali su svoje kumire, nekratimo zaoto ni našemu, da svoje štuje! Neka ih obavija sjajem, za da imao bude šta cienjena prinieti u žrtvu, kada mu zasjala bude dika uzkrsnuloga sjedinjenja; jer tko nije prinieo nikakove žrtve, toga niti neide nikakova zasluga, nikakova ciena ni poštovanje.

Ali buduć da u ovom sastoji samoljublje, koje neprija ni čovjeku ni kršćaninu: zaoto vi, koji ste zauzeli dostojansto vodjah u narodu, uzmite si na dušu, da kumir nije Bog, te pripravljajte narod na spoznanje pravoga Boga, pa mu u spisih, novinah i knjigah dokazujte, da je on Bunjevac, Šokac, Hrvat, Srbin, Dalmatinac, Slovenac, Bošnjak, Hercegovac, Crnogorac, Bugar, Albanac. Al' uz to i jedan i drugi ni više ni manje nije, no jednom riečju Slaven. Jeste li mu to ovako razložili, tada ste mu pravi prijatelji, dobročinitelji, buduć da ćete mu otvoriti put one velike prosvjete, koju sada prieči latinica i ćirilica, novi i stari koledar, a u svem i po svemu šizma, razkolničtvo.

A šizma, to je ona zemlja, o kojoj jedni kažu da je siva, drugi da je biela, treći da je žuta itd., s kojimi ja neću da se prepirem, bila joj boja (farba) kakova mu drago. Jedno je što o toj zemlji znam: da je naime takove čudne naravi, da premako dotaknućem osiećaš, da nije tvrda, nije okorjela, ali ipak neima ašova (gvozdene lopate), koji bi ju prekopao, već ju moraš siekirom izpresiecati, da je komad po komad izbacaš. Te kao u toj svaka žila, ako do nje dospije, zatupi se, pak izgubi snagu obnavljajuća se života: tako isto u šizmi, čim do nje dospije koren narodnosti, kao što se u njoj nikad neće primiti plodna biljka Slavena, tako neće u njoj ikada cvasti Dalmatinac, Slovenac, Crnogorac, Hercegovac, Bošnjak, Srbin, Hrvat, Bugarin ili naški govoreći Albanac, već će sahnuti i ginuti, dok kojekakov trn i bodljivi čičak mah neotme, pa sve jednog po jednog neuguši. α) Istina, ostati će nam povjest, kao

---

α) Zaoto magjarski povjestničar gosp. Ljudevit Thalloczy, kad o srbskih i hrvatskih tobožnjih težnjah govori, porugljivo primjećujuć: da jedan drugog do noža miluju, tada nastavlja: da se na poluotoku balkanskom ujedinjena jugo slavenska država nemože ustrojiti, jer veli pojedine sastavine nisu državosnova teljske, buduć da se u njih narodnost podvrgava vieri, a prosvieta od osnovanj·

ona prazna kuća, iz koje je sva obitelj izumrla, pa će joj se priliepiti na vrata list s nadpisom: »Ovamo se traže novi stanovnici uz obaljenu cienu«.

Jer dok god obstoji ovo razkolničtvo, dotle se u njegovih kotlinah kuha mržnja i zloba, iz koje izvire poruganje, pohuljenje i tlačenje u svakom družtvenom odnošaju. Jedan drugomu podkapa jamu, podmeće nogu, želeć jedan drugoga turiti u ponor, da mu neostane ni traga ni glasa, misleć: da bi on tek onda po volji gudio, kad drugoga nebi bilo, i nesnivajuć o tom, da mu tudjin to stanje zavidi, pa ako nebude imao na koga se nasloniti, i od koga će se ma i nješto ustručavati, to će na njega nasrnuti dušmanin i s mjesta ga otierati.

Neka si otaru oči te vodje, i razgledaju okolo sebe po ruševinah, paljevinah i lješinah, pa neka spoznadu, da li se nismo zadosta već mrzili?

Razmišljajmo s jedne i s druge strane, nebi li se dalo nješto promieniti u dosadanjem stanju, a da nebi ni narodnost slavenska, ni crkva iztočna il' zapadna, a ni državnost magjarska, kako u obće austro-ugarska išta izgubila, već možda bi sve ove mnogo, dà, veoma mnogo novih silah stekle!

§ 20.

Uzpirivanje ljubavi medjusobne bilo bi po svemu opravdano.

Al' da se u ovom pravcu uzmognemo plodonosno viežbati, upoznajmo se s obe strane i s gledišta viere i s gledišta državnosti magjarske, kad smo već u obziru slavenštine, nazore naše očitovali.

Ako zapitali budemo, zašto se ona mržnja medju braćom zametnula, i čim se je prieko toliko viekovah podhranjivala, tada moramo iztraživati, kako smo mi bili, kako smo stajali? U tom poslu ako želimo do istine doći, nesmijemo sobom nikakove predsude niti predosiećanje ponieti, jer ovo je, što u svakom iztraživanju bistrinu uma i ljubav srca pomuti, te pripadnemo umom i srcem samoljublju, u kom nastojeć, da sebe i svoje obranimo, višeputah nepravednimi postajemo napram našemu bratu, buduć da mu u svačemu zlu namjeru podtiskujemo, pak baš i ono što je u svoju obranu činio, kao išmansku navalu smatramo, i takovu mu u grieh uračunavamo, og čega niti naše vrline, niti njegove griehe u bitnosti nepozna-

---

itelji nije dalje stupila. Indi tamošniji narodi neće biti trhom svojih susjedah svojih političkih pobuna; već po svojoj bučnoj neradinosti.

Izvadak iz javnog predavanja u sjeditbi zemaljskoopisnog družtva 17. vee 1882. održana, Magyar Korona 48. str.

jemo; i dočim one uzveličajemo, ove grdnimi bojami narišuć, još opasnijimi prikazujemo.

Kada je seoba narodah već prestala, pa je nješto ljepše sunce i po Slavene na obzorju budućnosti pomaljalo se, onda se je stvaralo rimsko, ili bolje rekuć niemačko carstvo, a ono iztočno-rimsko u moći i snazi, a tako i u obsegu padalo, i to ne samo duševno, ćudoredno, već takodjer i tvarno.

Ono zapadno, da što prije naraste i u Evropi se učvrsti, na vrat na nos je narodom, i to svakojakim načinom latinštinu narinjavalo; a ovi, t. j. narodi, da si spase život, za svaku su se slamku hvatali. A buduć, da je bizantinizam i onda, kada je sve drugo izim lukavštine izgubio, opaziv ovu najslabiju latinskoga carstva snagu, začeo upozoraviti Slavene, da im ovo ide za jezikom, i da im taj iz ustijuh izčupati kani; a uvidiv uza to, da zapadno carstvo nastoji još i crkvu za sobom povući, za da si njezinom latinštinom temelje svoje podupire: tada ti je on to jedva dočekao, pa je po svem svietu trubio i raztrubio: da zapadnjaci netrpe narodnoga jezika u bogoštovju, već svoj i u ovo urivavajuć nastoje, da što prije i Slavena s ovoga svieta nestane, da ga utamane, te svagdje talijanštinu i niemštinu na njega natovare. K tomu nije drugo trebalo, već da se svi oblakom šizme zamrače, da se svakoj laži povieruje, da se uzbudi bojazan u pameti i srcu, te da tim svakoj istini put preprieči. Kada ovomu dodajemo još ono medjusobno takmenje Bugarah, Srbah i Hrvatah, koje nije na to išlo, da se nadmeću u obrazovanju, te da svoju unutarnju snagu izvadjaju i umnažaju, već da jedan drugoga oslabljuju i ako je moguće uništuju: onda će nam jasnim postati, kako je bilo moguće Magjaru uz ove velike sile Slavenstva, ipak Slavena na jugu i zapadu, jedno za drugim smrviti, i na njegovih ruševinah možnu i snažnu Magjarsku utemeljiti.

Kada su se već one laži utvrdile, pa je bizantinizam neprestano iznašao pred oči Slavena latinštinu kao aždaju, koja će svu njegovu osobenost proždrieti, a s druge strane latinizam posvuda izticao, da bizantinizmu ništa drugo neleži na srcu, no jedino šizmu razastirati i prvo pod ovu a drugo svekoliko pod grcisam satierati: onda sva povjerljivost i veličanstvenost, svetih slavenskih apoštola Ćirila i Metoda, ni sva svetost i mogućnost rieči najvećega u crkvi priestolja, rimskoga otca, ni onog Hadrijana II., ni onog Ivana VIII. nebijaše dostatnom, da se laži suzbiju, a sjajnost dana istine sačuva i neprekrije oblakom mržnje i zlobe. Zaludu se ona neumrla dva apoštola i dvaput u Rimu na čisto oprala od svega onoga crnila, koje

su na nje Niemci potvorom nagomilali, te najtemeljitije dokazali, da je njihova i svih slavenah vjera ona ista rimo-katolička, sveta, jedina, apoštolska, kao i ona svih Niemacah i Latinacah, samo što se narodnim slavenskim jezikom izpovieda: zaludu je rimski otac Ivan VIII. u listu Svatopluku pisanom izjavio: da je zaista njihova vjera rimo-katolička, te da je slavenski jezik takodjer Bogom ovlašten, da se na njem po njem i u njem Bog slavi i uzveličaje, a čovjek posriedovanjem toga jezika, od njega milosti dobiva u misnoj žrtvi, u sv. Evangjelju i u svih svetih otajstvih, samo što hebrejski, grčki i latinski, kao prvorodjeni jezici, uživaju povlasticu prednosti, te da se sv. Evangjelje najprije latinski odpjeva, a ondje, gdje je navadno, u jeziku narodnomu poji: ovo nije hotio da vjeruje Niemac, već je proganjao ss. apoštole Ćirila i Metoda, dok ih nije iz za Slavene utemeljene biskupije izagnao, i sve njihove sliedbenike dotle progonio potvarajuć ih, da kane uvući razkolničtvo, dok se nisu zametnuli strašni bojevi taboritski i kalikstinski, koji su svim Slavenom na zapadu silne jade i silne nesgode zadavali, ne samo u Českoj, Moravskoj i Poljskoj, već pače i u samoj Ugarskoj. Sreća, što je Bog prije dokinuo taj rat, nego što se je zametnula i porodila silna reformacija, buduć da bi onda siegurno i ovi narodi u mnogo većoj mjeri pripali bili heresiji.

U tom trvenju koje je 200 godinah trajalo, počam od pražkog biskupa Alberta, do ugarskoga kralja Matije pravednoga, koliko je proliveno krvi, koliko pomućeno sviesti, poharano ćudorednosti, uništeno duševnoga i tvarnoga teciva, koliko zapriečeno napredka na duševnom, ćudorednom i tvarnom polju, kod Slavenah zapadno-sjevernih u družtvenom stanju, to izračunati umije samo jedini Bog.

Da li se je dakle čuditi, ako su se u zlobi i mržnji pomeli u ovakovih okolnostih pojmovi, te su Česi god. 1452. slali svoje poslanike u Carigrad[α] i Moskvu? Ta i ovdje i ondje sjedila je šizma, koja je na to vrebala, kako bi ih mogla primamiti. A Bizantinci nisu nikada prestali Dalmatincu, Bokezu, Bošnjaku, Hercegovcu, Crnogorcu, Srbinu i Bugaru tvrditi, i svakim mogućim načinom dokazivati: da Rim neće zadržati njihov jezik, već da će ga utamaniti. Ta ije im trebalo drugo, već da upiru prstom u Niemce, pa im pokažu, ako su ovi prosviedovali za to, što je Kocel u Panoniji primio Ćirila, i što je slavenski jezik dao uvesti u crkvu; kako su prosvieovali, što je rimski otac za podunavsku Hrvatsku uzkrisio sriemsku iskupiju, i kako su Slavene svagdje osvadjali šizmom.

α) Rad jugols. akad. Knj. 21. Kukuljević: Česka iztočna crkva.

Ovo su Bizantinci tvrdili i podpirivali, dok god nisu osujetili sve ujedinjenje, pokazivano u veličanstvenosti skoro 200 godinah vodjenih križarskih bojevah, za oslobodjenje svete zemlje od arapskoga gospodstva, — i dok god nisu uveli Turčina u Evropu, samo da uzmognu prikučiti k razkolničtvu južne Slavene, misleć: da će ih onda tim u svom gospodstvu zadržati.

Kakovo je dakle čudo, ako su se svi ovi nihali medju Rimom i Bizantom sve dotle, dok se nije heresjia patarenah u njedrih svih njih ugnjezdila, pa im vid duševnih očijuh na toliko pomutila da su i na šizmu i na Rim zamrzili. Ipak im je ona sve njihove duševne sile na toliko izgrizla, da ako im i nije pošlo za rukom jedan drugoga podjarmiti, za čim su u istinu težili, to im je sasvim uspjelo: da su jedan drugoga skroz oslabili i onemoćili, pa ih je Turčin kao travu kosio i za vrat im sjeo. Jaukali su tada i cvilili na toliko, da se nad njihovimi patnjami sgrozilo i ganulo srce i Rima i Carigrada. Sile su se od svakud napinjale. Ugarska je i tamo u Dalmaciji, i tamo u Srbiji i u Bugarskoj sijaset krvi prolila, samo da suzbije Turčina, pa je u to ime sav sviet u pomoć zazivala. Ali sve bijaše uzalud, uzalud baš i ono što je činio Rim, kada je svoju rieč velikim glasom po svoj Evropi razastirao, da se kreću u pomoć, i obrane Carigrad. Nije to moglo obustaviti udarac. Carigrad je god. 1453. pao. A što nije i Rim isti udes postigao, to je bila ona velika milost božja, koja je Beč slavenskom rukom od pâda pridržala; jer da se je ovaj tada prevalio, Turčina više nebi nitko suzbio tja do baltičkoga môra, pa bi i Ugarska baš tako jednako stenjala pod turskim jarmom. Buduć da nebi bilo temelja u njemačkom carstvu, nebi bilo staništa u habsburžkoj dinastiji, gdje da se učvrsti noga, te izvadjaju sredstva na obranu Ugarske potriebna. Da, uz sve sile Rusa, nebi mu bilo pošlo za rukom ni pod Katarinom, ni pod Nikolom, a ni danas pod Aleksandrom, na toliko oslabiti Turčina, da je postalo bilo mogućim oslobodjenje Romanah, Bugarah, Srbah, Crnogoracah, Bošnjakah, Hercegovacah, a dielom i Hrvatah.

§ 21.
Dosadanja nastojanja obijuh strana, medjusobno podronjavaju temelj bitisanja Slavenstva.

U ovom strašnom stanju, koje je svaku pamet gorčinom zalilo, koja je znala misliti i svako ćuteće srce ojadilo: da li je čudo, što je Slaven u obće zazirao od Rima, i što se je rimokatolik bojao Slavena? — Slaven, rodjen i odhranjen u mržnji napram Rimu, u njem je smatrao jedinog i najvećeg svog dušmanina, buduć da su mu ovo u

mlieku i kruhu na jezik metali. U Rimu dakle svoga najvećeg neprijatelja naziruć, tovario je na njega sve svoje griehe, pa njega jedinim uzrokom smatrao i krivio ga, što je propao, i Turčin se nad njim uzdigao.

Promotriv sve ovo, upitajmo se: kakovo bi čudo bilo, kada bi i Rim tom mišlju i tim osjećanjem ustajao i u krevet liegao, da je jedini Slaven uzrokom svih njegovih patnja, što su Turci tečajem 500 godinah zadavali Magjaru, Niemcu i Talijanu? —

Čudo, dà, preveliko čudo, što nijedan više nije tražio uzroka u pretjerivanju latinštine, koja je narode otudjivala, — u nesreći šizme, koja je u duhu i srcu narodne sile ukidala i udrvenjivala, već svi stadoše napadati Slavena, i nastojati, njega u okovih turskih zadržati, od kojih se oni u svoje doba želiše na toliko osloboditi, da su svoje prošnje u »Litanije Lauretanske« uvrstili, moleći se, da Talijanca, Niemca i Magjara, iz najveće pogibelji narodnoga života oslobodi. To je bio uzrok, što Austrija uz najbolju volju, kojom je nastojala usrećiti podčinjene si narode, nije uviditi mogla: da je sloboda i za Slavena tako plodonosna, kao i po Magjara, Niemca i Talijana, te mu nije dala podpuno uživanje slobode, već dočim je svim drugim, čim je protierala Turčina, u kratku vremenu povratila gradjansku upravu, Slavena je sve do danas pod niemačkom vojničkom upravom ostavila, pa tim ne samo da je smetala Slavenu, da se ovaj nije mogao razvijati, već je i držıvne svoje sile ukočila. Jer da se je bila posvuda gradjanska sloboda pomladila, i Slaven bi se okriepio, i sile ciele carevine i ugarske kraljevine u veliko povećao, pa bi se onaj Josipov rat proti Turčinu inače svršio bio, a obrt i promet austrijsko-ugarski već davno bi imao svoje pazarište na jugu i iztoku, pa se nebi ondje Englez, Francez i Talijan nadometao, te sad jedan, sad opet drugi Turčinu pomagao. A i susjedni Slaveni bi, videć u Hrvatu, Slavoncu i Banatjaninu čovjeka od njih na hvat uzvišena, ranije poželili onog austrijskoga stanja, i probudivši se, ranije prispjeli bili do slobode.

Ali pokle sve to nije tako bilo, ostala je nepovjerljivost na jednoj i na drugoj strani, koja je tek za čas ustupila mjesta sporazumku, kada se je strašna koja pogibelj zagrozila. Zaoto neka se nitko nečudi, ako je Austrija samo na uniju smierala. Ta ona je o koristi unije u dnu srca uvjerena bila, pa je iz svih svojih silah nastojala: da ju izvede, buduć je mislila, da bi se viernost neujedinjena puka napram prejasnomu domu, jedino ovakovim načinom osiegurati mogla. — A neujedinjeni su se Slaveni, za onda Iliri, iz svih silah uniji protivili, jerbo ih je gonio strah, da bi po uniji ne samo vjeru, već i narodnost svoju izgubiti mogli.

U ovom obziru dakle nebi imala ni jedna ni druga stranka pravo, da što jedna drugoj o glavu udara; jer tko sve načine u razsudbu uzme, taj mora priznati, da o njih valja ono, što mudro reče pjesnik: »Grmilo je, sievalo je, pa je grom udarao i po zraku i po zemlji«.[26])

[26]) Da se o tom uzmognemo osvjedočiti, predstavljam vam ovdje nastojanja obih stranakah.

Već prije padnuća juga pod turski jaram, pape su sve svoje sile napinjali, da se Balkan k uniji privede, te su radi toga pozivali u pomoć sile ugarskih kraljevah i duždah mletačkih.

G. Šime Ljubić tvrdi, da se je mnogo bosanskih katolikah već 12. vieka preselilo u Dubrovnik, da izbjegne okrutnosti krivovjerstva (Patarena, Bogomila), koje je onu stranu bjesnilo α).

U dobi ugarskog kralja Ladislava V., Stjepan Toma, koji sebe nazivlje kraljem Rascije, Srbije, Bosne, jednoga diela Dalmacije i Krbave, kao katolik progoni Bogumile, i velikomu sudiji ljubljenomu Radivoju Vladimirovichu piše, da negleda na osobnost, zvanje i dostojanstvo, već neka bez razlike iztražuje i kaštiguje Bogomile. (U Visoki, 1. srpnija 1450.) Nikola papa preporučuje tog kralja Ivanu Hunjady-u, i nagovara ga, da progoni patarene. Isti Nikola šalje u Bosnu fratre, da tamo sačuvaju vjeru katoličku i k njoj privadjaju razkolnike β).

U tom smieru djelovahu u Bugarskoj Romaniji, Srbiji i Bosni, Ljudevit Veliki i Matija pravedni.

Na ovo nastojanje odgovarao je Ivan kralj bugarski, strašnim pokoljem katolikah, osobito Latinacah γ), dočim je prije uvjek papinsko pokroviteljstvo, uz obećanja unije tražio, dok nije krunisanje za kralja dobio.

Ne drugačije čine i Tvrdkovići u Bosni. Stjepan kralj i njegov nasljednik Stjepan Tvrdko sa mnogimi svojimi velikaši, privrženi su patarenom i progone katolike, jedno iz straha, da u bogumilih neizazovu Dušana, a drugo, da osjeguraju svoju nezavisnost δ). A kneza Zibisdeva, sina bana Stjepana, progone bosanske vojvode kao vjerna katoličkoj vjeri na toliko, da se mora utjecati u zaštitu rimskog pape Grgura IX ε).

Kalin ban izagnane iz Spljeta i Trogira patarene smiešća u Bosni.

Dušan, srbski poglavica, traži od Rima, da se prizna za nasliednika iztočnoga carstva, i vojskovodjom križarske vojske imenuje, kojoj u dobi Klimenta VI. bijaše zadaćom, iztok od gospodstva turskoga osloboditi. I kada mu ovo nepolazi za rukom, opire se ne samo uniji svom silom, već i katolike progoni okrutnim načinom, i od papinskog poslanika zahtieva, da ga u noge ljubi, ζ) izdav strogu zapovied grčko-

α) Ljubić: Odnošaji medju Dubrovnikom i Mletci. Rad jugosl. akadamije Knj. V. str. 51.

β) Katona: Hist. Crit. stir. Mixt. Tom. VI. pag. 736.

γ) Histor. Eccles. per M. L. Abbe Migne. Tom. 22. pag. 390.

δ) Rad jugosl. akad. Knj. VIII. Rački: Bogom. i Natari.

ε) Katona: Tom. II. pag. 99.

ζ) Oesterr. Volks-Geschichte v. Dr. Const. Höffer. Haus Luxenburg.

Mojom zadaćom nije povjestnicu unije pisati, samo sam prisiljen bio na vidjelo iznieti toliko, koliko je kadro predočiti nam sliku, da

iztočnomu kleru, da katolike svakim mogućim načinom obraća; a Latincem uz prietnju groznih kaštigah zabranjuje u svoju crkvu koga primiti. Ako bi pako koji iztočnjak postao katolikom, toga je na povratak silio. Nijednomu katoliku nije bilo dozvoljeno medju iztočnjaci stanovati, ako nebi postao iztočnjakom. Ako bi se pako tkogod usudio katolika u svojoj kući ili okolici prikriti, toga je nemilo kaznio, i to sve ne iz svjestna vjerska osvjedočenja, već što je odredio bio i grčke svećenike do jednoga izagnati iz Srbije, nehtievši odtud bizantinsko osvojiti carstvo, već ovo u Srbiji zasnovati, čega radi je u sboru u Škoplju obdržavanu, Jannikija nadbiskupa, patrijarkom proglasio, uz uvjet, da neište potvrdjenje iz Carigrada.[α])

Al' u ovom obziru nemože se doduše pohvaliti ni ponašanje pečuvčanah, koji se zavjetovaše, da neće trpiti u gradu inovjernika, te ovu odluku izraziše u javnom spisu, po Mati Radonay-u biskupu, velikomu županu i gradskomu načelniku podpisanu, iz kog se vidi, da su isto pismo god. 1692. podpisali i neujedinjeni, Stipanić, Schiatević i Janković drugoga dana uzkrsa, obrekav, da će se odreći razkolničtva, i postati viernimi rimo-katoličke crkve. Ali buduć da su kasnije od toga odustali i razkolničtvu se povratili, zaoto su iz grada po županiji, na molbu Ivana Viza, namjestnika pečuvskoga biskupa Mate Radonay-a, na temelju sudbene odluke, izagnani.[β]) Nu ali da se neujedinjeni nisu baš sasvim užitka gradjanskoga prâva vriednimi pokazivali, to je viditi iz pokolja u Pečuhu poslie groznoga haranja, gulenja i mrcvarenja Kuruckog, po onih neujedinjenih izvedena, koji su kao tobož pristaše carske vojske, iz tabora šikloškoga, po generalu Herbersteinu ravnana, iztrkali, pa u Pečuhu crkve katoličke rušili, grad robili, i Isusovce na smrt tražili[γ])

Grčko-iztočnjaci, koji su se nastanili u Hrvatskoj, na zemljištih zagrebačkoga biskupa, stupili su svojevoljno u uniju.[δ]). Ovako bi činili bili i ostali, da ih nije bunio Maksim Predočević, koji vara i Rim i Carigrad; povlastice od kralja Ferdinanda II. dobivene, lukavštinom pokazuje sultanu u Carigradu, izjavljujuć, ako sultan ovakove podielio bude, da će puk, koji je bio već uznemirio i rabljenje gregorijanskog koledara zabranio, natrag prevesti u Tursku Hrvatsku. Što više, uzbunjenomu puku stane na čelo i goni svećenike katoličke iz zemlje, proglašujuć, da je ovu car Vlahom poklonio[ε]). Tada su mnogi Slaveni a i Romani i Rutheni u crkvu katoličku prešli, u kom poslu ni katolički svećenici nisu se uvjek po naputku Isusovu ponašali. Kada je naime kralj Ferdinand izmjenjivao dobra, da uredi krajinu, oni se naprežu, i tamo,

---

α) Kallay: Schwickers Serbische Geschichte. Str. 87.

β) Hist. Epis. 5 Eccl. Jos. Koller. 1812.

γ) Recensio cler. Dioec. 5. Eccl. per Jos. Brüstle.

δ) Peričić Petrus Epis. Zagr. Informatio de Valach. seu Rascianis. Hof-Archiv. Nr. 121. Fasc.

ε) Tade Smičiklas: Povjest Hrvatske. Str. 144.

u prošlosti ni jedna stranka neće naći temelja, na kom bi se od svih manah oprati mogla.

gdje je prije udomljen bio obred slavenski, ovaj iztisnuti i uvesti mjesto njega latinštinu. E, pak budué obraćenje nije svagdje izvadjano u duhu evangjeoskom, to su od strane neujedinjenih nastajale tužbe, poimence proti biskupu biogradskom, velikovaradinskom, egarskom i gradu peštanskom[α]. Zaoto se izašilje kaločki nadbiskup, da povede iztragu i odstrani zloporabe, osjegurajuć svakom pojedinomu slobodu, da se izrazi, da li pristaje uz uniju, ili joj se opire?[β]

Ali da unija njekom silom izvadjana, nebijaše u volji ni dvora, ni crkve katoličke, svjedočbu nalazimo u dvoru podastrtih osnovah od 5. studenoga 1753. po grofu Koeniggseghu, 1. siečnja 1754. po grofu Battyany-u, i 21. siečnja iste godine po grofu Bartensteinu, u kojih se bez svake iznimke sve ono kara, što bi mà na ikakovoj sili postignuto bilo.[γ] To isto odaju i dvoru predstavljene opinije, Tome episkopa ljubljanskog od god. 1625. i Petra Ljubicha collegija zagrebačkog S. J. Rectora, u kojih se svjetuje, da valja za njihove sinove ustrojavati sjemeništa, i u tih za nje naobražavati svećenike, kakono činiše njekoč s Martinom Dobrovich-em, sinom uskoka, kasnijim zagrebačkim prepoštom, koji je mnoge svojega plemena priveo k uniji,[δ] ali je žalibože veoma rano u grob legao.

Katolički biskupi prisvajali su si vlast, prigodom kanoničke visite, i neujedinjene plovanije prigledati, kako to vidimo iz spisah (acta) pečuvske biskupije, po kojih si god. 1721. visitator, uzima vlast sečuvskog biskupa g. Nikanora Melinkovicha, koji je imao u Tolni 2, a u Baranji 19 plovanijah, opomenuti, da nastoji puk u vjerskih stvarih naobraziti, budué da izmedju 20, jedva bi se jedan našao, koji bi znao »Otče naš« izmoliti, — glede čega bi se gore imenovani biskup tim izgovarao, da se pouka neda izvesti sbog prevelike neznanosti puka[ε].

Neujedinjeni biskupi, Nikola Dimitrovich sveobće iztočne grčke crkve, Mitar temeški i lipovski biskup, te Isaija Antonovich aradski i karanšebeški grčko-iztočni biskup predlažu dvoru tužbu, da im kane oteti vierne; a budimski podnaša žalbu, što mu nedozvoljavaju pohadjati fare svojega okružja.

God. 1755. vladike grčko-iztočni razlažu, kako im katolički biskupi i pape namieću daće, kakove oni nisu davali ni u doba Matijaša a niti Vladislava. (Dakle već su onda Slaveni stanovali u Ugarskoj.) Isto tako se tuži god. 1767. Mojsija Putnik novosadski biskup proti Gasleru kanoniku kaločkomu kao visitatoru, da stavlja zaprieke u

---

α) Rescriptum deputat. Gentis Illyricae dat. sub Basilio Dimitrievich Episc. Budensi. Hof-Archiv. Wien.

β) 1754. 15. Gr. Franjo Klobusicky.

γ) Illyr.- Hof-Archiv.

δ) 1626. Financ-Hof-Archiv.

ε) Rocensio Cleri 5 Eccl. Brüstle T. II. pag. 529.

Grčko-iztočnjaci imali su osjeguranje svojih pravah najviše u dvorskih naredbah, jerbo su sva ona, koja im je kralj Leopold podielio, dne 5. srpnja 1755. po ugarskoj kraljici Mariji Tereziji, najsvečanije potvrdjena. α) A što čine grčko-iztočnjaci? Oni se dobrohotnoj nakani dvorskoj svagdje opiru i s največim nepovjerenjem istu susretaju. Onaj mitropolit iz Hrvatske predaje se radje Turčinu, no caru kršćanskomu; a onaj karlovački, voli vidjeti na srbskom priestolju kalvina no katolika.

Kuli popravku crkve, dok se tobož kraljevska dozvola za to nebi izdala. β)

Zaoto Bogich, Vuchkovich, knez Aleksa Milichevich, hercegovački punomoćnici, dne 29. travnja 1738., kada sebe i svoje ponudjaju na oslobodjenje zasužnjenih balkanskih pokrajina, onda osobito iziskuju, da im se sloboda vjere osjegura. γ)

Ali da ni neujedinjeni nisu boljim duhom dihali, to nam odaju djela njihovih poglavicah.

God. 1693. Arsenija Csernoevich patrijarka izražuje želju, da mu i ujedinjeni iztočnjaci plaćaju danak, te po svojih ljudih uzbunjuje narod proti biskupu marčvanskomu. δ)

Vucsetich Pavao, rimo-katolički plovan, tuži se, da su mu Raci oteli staru crkvu. ε)

Vladike grčki u Bosni izposluju ferman od sultana, uslied kojeg držahu, da sve ono što se god krsti pod krstom, mora da bude podloženo carigradskomu patrijarku. A poklie se katolici ovoj težnji opirahu, to su fratrove u tamnice bacali, gdje su sa svojim starješinom, kasnije za biskupa posvećenim Markom Dobretićem, velike muke podnašali, dok g. 1762. nisu dobri bosanski bezi pred vezirom posvjedočili u prisutnosti vladike Vasilije, da je u Bosni od vajkada bio narod katolički, koji nikada nije poznavao patrijarka carigradskog, već svetog otca papu, — što je takodjer i službeno dojavljeno bilo sultanu. ι)

God. 1567. u Slavoniji u Niemcih, nastoje neujedinjeni katolikom izpoviedanje njihove vjere i obdržavanje službe božje uzkratiti, što bi u istinu i postigli bili, da onim nedodje u pomoć povlastica (ukaz) po Mahomedu IV. izdana. ζ)

God. 1662. patrijarka carigradski izposluje od temeškog seraskiera povlasticu, da može siliti katolike na izpoviedanje vjere grčko-iztočne. A budué da su fratrovi sarajevski došli u Temišvar, da ovo prisiljenje obustave, mal' da nisu glavom platili, tako su izudarani bili. ϑ)

α) Hof-Archiv Franz Josef v. Köller. Systema Manuscr. Folio 232.
β) Kurze Auskünfte. Fasc. I. u. 6. A. Hof-Archiv.
γ) Acta Illyr. Hof-Archiv.
δ) Tade Smičiklas: Povjest Hrvatah. Str. 260—261.
ε) 1750. Fasc. 8. u. I. Hof-Archiv.
ι) »Obzor«. 1880. br. 6. 9. siečnja. Dopis iz Bosne.
ζ) Recensio Cleri 5. Eccl. T. III. pag. 902.
ϑ) Sinopt. Mem. Cathl. ord. Prov. S. Ioan o Capistr. 1823. P. Gregor Čevapovics.

Neumrli i fino ugladjeni Stratimirovich, taj stvoreni i rodjeni diplomata, u memorandumu (spomenici) prigodom ustanka srbskoga god. 1804. sastavljenu, i ruskomu ministru predloženu, poslie onih mudrih naputaka, koje daje za oslobodjenje Jugoslavenah a osobito Srbah, ujedno u korist velike Russije, veoma umjestno veli: »U slučaju ako ruski veliki vojvoda nebi mogao srbsko priestolje zauzeti, da bi Srbi onda morali jednoga protestantskoga princa na ovo pozvati, pod uvjetom, da mu potomci pravoslavnu vjeru prime. Katolik bo« reče »zaoto se nebi mogao izabrati, jer taj bi iztočnu vjeru samo prividno na se primio, pa bi odtud nastala velika pogibelj razprostranjenja katolicizma.« α) Ta katoliku sve doskora nije bilo slobodno pri svojem navadnom imenu u Srbiji ni nadničiti. Njemu je tamo vrata gradjanskih prava samo ugovor berlinski otvorio, pa je zajedno sa Židovom emancipiran bio.

A što Eugenu princu savojskomu, tomu neumrlomu vitezu i dičnomu branitelju Slavenah, nije pošlo za zukom iste osloboditi, to se mora u grieh upisati samo i jedino protestantizmu, koji u Magjarskoj i Niemačkoj vazda pruža pomoć francezkomu kralju, samo da neprekidno u Niemačkoj napada carstvo, i tako osujeti oslobodjenje od turske sile.

A onaj srbski monak, Matija Nenadović, koji je stekao neizbrojene zasluge u oslobodjenju Srbije, buduć da se Austrija nije mogla umah zaratiti s Turčinom, ide u Moskvu i Petrograd te traži pomoć, koju ipak treba da Srbija zahvali Austro-Ugarskoj, buduć da se je 100 godinah s Turčinom hrvala.

A njegov otac Aleksa Nenadović, glasoviti knez i junački borioc slobode svoje domovine, puni zlobom i mržnjom svoje sugradjane ne samo proti Austriji, već u ovoj i proti katolikom, kada carskomu častniku Mihaloviću, nukajućem ga, da u Austriji ostane i u njenu se vojsku kao častnik uvrstiti dade, u Karlovcu god. 1787. ovako odgovara: »Neostajem ovdje, već se vraćam u moju domovinu, gdje sam se rodio«. Na pitanje za uzrok, istomu častniku, koji je Aleksu veoma poštivao, odvraća: »Istina je« veli »da sam zajamčio caru viernost zakletvom, te obećao, da ću odovud boriti se s Turci za oslobodjenje moje domovine. Ali svatko zna, da ja nekršim moju prisegu i neostavljam cara, niti sam mu nevjeran, već je car mene i vas srbski narod zapustio, baš kao što su njegovi predji zapušćali naše pradjedove. Ovo je uzrok, sbog kojega se povraćam u Srbiju,

α) Po Kallayu Schwicker. Str. 432— 433.

gdje ću od manastira do manastira ići, i svakomu monaku i svećeniku reći, neka si dobro zapamti i zabilježi, da u buduće nebi koji Srbin Niemcu povjerovao.«α)

Za onda je na iztoku zastupao katolika niemački (rimski) car, pa zaoto Srbi neznadoše drugčije smisliti katolika, već kao Niemca.

Slavni, al' kako sam priznaje, malo učeni srbski monak, Mate Nenadović, prilikom ustanka Crnoga Gjorgje, došav u austrijsku zemlju, da kupi baruta u prvom čardaku (vojna straža), nadje nadporučnika, o kom u svojih memoarih bilježi: da je katolik, ali ipak pravedan i čovjekoljubiv muž.β)

Da ta nesrećna mržnja nije smierala na Niemca kao narod, već baš na Niemca kao katolika, o tom nedadu dvojiti ukorienjeni u Srbiji običaji, po kojih ako je Srbin htieo katolika označiti, a ono je rekao, da je Niemac. ili Švabo. O tom mogu i ja sam svjedočiti. Bilo je to naime god. 1851., kada sam idué iz Biograda u Peštu, sastao se na parobrodu s upraviteljem dobarah, tada već u izagnanstvu živućeg starog Miloša Obrenovića, pa kao mlad čovjek upustiv se s njim u razgovor, sa kao veoma liepo naobraženim mužem, koji me u razgovoru upita, tko da sam ja? — a kad mu rekoh, da sam katolički svećenik, nije me razumio, već kad sam mu nadilje tumačio, onda zabilježi: Vi ste dakle Švaba? — te me je mnogo muke stalo, dok sam ga ubaviestio, da ja nisam Niemac, već rodjeni Bunjevac.

Bog bi dao, da je žuč mržnje već izkipila, pa slast ljubavi bratinske zamedila medjusobne odnošaje! Ali je to težko vjerovati.

U Bačkoj bio je u varmedji Bunjevac i Srbin. Istini za volju treba očitovati, da dok je Bunjevac vladao, dotle se je malo Srbah uzpelo u dostojanstvo županijsko. Ali se prigodom županijske obnove (restauracije) složio Srbin s Magjarom, i Bunjevca iz zvanja iztiskao, što se u većih gradovih bačke županije nije samo jedanput sbilo, već i višeput s jedne i s druge strane opetovalo. Da li je drugdje bolje bilo, nesmijem vjerovati; ali bih se veselio, ako bi se obistinilo. A kada je car Franjo Josip I. Vojvodinu od Ugarske izrezao, tada ti je Srbin gledao na Bunjevca kao na indijsku pariju. I na koliko je to od njega zavisilo, morao bi bio liep Bunjevac biti, koji bi se kakova zvanja dočepati mogao.

Srbin je Vojvodinu kao starih svojih i novih zaslugah nagradu, izključivo svojom priznavao na toliko, da je u popisu pučanstva uzprkos svem opiranju, Bunjevca kao Srbina u zapisnik uvadjao, zabo-

α) Schwicker po Kallay u. pag. 282.—283. Memoiri njegova sina Matije.

β) Schwicker po Kallayu. Serb. Gesch. pag. 365.

ravljajuć, da je subotički i somborski Bunjevac, ili da budem shvatljiviji, svagdje s njim zajedno u ono starije vrieme uz cara vojevao, pa se bunjevačka hrabrost nikda nije zastidila junačtva srbskoga. A u najnovije ono, veoma žalostne uspomene vrieme, nije Bunjevac trpio, da mu Srbin, koji je oružanom rukom na Ugarsku navalio, te — kako to već u gradjanskom ratu biva — poput szentjanskog koleža, sela i sališta pustoši i što je živo ubija, već mu je sjedinjeni Somborac i Subotičanin hrabrošću na put stao, i na polju Kaponja, Srbina od svoje granice srećno odbio. Nu u onom vrbaskom, szentkiraljskom priekom, i u onom subotičkom krvnom sudu, bilo je sjegurno i Bunjevacah, koji su za ustrieljenje uhićenih, mal' ako ne i po zakonu ugarskom nevinih, il' barem za smrt neogriešeni Srbah, glasovali.

Dà, dà, ni ovdje ni ondje nije bratska ljubav, već bunom razpaljena fanatička strast pameću i voljom ravnala. Zaoto je dobri Radić, prosti barbir Srbin u gornjem St. Ivanu, a veledušni Badrljica u Vrbasu poginuo. A katolički svećenici: nevini Krajačić u Kuli, golubije naravi Vlajniš u Topoli i Arendasi u Karlovcih žrtvom padaju, dočim mirna i dobra duha gostoljubivi B. Kraya, vlastelin topolski, usried zime, gologlav i bosonog mora da kasa uz kola.

Bog bi dao, de se je zlosretni taj duh već izmienio! Ali žaliboże, katolički, svećenik i monak nebi nipošto ni danas uveo Bunjevca u ćirilicu (kano da bi ovo bila srbska a ne slavenska azbuka), jer se ove straši kao vrag tamjana, štrepeć da Bunjevac i Šokac nepostane po njoj šizmatikom, što je najeklatantniji teştimonium paupertatis (sviedočba siromaštva).

Zar mislimo, da je mržnja bolji prijatelj katolicizmu no ljubav, i sbog one neuvidjamo, da bi ovo možda postalo zlatnim mostom, na kojem bismo se mogli izmiriti? A Srbin voli dočekati sablazan, da mu uzkrs najposlie proti svakom predanju (tradiciji) izidje iz početka proljeća i unidje u obseg i granice ljeta, nego što bi izpravak (correcturu) koledara primio; jer ovaj je rimski otac obavio, pa je volio ostati uz onaj poganina Julija Cesara, nego li pristati uz ovaj pape Grgura, on voli i mjesece onimi poganskimi imeni nazivati, no krasna slovjenska imena poprimiti. Dà, dà, on se boji, da će mu se iznevjeriti vierni i pritıčati jurišem u njedra katoličke crkve, koja pred njim neima ni one ciene jedne kalvinske skupštine; jer ako je kalvin postao grčko-iztočnjakom, taj se nebi iznova krstio, kako su na Nemanji katoliku, krštenje opetovali po iztočnom

obredu, kada je iz Zete u Rasu prešao, da gospoduje nad Srbi;[α]) što da nebijaše biljegom onoga vremena, odaje nam slučaj dogodivši se u Brčki (Bosni) s Jelkom, kćerju Tunje Kamenjaša, koju prešavšu na iztočnu. vjeru, na novo u vodu turiše i okrstiše. [β]) [27])

U Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, jedni kažu da neima Srbina, a drugi, da neima Dalmatinca, Hrvata itd., a to sve biva zaoto, što se jedan i drugi boji, da ako se prizna, da ima Srbina i Hrvata, onda neće biti izključivo ni katolika ni pravoslavna, već će postati ravnopravnimi. A baš je ovo što nijedan neće, i na toliko neće, da voli, da ondje na vieke Turčin, ovdje Talijan, ondje Niemac gospoduje, samo neka nije katolik ili Srbin. Jer katoliku je u Srbinu šizma, a Srbinu je u Hrvatu, Dalmatincu, Bošnjaku itd., katolik. Zato jedan govori izključivo o Hrvatih, a drugi o Srbih, dočim njeki treći skrije svoje radostno lice rukami, pa se grohotom smije.

Al' neću, da i nadalje predem taj žalostni konac, jer bih ga možda morao dopresti tim, da i jedan i drugi voli Kalvina il Turčina, no Srbin Bunjevca ili ovaj Srbina. Zavirite samo u one žalostne odnošaje u Sarajevu, Travniku, Cetinju, Zagrebu, Biogradu, Lavovu, Moskvi i Petrogradu, pa ćete se odmah osvjedočiti, da je tako.

Odvratimo dakle naše oči od ovoga žalostnoga prizora, s uzklikom onoga Rimljanina: »Dokle ćemo se, ljudi, medjusobno kasapiti!?« Što bunjevački ovako glasi: »Dokle ćete vi Srbi, Hrvati, Bunjevci, Šokci i svi što god vas ima na sjeveru i jugu, al' osobito vi svećenici, mali i veliki, vi fratrovi i kaludjeri, voziti drva na lomaču, na kojoj sad jedan sad opet drugi dušmanin, slobodu

[27]) A u najnovije doba učini pravoslavni Doljanski pop, sa sinčićom Dane Bučana, Otačačkog trgovca (u bivšoj granici) pak dječaka već sedam godišnjega, i po obvezanosti otčevoj katolički krštena, uz počinjenu na njem priveliku silu, (da su nevina spopali frasi) kako vele prikrstiše na vjeru pravoslavnu.[γ]) Naravno da sam ovo štijuć upisao bio pomami i neznanosti pojedinih. Dok u plemenitoj najnovijoj okružnici, najvećeg muža Slavenstva, uzvišenog duha biskupa djakovačkog, na moju žalost nisam pronašao: da je to naredba jednoč patriarhe carigradskog Kiriloa.[δ])

α) Schwicker Kallay: Serb. Geschichte. p. 38. U Zetu je spadala Hercegoa i Crnagora imavša katoličku biskupiju u Trebinju, podpadavšu s prvine saskoj, a kasnije dubrovačkoj metropoliji.

β) Bosanski dopis „Sriemskoga Hrvata“. 1880. br. 49.

γ) Po Fremden-Blattu. Magyar. Korona br. 278.

δ) Glasnik biskupije djakovačke 1882. 3. br. str. 40.

slavensku spaljuje? Dokle ćete voljeti, da nam puk čami u neznanstvu, nego da mu uz ćirilicu i latinicu otvarate sve one zdence prosvjete, koje su naši pradjedi s ašovom latinice ili ćirilice izkopali, zada im unuci lakšim načinom do vode znanosti i nabožnosti dopiru? Nije li istina, vi svećenici, fratrovi i kaludjeri, da bi veća gomila bila svjetlosti, kada bi se i ova u latinici i ona u ćirilici u jednu svotu snašala, te tim s jedne i s druge strane nabožnost, ćudorednost a i imućnost rasla. α) Tim nebi ovaj puk, koji jednim jezikom govori, jednim odielom odieva se s jednimi i istimi običaji označuje, jedan u drugomu Kumana i Tartara, već rodjena brata smatrao, pa bi se ovakovim načinom jedan k drugomu sve većma i većma približavao. Tada katolički svećenik nebi kao njekim ponosom susretao popa i kaludjera, u kom htieo ili nehtieo, mora priznati zaisto zakonito zaredjena svećenika, i pravim zavjetom obvezana monaka; a pop i kaludjer nebi u katoličkom svećeniku i fratru nazirao kano rodjena sebi zlotvora, koji mu radi tobož o stanju i životu.

A dokle će to, braćo, ovako trajati? Nemojte mi zamjeriti ni s jedne ni s druge strane, ja ću vam i na ovo pitanje iskreno odgovoriti. Donle će Bunjevac i Šokac opirati se ćirilici u strahu, da se kakogod nepodvuče šizma, a Srbin latinici i koledaru, da se kakogod u njeg neuvuče katolicizam, dok ovdje u Ugarskoj nepropane i Bunjevac i Šokac a i Srbin; pa niti će onda biti strašila katoliku u šizmi, niti Srbinu u katolicizmu. A to da će nadoći, Bog

---

α) Naši stari fratri su u pogledu porabe ćirilskih i latinskih slova i jedna i druga upotriebljivali. Gdjekoji naših starih cirkulara i sada se još nalaze ćirilicom pisani. Ja sam u Erdelju u Alvinskom arkivu samostanskom čitao kontrakte medju redovnici i gradjani (bugari) ćirilicom (tako zvanom bosanskom) pisane.

Jedna okružnica Provincijala o. Luke Karagića dd. 1736 I. Julii. puncto 6. ovako naredjuje: Praecipitur .... omnibus et singulis Patribus ut quicunque literas in Illirico idiomate ad aliquem scripserit, nonnisi illiricis charakteribus scribat, nec ullus latinis literis Illirica verba exprimat, qui secus fecerit et deprehensus fuerit illico disciplinae et iciunio subisciatur ..... Nam cum etiam literae dona Dei sint specialiter nationibus et linguis datae, quae multis non dantur, si conptemptores horum donorum efficiemur maioribus etiam donis privabimur...."

Nalaže se .... — svim pojedinim otcem: da mà koji god pisao bude — komu mu drago pismo na ilirskom (hrvatskom) jeziku, neka to piše jedino ilirskim (ćirilskim pismenom, i neusudjuje se itko ilirske rieči latinicom izraziti. Te ako bi tko inače činio, takav čim se pronadje, neka se podvrgne okaranju i postu.

Buduć je i pismeno darom božjim, osobito dato narodom i jezicima, koji se mnogim nedaje. Pak ako ovaj neuzpoštivali budemo, lišićemo se i većih darovah. Ovako mišljahu naši predji. Otac Feremdžin.

Budi u proslavu i njihovih nasliednikah rečeno: da su u manastiri Bajskom i Bačkom na velikoj misi sveto evangjelije sve doskora i naški pjevali. Pisac.

vam je a duša vam je, morat ćete odmah pripoznati, ako uzmete prvu štatistiku staru, te ju novoj uzporedite, buduć da ćete vidjeti, da je već i Bunjevac i Srbin mal' ne sav izginuo u Egri-Strogonu, Perkati, St. Andriji, Budimu, Pešti, Rackevi, Tukulji, Földvaru, Kaloči i Szegedinu.

Ali sa propalimi nije se brojem pomnogao ni Magjar, buduć da je izuzam Potisje, svagdje brojem i imovinom narasao Niemac, kojega već niti jednoga neima u Somboru a ni u Subotici, koji nebi na stotine ralih (lanacah) zemljišta brojio. Pa će nadoći vrieme, gdje neće govoriti više ni u somborskoj viećnici bunjevački, kako već sada negovore u subotičkoj, premako tamo sjede, koji magjarskim jezikom neshvaćaju stvari, o kojih se gov[illegible] [illegible]avlja. Ali tvrdom vjerom vjerujem, da neće sboriti baš ni magjar[illegible]. Eno, već pokušavaju Niemci pokazivati u Pešti, Novomsadu, Bečkereku i Temišvaru, da nisu Magjari već Niemci, pa će se nad grobom Srbah i Bunjevacah lupati u prsa Magjar.

Akoprem još nije uvedena kod Bunjevaca ćirilica, a kod Srbah je nepoznata latinica: to ipak na svu žalost opažamo, da i ovdje i ondje gine nabožnost. Punije su svagdje krčme no crkve, te ako bi na broj uzimao, više bi našao u svakom gradu bludilištah no crkvah. Zapovjedni se svetci crkveni neobdržavaju, pa se je bezposlenost preselila i u poslene dneve djelatnike, a imovina opala ne samo u gradovih, već i u selih.

Aljmaš se je, dok su u njem Bunjevci sami obitavali, zvao zlatnim, a malo po malo, kako gine Bunjevac, morat će se nazvati criepovnim.

Stapar bijaše na glasu bogatstvom i uzoritosti konjah, a sada su mnogi Srbi oglobani, odrpani, sirote na novcu, na ruhu, na konjih i u volovih. Sve je narušeno što bijaše liepo u Bunjevca, Šokca i Srbina, samo je cielost svoju zadržalo zaziranje od šizme i katolicizma u Bunjevcu i Srbinu. Te dočim Bunjevac po svojih vodjah ide u Niemce, ta oni u Kollutu, Gakovu, Čebu, Futtoku, Novomsadu i mnogih drugih obćinah, na toliko se po niemčiše, da je jedan Kollutćanin, čuvši za izdavanje »Bunjevačkih i šokačkih novinah«, napisao mi jedno niemačko pismo, i molio me, da za nje »Bunjevačke i šokačke novine« u niemačkom jeziku pišem.

Ovi su u niemštini ugušeni, a danas vele, da će se njekoje obćine poplaviti magjarštinom. Dà li će se ovo obistiniti ili ne, to neznam; ali razmatrajuć okolnosti, o tom sam tvrdo uvjeren, da će se Bunjevac i Šokac utjerati u neznanstvo, siromaštvo i neznabožtvo pa će u veliko izginuti i

11*

pasti žrtvom nečistoće i svake grdobe, kako nam to groznim perom opisuju slučajevi, sbivši se u velikom jednom gradu bunjevačkom. Ali neće mu se obradovati ni Magjar; jer koji se je Bunjevac i Šokac pogospodio i Magjarom postao, taj se je obično i Bogu iznevjerio, pa nakon kratka svoga blistanja, s pozorišta svjetskoga u ništavost snišao. Mogao bih za ovo predočiti i žive primjere, ali ovi su tako mrzki, kao Židovom ubojstvo Isusovo.

Da li je domovina po onih što stekla, koji su uplivom škole onako polagano magjarske običaje na se natovarili, a ipak jezik nenaučili, o tom neka sude na dotičnu mjestu, gdje se mora znati, da je Nazarenizam baš u takovih slavskih selih rogove svoje podigao.

Bog neka dade, da se ove žrtve neuračunaju u nemarnost i nehajnost katoličkoga svećenstva i redovničtva! Tvrdom vierom vierujem, da neće ikad usriećiti koji narod, ni panslavizam ni panmagjarizam, ni pangermanizam, ni panrusizam, već će jednog i drugog tiskati onamo: gdje mu nije hraniva, ni za narodni, ni za gradjanski život, pa će ga stići siegurna propast. [28])

[28]) S imeni Ivana Glavinića Rafaela Levakovića, slieva se veliki i znameniti pokus rimske kurije, ponovljenja glagoljskih knjiga. Rimska kurija je scienila, što su i učeni okolo nje sabrani Hrvati mislili, da će kod Slavenah s novimi knjigami provaliti pregrade, izmedju grčke i rimske crkve podignute. Sbog toga podjoše obnovitelji u struju crkvene ruske slavenštine. Živa slika i prilika njihovih težnjah jest za Slavenstvo oduševljeni Gjuro Križanić, koji je otišao glavom u Rusiju, i tamo nastojao narod i cara ruskoga svratiti na stazu Slavenstva, dok jadnika progonstvo neotiera u Siberiju, gdje morade sam sebi priznati, da se je na sto i dvie sto godinah prerano rodio.[α])

Pod Karlom III. god. 1733., dodju iz Ruske učitelji i donesu sobom ruske knjige, pa začmu naobraženje u Biogradu i Karlovcih, na temelju staroslavenskog jezika. Dakle, odakle dodje svjetlo nauka uzvišenomu svećeničkomu stališu, onamo okreće oči narod, sve do god. 1771., kada je Marija Terezija, da ukine taj nenaravni savez s Rusijom, odredila, da se pod nadzorom oblasti, knjige ćirilicom tiskaju.[β])

Ona nalaže hrvatskom saboru, da se iz obće blagajne plovanijah ustroji sjemenište, za uzgoj svećeničtva grčko-iztočnoga obreda, te da se od puka odstrani grdna neznanost.[γ]) Ista ona dala je veliku

α) Ivan Kukuljević u knjigi o hrvatskih piscih. Smičiklas: Povjest Hrvatah. Str. 263.

β) Isti str. 379. i Ivan Kukuljević.

γ) 1753. 27. srp.

Ali budué da mi nije volje prepirati se, već plamenom goruće želje podpomoći bratsko izmierenje, zaoto neidem da tražim jednog il' drugog opravdanje, već da po mogućnosti razsvietlim stazu ljubavi, koja jednakim srcem pruža dobrodošlicu ruku i onomu koji je s desna, kao i onomu koji je s lieva.

Ta poslie ovoga velikoga izkustva, valja da je već nadošlo vrieme, da se jedan drugoga zapitamo: da li je mudro i pametno, da jedan drugoga kudimo, te jedan pred drugoga neiznašamo vrline, već neprestano samo mane? Da li se slaže s kršćanskim duhom, da si jedan u drugoga srce lievamo gorčinu mržnje a ne sladkost ljubavi?

Ta hrabri smo, zdravi smo; imamo mnogo i dobrih svojstvah, kako ovo u nami i sám Niemac priznaje,[α] pa ipak padamo. [29])

Ako treba rata, to Slaven, dakle Hrvat, Bunjevac, Šokac, Srbin nije nikada izilazio pred svoga vladara, da mu onako govori, kako je govorio pred carom bečki načelnik u sried pogibelji sjajnoga doma god. 1866., poslie bitke na Kraljevu Gradcu (Königgrätz) da im je

osnovu sastojeću od 232 lista pisana, u tu svrhu izraditi za grčko-iztočnjake po dvorskom savjetniku Franji pl. Kolleru.[β]

Što su rimski otci po Slavene, a osobito za njihovu Lyturgiju učinili, to je sve razgovietnim apoštolskim jezikom svietu predočeno, u poslanici svetog Lava XIII. o ss. Cirillu i Metodiu izdanoj u Rimu 30. rujna god. 1880. A da su slavsku Lyturgiju, još i u početku ovog vieka svojom moćju podupirali, o tom nam iznaša sviedočbu. gosp. Šime Lubić u sjednici jugoslavenske akademije 1880. opisujuć borbe za glagoljicu, koju su vodili vierni otoka Lošinj proti odmetniku sinu Fedrigo svojemu plovanu, koji je svojevoljno uveo latinštinu. Starješine uteku se k Rimu uz odlučnu pomoć Sintića Krroga, i Ivana Krst. Jesića, senjskoga biskupa, te kod sv. sbora de propaganda fide izposluju nalog od 29. rujna 1804. na osorskog biskupa Rakamarića; da se strogo drži staroslavenštine i glagoljice. »Obzor 1880. br. 100.« Dočim Fanariotski biskupi kod neujedinjenih Slavena ugušavaju staroslavjensku Lyturgiju. Radi toga jezika dva brata Miladinova prvo se utamniciše u Carigradu, i poslie kako biše uz posriedovanje poklisara austrijskog oslobodjeni, budu otrovani. Okružnica plemenitog srca biskupa djakovačkog god. 1882. 14. velj. str. 31.—32.

[29]) U dobi cara Sigismunda, dne 25. lipnja 1412., prigodom tjelova brašančeva), sakupiše se na pozdrav kralja mnogi vojvode i velikaši u Budimu, te je na zabavu izvedena vojnička igra, u kojoj su učestvovali i Bošnjaci, koji su sa svojim kraljem Tvrdkom u goste pozvani,

---

α) Relation über die Festungen längst der Drau, Ratscha, Brod, Gradiska. Von Dr. Const. Edlen v. Böhm. 1747. Haus-, Hof- und Staats-Archiv. Wien.

β) 1755. 5. srp. Acta Illyr.

naime dražja cielost grada, nego li poraz cieloga doma. Slaven neviče, da žrtvuje imovinu i život za slavu svoga vladara, već ide kamo ga vladar šalje, α) te voli do zadnjega čovjeka poginuti, nego li barjak svoj ostaviti.

Ako je vladaoc sklopio mir, on se nadležnim svojim vlastim pokorava, te još i jaram militarije preko 200 godinah tužan, ali vieran nosi. On se nehvali, da je neumorno radin, ali kad izidje na posao, neće biti Niemca, koji mu râd nebi pohvalio. I neima bogatom Niemcu milijega sluge, no što je Slaven.

Ako se povede za nauci, on nastoji, da ako nije prvi, a ono barem da bude vazda medju prvimi. On od kako se je očistio bio od patarenstva, bio je samo šizmom razdieljen, ali se je s nabožnosti i jednostavnosti svoga ponašanja vazdà hvalio.

Imao ti je i ovaj katolik u velikom broju svagdje svojih svećenikah, biskupah, fratrovah i učiteljah, i onaj Srbin svojih sveštenikah i kaludjerah, sve do prve polovice 19. vieka, kako nam to dokazuju imenici samostana subotičkog, bajskog, bačkog i nadbiskupije kaločko-bačke. A sada da se u katolikah nesmiluju Magjari i Niemci, te nenauče naš milozvučni jezik, dakako da bi mnoge plovanije bez svećenika, i mnoge naške škole bez učitelja ostale. — Bunjevac netraži da bude popom, neide u fratrove i bježi od škole, a u Srbina prazne su kaludjerske celle, a za malo razriediti će se i svećenstvo.

o kojih piše Vindeck, da su to visoka uzrasta, u bitki vješti i hrabri vojnici β).

α) Katona: Histor. Critic. Tom. 39. pag. 332. Akoprem nije prijatelj Slavenom, ipak svjedoči, da su Hrvati vojevali s Niemci i Ugri u Francezkoj i Pruskoj.

β) Clariss Pray in Katona. Tom. V. pag. 112. 1412. Stirp. Mixt.

A u kućevnom i ručnom obrtu rukotvorju, ako nismo prvi, to se sjegurno nadmećemo s Romani, s kojih od vajkada izmiešani živimo. Ovo su morali priznati i Magjari u Peštanskoj lanjskoj izložbi, (žao nam je što se nije našao nijedan mladić u slavnoj Subotici, koji bi bio pohvalio umjetne ruke tamošnjih Bunjevakah), to se je posviedočilo i onom Zagrebačkom god. 1881. izložbom. To nam priznaje i učeni professor Dr. Krsnjavi u njegovom zanimljivom predavanju u ces. kralj. Austrijskom Muzeumu držanom. Po Vaterlandu 1881.

Ta naše djevojke, mlade, a i starke u svom rukotvorju nestide se ni jednog ženskog spola, ine narodnosti, budi im svim ovim slava, al' naša bunjevka, šokica, srbkinja i hrvatica umije i sebe ukrasiti, a i muža tako zaodjeti, da ti ga je milina viditi.

A zar su naši muževi manje umietni? oh ne! Ta oni znadu sve ono opraviti, što jedna poljodjelska obitelj trieba od drveta il' kamena, oni ume zidati kuću, iztesati gradju, i sve ono opraviti, što je za djeljanje polja nuždno. Oni ti su najvještiji i najpouzdaniji službenici, radnici, gdje ti je Bunjevac il' Šokac žetiocem bio, tamo za njim ostaje njiva kao umivena.

Tko nebi Subotčana il' Bajca rado imao na svom polju? Pisac.

Ako otci neprestali budu svoje sinove slati u niemačka i švicarska sveučilišta, iz kojih se dovaža kući ili praznina nevjerstva, ili kukolj nihilizma, koji već proviruje iz družtvena života Slavena ne samo onoga u Rusiji i onoga u Srbiji, već i ovoga u Ugarskoj po naočalih nazarenizma; — e, pak ako ovdje kongres i nadalje pošao bude, da svećenika i monaka stiska s pročelja družtvena života, i tamo smjesti tobož učitelja, — a onamo po Hrvatskoj, ako vladini zastupnici u zaštitu uzimali budu onakove učevne razprave, kakova je ona zloglasna Bojničićeva i osječke »Drave«, — pa za tim išlo bude u školah da se zatare put vjerskomu osvjedočenju po okuženu uzduhu indiferentizma, poput Hohenzollerna u Pruskoj: tada će nedvojbeno nadoći vrieme, da niti će katolik ni Srbin svoju vjeru poštivat, već će obojica zagrizti u ono berlinsko poganstvo, gdje djeca o Isusu manje znaju, nego li o Muhamedu. I tim će valjda biti dika Niemcu, a Hrvat i Srbin će se sriećnim smatrati, ako će mu sapierski posao obavljati onamo jadranskom i egejskom moru t. j. da opravlja cestu Niemcu, da što prije dospije do obala ovog i onog mora, kako mu to zemljovidi pokazuju, i tamo utvrdi na podlogi Slavena svoje gospodstvo.

Bila je već i u prvom dielu ovoga stoljeća gimnazija u Baji i Subotici, pa su i tamo i ovdje, pače i u Szegedinu, mnogi Bunjevci i Srbi, u tako zvane klasifikacije, i to mal' ne uvjek, medju odlikovane uvršteni bili. A sada jedva se koji nalazi u Baji i Somboru, dočim Subotica još po kojeg više dotiska do četvrtoga razreda, odkud dalje samo se po gdjekoji sin imućnijih roditelja iztisne, — ali malom iznimkom, pa se i ovaj što prije zastidi svojih otacah i dičnoga svoga poriekla. Ako bi svoje ime i zadržao, to ga nastoji oplemeniti i duhom i jezikom magjarskim. Zaoto upravo poglavari i nemisle, da medju gimnazijalne predmete (študije) uvrste slavenski jezik, osim one jedine gimnazije novosadske.

No Niemac je njeki posve drugi stvor. Na njega se mora osvrtati i sudija i vlada, i pop i fratar. Zaoto se njegov jezik u svakoj gimnaziji, i to još kako, predaje.

Kraj ovakovih okolnostih je uzaludno sve nastojanje, koje članovi srbskoga kongresa pokazuju, da steku učene glave za učitelje, jer će, profesori uvjeren sam, malo imati mladića u bogosloviji (theologiji), osobito ako članovi kongresa i nadalje u tom uztrajali budu: da popu od dvie haljine (reverende) jednu svuku, pa će uz sve škole prisiljen biti vladika, svetiti i zarediti za popa prvog, koji mu se za to predstavio bude, akoprem visoke nauke niti iz daleka pozdravio nije.

Čudo, dà, preveliko čudo, da kako ovdje i ondje sve crkve postaju prostranijimi, tako se sve većma napučuju krčme poslenikom i svetkovinom, te rastu brojem nazareni, u koje se upisuju Slaveni. Od Boga se odvraćaju i brzim korakom hrle k poganstvu, u kom je ništa vjere, a sijaset praznovjerja.

Prije je Slaven stalno stanovao na svom selištu, a gostom bio u gradu, u svom domu, koji su starci i starice čuvale. Još i onaj, koji je imao kod suda ili uprave službu, jedva je dočekao da obavi pisarničke poslove, pa je pohitio na svoje selište, da se što prije čistoga zraka naužije. A danas je riedko naći takova, koji bi osobno vodio svoje gospodarstvo, već je mnogo poljodjelacah, koji mladi i puni snage, izdaju svoja zemljišta u zakup ili na polak, te otišav u grad, sebi teret neradinosti naprte, gdje dosadom i čamom mučeni, polaze krčme i gostione, te priviknuv se kartam i proždrlosti, u kratko vrieme razspu sve ono, što su im stari za dugo vremena sakupljali. Niti ima više glavnoga grieha, u kom nebi Slaven do ramenah gazio, te se iz jednog u drugi prevaljivao.

Za primjer se iznašala po svietu nevinost te duševna i tvarna čistoća Slavena, a sada se porugom upire rukom u slavenska sela, kao ciela onom grdnom bolešću okužena, u starcu, mužu, momku i djetetu.

Za primjer se izdavala slavenska rodbinska sveza i ljubav, gdje su rodbinske grane i preko pol vieka u zajednici živile, a danas netrpi sin otca, snaha svekrvu, već se dieli jedinac, kidaju na komade braća, pa ti se donjekle kicoše po gradu kao bezposlice, dok se u proždrlosti neudave, i propale obitelji zamataju u pokrov pukoga siromaštva, kakova valjda nikada nećeš naći u Niemca i Magjara.

Jedno je, što je od prastarih zaostalo, mržnja naime, zloba i čudno njeko veselje, kada vidi u pogibelji brata, a još čudnija žalost, kada ga opazi da se uzdiže.

Bože moj! gdje je taj Hrvat, Bunjevac, Šokac i Srbin, koji bi se tomu čudio, ako bi opazio, da ga kudi Niemac, da ga prezire Magjar? Zar nije prirodjeno, onomu se čovjeku klanjati, koji se snagom svojom uzdiže? Čast i poštenje se iznaša onomu, u kom štujemo moć i silu duševnu ili tvarnu; a gdje ove nenalazim, tamo šaljem sažaljenje, ali ukidam drugovanje.

Tko bi dakle nas poštivao, kada mi sami sebe preziremo, pa što je pogrdna, jedan na drugog tovarimo? Tko bi se u nas uzdao, kada mi jedan drugomu povjerenje uzkraćujemo?

Ovakovu stanju Slavena nemože se nitko drugi radovati, nego najogorčeniji njegov zlotvor. On nas dakle neće svjetovati i opominjati, da nastojimo ovo ukloniti i truditi se povoljnije opraviti.

No ako je nami ovo dobro, onda vas molim, uzmite ovu moju knjigu, i poslie, kako ste ju pročitali, bacite ju u peć da izgori, i neostaje za potomke žalostnim spomenikom jadikovanja katoličkog jednog svećenika, koji da umije, odpjevao bi s Jeremijom žalostinku nad ovakovim stanjem Slavena.

Ako nam pako ovo stanje negodi, ako ćutimo, da bi nješto i drugog trebalo našemu duhu i srcu, onda se udarajmo u prsa za zajedničke griehe, koje smo jedan napram drugomu učinili, te svi, svi nastojmo iznaći onu stazu, koja će nas izbaviti propasti i uvesti u mjesto obćega spasenja.

Uzkliknimo kao njekoč Židovi poslie prve u Jerusolimu držane propovjedi sv. Petra: »Što da činimo, braćo!?« A svećenici neka odgovaraju: »Odrecite se razkolničtva!« Odbacite kućne kumire, koje sad tamjanom sebičnosti kadite, te im se klanjate pod imenom Hrvata, Srbina, Bunjevca, Šokca, Dalmatinca, Slavonca, Hercegovca, Bošnjaka, Crnogorca i Bugara! Ostaj vam ovo samo imenom, ali se ujedinjujte pod jednom glavom rimskoga sv. otca jednim imenom katoličke crkve, i jednim prezimenom slavena.

§ 22.

Govorili vodje ovdje i ondje što im drago, al' ostaje istinom: da po Magjara neima drugdje spasa, već u ozbilnoj ravnopravnosti svih narodnosti ugarskih, a po nas jugoslavene jedino u uniji (sjedinjenju vierskom).

No, ovo ako dodje do uha rodjena Magjara, taj će se odmah latiti sablje, da obrani svoju domovinu od panslavizma, koji mu se svakim trenutkom prikazuje kao ona aždaja, koja u svakom času proždire narode.

A što će Srbin činiti? On će siegurno deset puta se prekrstiti šapčuć: »Bože, sahrani!« Ta prošlo je već više stoljećah, od kako mu se rimski otac predstavlja kao čovjek, komu bi ruke i noge trebalo svezati da se nemiče; jer kud god se okrene, tamo sve pogazi, i kamo god se maša, tamo sve ruši. Ali uz to bi mu još trebalo i jezik iztrgnuti; jer dok god se ovaj miče, nema sviet mira, budué da sve uzruja i uzbuni.

Ali, molim te, Magjaru! Ne, ne, za Boga, netrzaj sablje, jer ćeš osakatiti svoga najstarijega, najvjernijega i najpouzdanijega prijatelja! Zar ti nije dosta za osamstogodišnjeg drugovanja dokazao da Slaven ne ruši kraljevine, ne podjarmljuje narode? On svakomu bratsku ruku pruža, i samo one neprijatelje junački odbija, koji ga napadaju, u živcu duše vriedjaju, i koji hoće da mu životnu žilu podsiecaju. Vjeruj mi, da ovaj Slaven, koji se s tobom od pamtivieka

srodio, nikada neće poželiti ni Rusa, ni Turčina, ni Niemca, ni Franceza, ni Engleza, samo mu nenasrći na život; jer u njem nećeš naći kukavicu, već hrabra junaka, koga nije mogao srušit, sgazit i utamanit ni Rimljanin, ni Hun, ni Avar. On netraži povlastice, on neište za sebe posebne krajeve i granice. On rado sjeda s tobom zajedno za jedan te isti stol, te okolo jedne te iste zdjele, pak ti prepušća pročelje u ovoj domovini, koja se izključivo pod tvojim imenom i jezikom upravlja, sudi i u nauci poučava. Samo te moli, da mu se nedodirneš života, jer onda je lav. Nemoj želiti od njega da pogazi ono, čim ga je Bog nadario i nakitio! Ne želi, da u slavu tvoje narodnosti, svoju vlastitu potlači, pogazi! Vjeruj, da onaj ništa na svietu neštuje, koji je kadar što mu je najdražje na svietu, svoju rodjenu naime mater pogaziti! Tko nemilosrdno staje na svoju majku, da se tobož uzpinje: zar misliš da i tebe neće pogaziti, ako mu staješ na put, samo ako mu se prilika desi?

Podajmo zaoto svakomu svoje! Nemojmo misliti, da je naš život samo donle sieguran, dok je naš susjed ili brat mrtav! Ovo je krivo, i nepravedno mnienje. Živ živoga čuva, dočim nas mrtvac neće nikada obraniti, niti pomoćnicu nam ruku pružiti.

Ako nebi dosta bilo Magjaru za sačuvanje njegove narodnosti državnost, koja ima diplomatični, gradjanski i družtveni izraz u tom, što se upravlja sudi, zakoni sastavljaju, i na skupštinah viećaju magjarski, a u većih školah svi nauci samo i jedino u magjarskom jeziku predaju, dočim se drugi narodni jezici samo u njihovoj technologiji naučaju: onda neka sam Magjar razmišlja i razsudjuje o tom, da li bi takav narod bio vriedan, da živi u svietu život državni, kada bi njegov život uz ovakove povlastice i probitke, još i one žrtve zaiskao, da se naime sve druge narodnosti utamane?

Ako svakomu svoje slobodno ostavljate da uživa, onda ste osjegurali sebi, bratu i prijatelju obstanak, pa ćete naći još i takova, koji će vam za volju sama sebe zatajati, i tim se ponositi, da je rodjenim Magjarom. Ako se pako s onimi povlasticami nećete da zadovoljavate, onda odajete, da neimate shvaćanja i pojma mudrosti državničke; onda dirate u prirodne zakone; onda narušavate prirodna prava, a o tom je već davno rečeno, da taj nenalazi uspjeha, jerbo svatko zna za onu rieč: »Naturam expellas furca tamen usque recurret.[α] Što dikla navikla od tog se neodvikla. Ako pako svakomu svoje rado priznajete, onda neće samo to biti, da vam tko postaje viernim, već ćete imati sina, koji domovinu, mater svoju, u dnu srca

α) Horac: Epist. Lib. I. Epis. 10.

ljubi, te ju cjeluje ne kao maćuhu, već kano rodjenu svoju majku. Pa ćete u njemu naći junaka, koji će veselo ići u smrt, da domovinu svoju krvlju obrani.

A tko god uzima od mene ono, što je moje vlastito, taj bio on zakon, bio kralj, bio ministar, zakonotvorac, ravnatelj ili sudija, meni se srcem i dušom kao otčuh ukazuje, te me u mom vlastitom čini tudjim, i njekim načinom od moga odtudjuje, a iz svojega izgoni.

Ako svakomu svoje u granicah zakonitosti ostavljate, onda ste si srca osvojili i predobili, da u nje neulazi nikakova želja za Rusom, Niemcem, Englezom, ili Francezom, jer svaki ćuti, da mu je najljepša, najbolja i najpravednija vlastita domovina. — Nemojte činiti ni vi, da on ovu smatra tudjom, te budite siegurni, da će onoga kamenom napadati, tko bi se usudio nagovarati ga, da od nje odvraća svoje srce, i ovo obraća Rusu ili ma komu drugomu.

Slaven se je tuj rodio, tuj je stoljeća krv svoju prolievao, i tko mu ovo poriče, taj mu je najveći zlotvor, taj mu život napada. On za drugo nebo nezna, već za ono, koje mu se s ove zemlje pokazuje. Svatko, tko mu srce od ove odvraća, poriče mu pravo na njegovu domovinu, i potvara na njega grieh izdajstva, od kojega se grusti srce svakoga Slavena, viernošću prama svomu vladaru proslavljena.

A što će onaj Slaven činiti, koji stoji izvan granicah naše domovine? O tom si netarimo glave, niti se povadjajmo za svakojakimi mnienji, već držimo se onoga, što je svakomu čovjeku naravno. Ako nediram u imovinska i osobna prava moga susjeda, ako mu nenanašam štetu, da sebe obogatim, već pravedno razpravljam s nijm sve zajedničke poslove, onda sam sebi napravio pouzdana prijatelja, a drugčije, t. j. u protivnu smislu, uzbudio neprijatelja.

Tko zna, što u gradjanskom i državnom životu vriedi poljodjelstvo, zanat, obrt i trgovina, taj neće dirati u svojega susjeda dok god neopazi, da mu ovaj podsieca žile mà kojem od ovih, s kojimi se narodni i državni život uzdržaje. Svejedno, mà se oni kako medju sobom sastajali ili razstajali, samo o meni zavisi, ako moćju razpolažem, da si u njimi stečem prijatelje ili neprijatelje.

A tebe Srbina jedne krvi, jednoga jezika brata molim, nemoj jerovati, da je ono pravo, što će uvjek ostajati krivim. Čudno je što e sgadja po svietu, ali je ipak istina da se dogadja. Znamo, da je ilo vremena, kada je Francez svimi silami pomagao kalvinu, da tuče u glavu Austriju, premako se je dičio, da je najrevnijim kaolikom. Englez još i danas tamo i ovamo po svietu paradu čini fansgomorijam poganstva, dočim se po svietu hvali, da je izvrstan

kršćanin. Ovako se ljudi a i narodi ponašaju prama Slavenu, te mu hvale šizmu i predstavljaju je kao jedino sredstvo blaženstva državnoga, sredstvo za sačuvanje samostalnosti i nezavisnosti u Crnogorcu, Bošnjaku, Hercegovcu, Srbinu i Bugarinu.

Al' takovim nevjerujmo, jer ovi traže samo svoju slavu i svoju budućnost, krivo držeć, da je i njihovo napriedovanje u tom zajamčeno, ako Slaven u šizmi ostane. To baš i samomu Rusu[α] vazda predstavlja Luteran i Kalvin — Niemac.[30]) Ali nevjerujmo mu, jer

[30]) Tako zavedeni srbski popovi posluživaju luterane, kada ovi dne 30. svibnja 1747. počimaju vjersku službu u Novomsadu.[β] A preosvešteni Sava Kosanović, mitropolit Sarajevski, pokopava sam osobeno, po najsvečanijim iztočnim obredu, umrlu suprugu Dr. Zocha, premako protestankinju,[γ] kao u nas tako i kod iztočnjaka nije mitropolit gospodar, već samo izvršitelj svetih kanona, a ovi naredjuju različit pogreb za one, koji u životu našoj vjeri prosvieduju. A Rusi već od davna idu u strane zemlje da si uče višje gradjanske i crkvene nauke; ali si riedko kojega od njih zatekao u katoličkom sveučilištu, dočim im se broj na stotine proteže u luteranskih i kalvinskih. Tamo se je učio i glasoviti patriarcha G. Fillaret, pak upiv rationalizam, taj po svojih knjigah ulio u rusko svećenstvo, koje sada izdašnim načinom daje u red Nihilistah prve svoje gojence i sinove.

A kamo su slali naši mogućniji Srbi svoje sinove? Oni su išli u Heidelberg i Lipsko, a malo imućniji u Sárošpatak i Kečkemet. Tim su iz svih silah nastojali, onaj krasan cviet Slave u šizmi zaostalih Slavenah, jedinstvo naime i ljubav za svoju vjeru odtrgnuti, i zasadit mjesto ovoga u vrt svoje vjere genfsku i zürižku nevjernost, želeć privesti narod u dublji ponor no što je onaj, što su ga u 16. vieku medju se postavili zapadnjaci u protestantizmu. Jerbo se nihilističke Ruskinje poučavaju u Brnu i Zürichu, tamo je i zloglašena Vera svoje utočište našla.

Narav me je na to vodila, te ljubiv svoj rod pod svakom podnebju, i u svakoj sliedbi kršćanske viere, nisam ikada propustio prigodu, a da nebi prigledao srbske crkve i manastire; pa sam se dao poučavati o njihovih običaji. Bio sam po Ugarskoj a baš i u priestolnicam Budimu, Pešti i Beču, Slavoniji, Hrvatskoj, Trstu, Dalmaciji i Bosni. Pa držim, da se od istine neću nadaleko odstraniti, ako ću reći: da su kod njih odličnije svete haljine knjige, te ikone malne svagdje iz Moskve došle.

Te su dielom u dar poklonjene, dielom pak bogatijih pravoslavnih novcem na oltar božji dragovoljno prinešenim u Moskvi na-

---

α) Koji kao takav, da nije u najtjesnije rodstvo stupio, sa presjajnim carskim vladajućim Domom u Berlinu, barem je moja tvrda vjera: da se Rus, nikad nebi natoliko ogriešio o katolicismu, i u stope prvih progonitelja rimskih zabasao. To progonstvo ne leži u naravi Slavena. Pisac.

β) Bački županije Arkiv.

γ) Sarajevski list br. 38. god. 1882.

tko god stavlja tvrdnje na laž, taj baš i bez samosviesti o našoj propasti radi. Pogledajmo vedrim okom, koje nije pomutila u mržnju i zlobu uvaljana strast, na šizmu, razkolničtvo, za da se obaviestimo, što je to, pa će nam se polagano razčistiti pred očima, te ćemo uvidjeti, da ono nije drugo, već pobuna proti zakonitoj vlasti. To nije drugo, već uvriedjena oholost, koja se zato iznevjerava pravdi i zakonitoj vlasti, da uzmogne većom silom nad drugimi gospodovati. Razmišljajmo, što je to šizma, razkolničtvo? Nije li to razcjepljivanje, razjedinjenje? A nije li svako razjedinjenje pravo oslabljenje? Nisu li već i tim u glavu ubili Slavena, kada su ga zakonom o sabiranju vojničtva natierali, da dieli prije vremena svoju družinu? Pa što je nahudilo Slavenu u obitelji, kada se neprirodnim putem dieli, kako da nebi diralo u živac njegov, kada ga u onom što je najsvetije, što prodire u pojedine osobe sve misli i ćućenja, čim se uzdržaje i hrani družina, obćina, domovina, nagovaraju, da se dieli. — Ta onda se brat od brata odtudji; a kada nisu u vjeri sjedinjeni, onda je tlapnja, da bi se u domovini mišlju i osjećaji ujedinjivali.

Nemojmo se dati varati: brat brata će trpiti, ako je s njim u vjeri razdieljen, ali srdačno neće nikada jedan drugoga susretati. I tim se nedajmo zavarati, da ćemo se indiferentizmom, duševnim nehajstvom, koga nastoje u nas useliti, svaki od svoje vjere odieliti,

ručene krojene, slikane, zlatom i srebrom okovane i dragim kamenjem izkitjene. Velika je u njih marljivost za kuću božju. Pak ako im je ova u štilu umjetnom zidana, ako je u zlato i srebro zavijena; to je ona svakog pravoslavnog prva dika, koju mu na čelu možeš opaziti. Te ih za ovo, ako te nije sliepa mržnja stranputicom zavela, moraš srdačno pohvaliti. Da li je dakle čudo, ako se pravoslavan rado okreće Moskvi, kada mu ondud pružaju ruku darom obilujuću. Radi čega mudar nikad neće ukoriti pravoslavna, već će u njemu harnost a u Rusu razboritost pozdravljati.

Al' da se onaj novac, koji se na skupe haljine i knjige i zlatom trepteće ikone vrlo pohvalno troši, baš onamo u Moskvu šalje, toga pravednost, ni jedan mudar, ako će se ma ikojim načelom u svom razsudjivanju ravnati, bilo to gradjanskim il' religioznim, neće uviditi moći. Jerbo, ako pravoslavni nebi htjeli druge vjere umjetniku tvovati novce na svetu odluku namienjene. Zar u cielom obsegu ustro-Ugarske nebi se našao ni jedan umjetnik pravoslavne sliedbe, oji bi umio, ako ne bolje, a ono sigurno tako skrojit haljine, uvezat njige, naslikat ikone i te u okvire najskuplje uviti, kao i onaj u oskvi. Pa bi one mnoge tisuće, koje se iznašaju, ostale na ublaženje šinca pravoslavna u granicah Austro-Ugarske. A i mnogom sumninju vrelo začepile. A negdje i krivim osjećajem klice utamanile.

i na garištu vlastite vjere, jedan i drugi medjusobno bratski se zagrliti.

Nedajmo se ovim varati, jer ovakovo rukovanje svagdje je samo donle trajalo, dok se nije vrč (bokal, pehar) vina izpio, i iz djele jestvina pojiela. U kom vidi mà tko slabost, toga neće u veliko poštivati, mà on koliko imao inače vrlinah, jer u pogibelji nemože, da se nanj oslanja. A što god je razdieljeno, to je slabo. Da Jugoslaven rimo-katolik kao i onaj iztočnjak, mogu svaki o svom trošku životariti, te da i jedan i drugi ima snage i u sebi i po sebi, pa da i jedan i drugi nastoji iz svih silah napriedovati, to nitko neće tajiti, koji pogleda u dnevnik razvitka Hrvatah, Srbah i Bugarah; ali da bi više bilo krieposti i tvarne i duševne i ćudoredne, kad medju njimi nebi stajala šizma, već bi se grlili pod jednim krovom jedine svete majke crkve rimo-katoličke, nedvojim, da ovo nebi morao svatko priznati.

Svaki dakle Slaven, komu nije srce ozliedjeno gorčinom žuči mržnje, taj će poželiti ujedinjenje. Svakom Slavenu mora da probije glavom misao, da se blagostanje širi i tvori ujedinjenjem, a razdjeljenjem krnji i uništuje. Razmišljajmo dakle o sjedinjenju, i počmimo razgledati, gdje i u čemu da se sjedinjujemo. Nu o tom su već mnogi razbijali mudre svoje glave. Na tom poslu nalazio si neumorna Engleza, koji se danju i noćju trsi, da iznadje, kako bi se sjedinio, a da nebi jedinu glavu priznao. Skoro se pomalja u tom pravcu i Rus, te pozivlje učene Niemce u naumljeni ekumenski ruski sinod.

Da, da, braćo! to je već stara historija, da si ljudi pokušavaju sastavljati haljinu, s kojom bi se mogli svi zakriliti, ali tako, da iz iste neproviruje nikakova glava.

Molim dragoga brata Srbina, dakle svakoga pravoslavnoga, bio on inače Bugar, Crnogorac, Bošnjak, Hercegovac, Dalmatinac ili Hrvat, da stane uz svoju šizmu, te ju bistrim okom razmatra, razudjuje i vidi, da li se šizma slaže s Isusom, koji je jedinstvo donieo na ovaj sviet, i tu utemeljio u svetom Petru, kao u nepomičnoj stieni. Ovo ostaje vječitom istinom, ma što drugo mislio i govorio, drugčije ljubeznog i krasnog duha pravoslavni episkop Gerasim. [α]

Jedan je Isus, mora dakle da bude i jedna crkva po njemu i u njemu osnovana i utemeljena. (Kako to divnim perom crta neumrli sin Slave majke, Josip Juraj Štrossmajer u svom pastirskom

α) Okružnica episkopa grčko-iztočne crkve uskrsnja g. 1881.

listu od god. 1881.[α]) Tko ovu razkida, razdjeljuje, taj razdvaja Isusa. A budué da je on uvjek jedini te isti, to je naravno, da svaki koji njega dieli, ukida snagu i moć njegovu djelovanju. Gdje dvojica rade na jednu svrhu, tamo je očevidni napredak, a gdje dvojica na posebne svrhe svaki o sebi rade, mora da bude za svakoga manje uspjeha i manje moći, manje uspjeha na obćem polju usavršivanja osobe, zadruge, obćine i države.

Kada je Isus Krst u Petru utemeljio, zasnovao jedinstvo, ovo od njegove osobe nitko neka se neusudjuje odkidati, jerbo će ga Bog pokarati. A budué da Petar nije u Carigradu već baš u Rimu djelovao, i položio krunu svoga apoštolstva na žrtvenik mučeničtva: to jedinstvo nemože nitko od Rima odnieti, jer će se svakoga stoljeća nalaziti mudri Rossin, koji će izkapati starine iz katakombah, te iznašati podatke za rimskog, i to u vlasti pravoga Petra.

Pa ako je tomu tako, onda priznati moramo, da je u rimskom papi, kao Petrovu zakonitu nasliedniku — ono gnjezdo, u kom se radja pridržaje, kriepi i tvori jedinstvo. Drugoga imena neima na svietu, u kom bi se moglo pokazivati jedinstvo. Drugoga mjesta neima na svietu, u kom bi se kao u prirodnu, namješćalo jedinstvo. Ovo je Rim, jedini kao ime, jedini kao mjesto. Učinimo dakle korak i pružajmo bratinsku ruku na vječno ujedinjenje!

Ta ako ju uztežemo u sviesti ovoga osvjedočenja, onda krivo činimo sebi i Bogu: krivo činimo sebi, jer šizma, kako nije imala, tako neće ni u buduće imati života. Jest, jest, ona živi, ali poput one mumije egipatske, ima oblik, ali neima duha; a gdje nije života, tamo neće biti ni radosti.

Mi katolici pružajmo prvi bratsku ruku i recimo, da neželimo nikakove žrtve.[31]) Ta jedni ćemo biti odmah u vjeri, ako se u jednoj

[31]) Da u ono doba sedamnajestoga vieka, kada je centralizam zavladao, nisu zabašurivali tragove dobrotvornom apoštolskom djelovanju Ćirila i Metodia po Hrvatskoj i Dalmaciji. Kada su glagoljsko bogoslužje ugušavali u latinštini, sjegurno je: da bi se stazom one, više pravoslavnih povratili katolicizmu, no po svi oni napori za uniju izvedeni; kao što mnije izkušani Ivan Kukuljević Sakcinski, a i umjetan poviestničar Tade Smičiklas.

[α]) A u onoj plemenitoj okružnici tekuće godine 4. velj. izdanoj istine, o kojih misle iztočnjaci da nas razdvajaju, u taku svietlost stavlja: da bi o svakom onom, tko istima nebi htjeo srce svoje otvoriti, morali pomisliti, da se na takom izpunjava, što reče prorok Jeremija Judi: koji imate oči a nevidite, koji imate uši a ne čujete. Jerem. 5. 21.

glavi sjedinimo, jerbo tvrdo držim, da neima na svietu Srbina, koji bi vjerovao u sveto Trojstvo, a nebi htieo vjerovati, da Duh sveti jednako proizlazi iz Otca i Sina Boga. Ako tko priznaje slabost pre-

Tušta sam o tom razmišljavao: kako se je mogao useliti u nas u ono staro vrieme Patarenizam, a u novije Nazarenizam. No od kako sam putovao po Dalmaciji i Bosni pa katoličke crkvene običaje tamo razmatrao, neću da kažem, da mi je pred očima svanulo, jer ovo bi do praga neistinosti doprlo; premda uviek više potoka sudjeluju, da se ostvari jedna rieka. Al' ipak moram očitovati: da se neka svjetlost u mom umu pomolila. Revni su naši fratri, pa su u Dalmaciji i Bosni neuvele vience silnih zaslugah po katoličku vieru stekli. Al' nikad neznam opravdat, zašto su u službi božjoj sve polatinili. Pjeva se sveta misa, pa ti jedan meštar kako to već naši kažu, i koji djak odgovaraju svećeniku, i za svakim poglavjem svete mise, u knjigi misalnoj zadržavajuće se pjesme u latinskom jeziku poje. A puk, taj religiozan puk, kog u njegovoj krotkoj nabožnosti, samo smetaju oni, koji glasno lemozinu, sad za crkvu, sad za svećenika, sad opet za mrtve sabiraju.*a*) Kao izključen iz službe božje stoji, te riedko po gdjekoji iz molitvenika, više njih iz patrica mole, a brojna većina puka samo šuteć, mučeć i valjda dobro misleć, stoji il' kleči.

Indi kada su nadošli Nazareni, i otvorivši sveto pismo, začeli narodnim jezikom Boga slaviti, ako su mnogog Dalmatinca, Hercegovca, Bosnjaka i Srbinca zamamili, to se nemožem, da i nadalje čudim. Istina da se već valjda od davna evangjelje sveto odpjevava narodnim jezikom, kao što je to i u nas kod fratara u Baji, Baču i Mohaču bivalo, što ako su kasnije dotični latinskim jezikom izminuli. Neka nemisle, da su nabožnost u fratru a i vjernom uzpalili.

Hvale je vriedno što su u onih pokrajinah, a i u Slavoniji danas tvori; da se vjerovanje naški odpjeva, a večernje slavski vrši. Al' onamo u Dalmaciji i Bosni kad vidimo da neimaju u crkvi orgula, da neimaju u puku bogoljubnih pjesama, koje narod kod nas onako slavno pjeva pod svetom službom božjom, pak ovako sa žrtvujućim svećenikom u neprekidnoj svezi u nabožnom tvorenju obstoji; onda i proti volje moram izreći: da onamo mnogo gubi ljepote naše bogoslavlje, kojom se ovdje zanosi, da se grli sa svojim bližnjim, s kojim u jedno grlo pjeva, i uznosi, da se ljubi s Bogom, kom se iz sveg srca, iz sve duše, iz svih silah i pameti klanja i riečom i glasom. I ovo je, što bi uzbudjivalo pravoslavnog, da zagleda u crkvu, u kojoj tako krasno u slavu svemoćnog sviraju orgule i pjevaju vierni.

---

a) Izgubivši iz pred očijuh ono, što reče sv. Pava I. Kor. 16. 1. 2. A za milostinju svetima, kao što uredih po crkvama galatijskim onako i vi činite. Svaki prvi dan nedjelje neka svaki od vas ostavlja kod sebe, i skuplja koliko može, da nebivaju zbiranja kad dodjem. No al' pri ovakovom prizoru valja se tješit, da i Francezi tako čine, samo što mjesto govora, kapu u koju sabiraju, potresaju, da se zvuka i na dalje čuje. Pisac.

veliku, koja vlada u čovječanstvu, i nesmije ni na jedan čas tajiti pravednost al' niti milosrdje božje: onda nije slobodno vjerovati, da bi na svietu biti moglo Srbina, koji nebi rado, ali i željno povjerovao, da medju nebom i paklom mora da ima purgatoriuma (očistilišta), kao što ima izmedju bolesti i smrti blagotvorne ljekarije. A što je drugo u čem se razlikujemo? U jeziku u načinu bogoštovja: to vam katolik veoma rado ostavlja, da si zadržite vaš jezik, vaš obred vaše navade i običaje u bogoštovju, te ovo neka i u buduće vrši u njedrih svete majke crkve oženjeni svećenik. A sve ono drugo što pred sviet iznaša presvietli vladika Živanović u svojoj besjedi duhovskoj, nije drugo no grdna nakaza iz samih potvaranja sastavljena.[32])

Dakle zašto da se neujedinimo? Što nam stoji na putu? Ako ćemo ob ovom stoputa razglabati, nikada nećemo naići na drugi uzrok, no jedino na slabost ljudsku, koja sad stidom, sad ohološću veže čovjeka uz grieh, samo da nedodje i neprosja svjetlost pravde.

Ali možda ćeš, Srbine, reći, koji je uzrok, da se ja baš krećem i idem k Rimu? zašto da se na kom drugom neutralnom mjestu i novom imenu ne sastanemo?

Oj, ne. Ne govori ovako, dragi brate! Jer neima na svietu drugoga imena osim sv. Petra, te neima niti drugoga mjesta osim Rima, buduć da je ovo sv. Petar sielom jedinstva označio, gdje se već u davnoj davnini slavila i svetila njegova stolica, kako nam o tom u oči

Dakle vi revni fratri i svećenici podajte crkvi orgule,[α]) a puku molitvenike, pjesmarice i patrice.

[32]) Da ovo svakom čovieku postane vidnim, kanio sam okružnicu svetog otca rim. pape, o ss. Ćirilu i Metodiju svietu kršćanskom namienjenu, kao i onu krasnu, o tom predmetu po veleučenom biskupu djakovačkom izdanu, ovdje objelodaniti.

Al' poklem su sve te stvari već u vassionskih sabori Lionskom i Fierintinskom i po sami Grci za potvore priznane. To sam od moje nakane tim lakše odustao: buduć da je medjutim predmet tičući se tobožnjh zaprieka unije, po knjizi dalmatinskog popa učena gospodina Antuna Franki[β]) i najnovije po okružnici uzvišenog duha biskupa Strossmaeyra, u svietlost sunčanu postavljen bio.[γ])

[α]) Velečastni fratri će mi u kojem manastiru hrvatskom il' ugarskom naučiti svirati u orgulje, pa će ovu umjetnost za desetak godinah po svoj Dalmaciji, Hercegovini i Bosni, razprostraniti, da zaori sveta pjesma po svih njihovih crkva, pa se razveseli srce onog dobrog Slavena, u kom nije izginula, pjesma tako naravna Slavenu, već samo zamuknula, sbog preduga okrutna sužanstva.

[β]) Dvie poslanice dvijuh pravoslavnih episkopa u Dalmaciji razpravio Anton Franki. Zadar. 1880.

[γ]) Glasnik bisk. Djakovačke god. 1882. br. 3.

zablištaju sv. katakombe rimske. Pa se tamo od prvog stoljeća jedinost u svih vjerskih stvarih tražila, odonud svakiput izlazila i po svietu razlievala.

Svakî narod, ako se je krstom okrstio, to je u krilo vjere kršćanske rimo-katoličke unišao; a koji se je od Rima odciepio, taj je odmah u šizmu, razkolničtvo upao. Počam od prvih ljetah sve do danas, što se god u vjerskom polju ponovi, to onda tek cvate i plod donaša, ako se u zemlju rimske jedinstvenosti usije, usadi, na toliko, da čim se od Rima odkine, odmah se medju sobom dieli i kida. Osnaži li se i omoći li se koji narod u obsegu šizme carigradske, taj se prvi odjeljuje od Carigrada, te nam ovim načinom pred cielim svietom odaje: da u tobožnjoj carigradskoj jedinstvenosti nemože da razvija i uzdržaje svoju snagu.

Neima u meni ni iskre zlobe ni mržnje. U mom srdcu vlada ljubav napram narodu, te bih rad bio svaku rieč u med zamakati, da svakom mom bratu usta osladim. Zaoto molim, razmišljajmo, da li je moguće katoliku poći onamo u Carigrad, kad od njega odbjegoše i svi oni, koji se s njime od Rima odkidoše. Eno vam Romanah, Grkah, Bugarah i Srbah, a da nespominjem Rusa. U šizmi neima po naravi drugo, već samo vazda i uvjek razkolenje. Te kao što se je Carigrad odkinuo od Rima i narav šizme ponieo: tako se vazda moraju puci od njega odkidati, dok ga svi na cjedilu neostave. Pa će se onda podpuno izpuniti što rekosmo, da u šizmi neima života kršćanstva. Jer što god je bilo svagdje na svietu već prije Isusova poroda, to mora da bude i u buduće u kršćanstvu, dà, tamo, gdje neima vjera obćeg biljega karaktera, već tako zvana nacionalna, narodna: tamo nije moguće da bi mogao drugi biti vrhovni Pontifex, nego li kralj ili car. To vam pred oči stavlja Ninive, Babilon, Atena, Lacedemon, Rim. — Pa kako da bude drugčije u Ateni, Biogradu u Sofiji, u Bukarestu, u Sarajevu, u Cetinju, u Petrogradu? Ime će nositi kao njekoč u Židovah, ali ključem sv. Petra vladati će Aleksander, Milan, Skender, Gjorgje itd., pa će donjekle i prodihavati duh kršćanski, ali buduć da nije obćega ognjišta, odkud bi se podhranjivao, to on mora izginuti i ustupiti mjesto stranomu, koji može nositi mà kako liepo ime, a i zaodievati se u sjajno tielo, nu ipak neće biti kršćanskim, ostati će kora, ali će bitnost kršćanstva izčeznuti.

Ovo leži u naravi ljudskoj; pa kao što se to poradjalo u starini tako mora da se obnavlja i u kršćanstvu, buduć da ono obećanje Isusovo: »S vami ću biti do skončanja svieta«, — može i mora se samo

na jednom mjestu, i u jednom ognjištu kršćanskog jedinstva izpunjavati.

Život i sloboda kršćanstva zavijena stoji u jedinstvu i svaki koji se od te odjeljuje, u grob polaže svoju vjersku slobodu.

E, pa kada već mi nemožemo ići u Carigrad, odakle i vi odbjegoste: zašto da nedolazite k Rimu? Ta ako bi vam zlo bilo u Rimu, što nam vjerovati nije moguće, ostalo bi vam u vlasti i od volje, u svako se doba povratiti još u žalostniju šizmu.

Molimo se od svih strana Bogu, da se pod okriljem blažene djevice Marije, koja nam je zajedničkom preostala, — svim mučenikom, koji su nam od vremena jedinstva u baštinu i zapadnu i iztočnu ostali, da se utječu Isusu-Krstu, nevidjenoj glavi jedinstva da nam oči pameti razbistri, i što je leda u jednom i u drugom srcu, raztopi, zada uvidivši krivo stanje, poželimo, u jednoj jedinoj majci crkvi sjediniti se. Oj, to bi slava bila, koja bi vas sviet probila i napunila dikom Slavena! Ovo je ona slava, koju je ovjekovječiti htieo dični sin majke Slave, uzoriti biskup djakovački u onoj slici, koju mu je Salgetti naslikao, a on duhom jedinstva nadahnuo. Od ovog jedinstva neka nas neuzteže slabost one glave, koju priznajemo za Isusova namjestnika. Ta da nas Isus spasi, ni za svoga namjestnika nije mogao ostaviti drugoga, van slaba čovjeka, koji dok je god takav, neće moći izbjeći svakoj mani i pogrieški; jer kada bi drugčije bilo, tada on nebi bio čovjekom već Bogom.

Ali uz te mane nikada neće prestati biti dostojnom glavom crkve, rimskim otcem, kako ono uz svoje mane nije prestao biti glavom i sv. Petar. Bile ove mane mà kako velike, ako na njega pogleda Isus, i vidi mu skrušeno lice, smilovati će se i obviti ga svojim milosrdjem, kakono je obavio sv. Petra, te će vazda ostati nezabludivim u nauku Isukrstovu; jer ako u ovomu nebi bio nezabludivim, nebi onda nepogriešivim ostao ni Isusov nauk, koji da je i isti takav, za to nam jamči jedina nezabludivost pape, koja se povlači od božanstvena izvora Isusa-Krsta po svetomu Petru, sve do našeg rimskog otca Lava XIII.

A donle, dok se ovaj srećni dan porodi, mi svi katolici, mà da smo u kom kraju svieta, uzmimo u srce i na srce ono, što uzvišenoga duha apoštolskim jezikom nalaže svom kleru i viernim, zlatnoga pera biskup djakovački[a]).

Živimo sa braćom našom iztočnoga obreda u slozi! Budimo prama njim puni ljubavi i dobrote, pa se sjetimo, da je najsjajniji dokaz

---

a) Pastirski list. god. 1881. Str. 53.

prave vjere, ljubav čista i dobrotvorna Sjetimo se, da je ljubav ona silna moć, koja sve svladava, i kojoj se nitko, dà, ni ista smrt oprieti nemože. Ljubimo iskreno braću s kojom živimo, ne samo s toga, što su s nami jedna krv, jedan narod, i što nas je obojice jedna budućnost, nego ljubimo ju zato, što je i njihov crkveni obred liep i veličanstven, uveden u crkvu po sv. Baziliji i sv. Ivanu zlatoustu, koje i mi i oni kano svete božje ugodnike štujemo i zazivamo; što se-i-na njihovih žrtvenicih pravi živi Bog na spas svieta prikazuje; što se i u njihovih hramovih sveto slovo božje ori; što se u njihovom svetom pojenju čarobni glasovi iztoka isto tako divno odzivaju, kao kod nas glasovi zapada.

Neslušajmo nikada one, koji bi nas mà kakvim načinom razdvajati htieli, to su bo očevidni obći neprijatelji naši.

A Srbi i svi drugi, neka u jamstvo svoje dobre volje, upišu u svoje srce, što isti zlatousti biskup reče: »I jedni i drugi štujemo i zazivamo sv. Ćirila i Metoda: to je pravo i Bogu drago; ali ta dva sveta imena neka nas u ljubavi i bratskoj slozi tako spoje, da ostanemo svaki doduše, svaki pri onom, što nam je sveto i milo, što nam je od vjekovah duši i srcu prirastlo; ali da se ujedno sdružimo u onom, što su nam sveti apoštoli naši cielim životom i djelovanjem svojim preporučivali, što su nam na čas smrti kano svetu oporuku ostavili, što i danas pred božjim licem ponavljaju, a to je, da vjerom i crkvom jedni budemo, i to jedinstvo kano zalog sreće naše i vremenite i vječne smatramo! Amen«.

Sadržaj.